

Буро Бодрожић

**НАЦИЈА И ДРЖАВА
У ВРЕМЕНУ
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ**

Институт за политичке студије
Београд, 2024.

Ђуро Бодрожии
НАЦИЈА И ДРЖАВА У ВРЕМЕНУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Рецензенти

др Зоран Милошевић, научни саветник
др Миша Стојадиновић, научни саветник
проф. др Коста Чавошки, академик САНУ, редовни професор

Издавач

Институт за политичке студије
Београд

За издавача

Др Миша Стојадиновић

Решење за корице

Иван Јовановић

Штампа

Донат Граф
Београд

Тираж

50

2024.

ISBN 978-86-7419-386-0

Погледи, ставови и мишљења изнети у овој књизи припадају искључиво аутору/уреднику
и не представљају званичне ставове Института за политичке студије.

Садржај

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ НАЦИЈИ	5
2. НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ	17
3. РЕНЕСАНСНА МИСАО О ДРЖАВИ.	22
4. О ПРАВУ НАЦИЈЕ НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ	36
5. ИДЕНТИТЕТ И ИСТОРИЈА	49
6. НАЦИОНАЛИЗАМ И ИМПЕРИЈАЛИЗАМ	63
7. ЕВРОПСКА УНИЈА: ИМПЕРИЈА ИЛИ САВЕЗ НАЦИЈА?	73
8. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА	84
9. НАЦИОНАЛИЗАМ И ГЛОБАЛИЗАМ.	90
10. РАТ И КРИВИЦА НАЦИЈА.	96
11. УЛОГА ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА	101
12. ИДЕОЛОГИЈА ГЛОБАЛИЗМА.	108
13. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ЛИБЕРАЛНО-ДЕМОКРАТСКОГ ПОРЕТКА.	113
14. УЧИНАК ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ: КОЛОНИЈАЛНА ДЕМОКРАТИЈА	128
15. ЦЕНА ИЛУЗИЈЕ	140
16. БУДУЋНОСТ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ	147
17. НАЦИОНАЛИЗАМ – ПИТАЊЕ ЧАСТИ.	153
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	160

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ НАЦИЈИ

Критичка рефлексивна на нацију и национализам присутна је од средине XIX века, јер до тада, држећи ове појмове по себи разумљивим, историјска и социјална истраживања нису их узимала у свој фокус, нити су истраживачи били с њима заокупљени. Промена је дошла од истраживачког интересовања за тзв. „психологију народа“, која је заснована као посебно истраживачко подручје у склопу којег је од самог почетка фигурирао појам „националног карактера“. Потпуни узлет научног истраживања на ову тему настаје после Првог светског рата, када се овим појмовима легитимише настанак многих националних држава, насталих с призивом права народа на самоопредељење, чији су најпознатији заговорници Вудро Вилсон и Владимир Иљич Лењин (Велер, 2002, 7).

Средином XX века у јавности се подразумевало, а ни у академској заједници није било много другачије, да је нација нешто сасвим природно, као породица. И да су националне поделе и национализам нешто што је пратећи део живота, па су прихватане као неизбежна чињеница чак и од оних који су тим појавама налазили лоше стране и указивали на њихове штетне последице. И само име наднационалних организација, попут *Лиге Народа* или *Уједињених Нација*, говори да се у нацију није сумњало и да је овај свет подразумеван као свет нација (Smith, 1987, 7). Крајем истог века, услед више чинилаца, поменута поставка је доведена у питање. Већина грађанства и даље полази од категорије националног интереса, којим објашњава и вреднује спољну и одбрамбену политику својих држава. Појавили су се, међутим, одређени разлози који су довели у сумњу популарну претпоставку о природи нација и њиховој универзалности. У првом реду је појава суперсила и војних блокова који су око ових суперсила окупили државе-клијенте, где је свака од ових сила опремљена огромним арсеналом оружја, нуклеарног и конвенционалног. Поједине чланице ових савеза могу и даље оперисати националним разлозима у вођењу своје политике, али је сасвим очигледно да је њихова слобода деловања битно ограничена и на војном и на политичком плану, а у доброј мери то ограничење постоји и у домену економије и идеологије. Изузетак су, наравно, саме суперсиле (Smith, 1987, 8). Све ово било је разлог за сумње које су покренуле људе, нарочито у сфери политике

и науке, да крену с преиспитивањем дотадашњих препоставки о националности и да понуде другачија разумевања нације и националне државе (Smith, 1987, 8).

Припадници савремених националних држава прилазе нацији са становишта да њихова нација постоји још од древних времена, допуштајући да је она у једном времену могла бити успавана и умртвљена, али је изнова пробуђена и дошла о свести о себи. И постала главни извор друштвене кохезије и политичке лојалности. То би било конвенционално поимање нације, насупрот савременим тумачењима нације, која нацији придају конструктивистички карактер, за које је нација модерни феномен, битно различит од типова лојалности који су били карактеристични за раније облике владавине (Велер, 2002, 43).

Све до недавно представа о етничности која је владала у западној науци носила је назив примордијализам (од лат. Primordial – исконски). А то је значило да се етничност узимала као објективна датост, истинско обележје човека, нешто са чиме се рађа и што се не може бирати, слично полу или раси. Етничност је узимана за органску творевину, која је утиснута у човека, коју он нити бира нити је се може ослободити. Од средине XX века почео се уобличавати другачији прилаз етничности, који ће понети назив конструктивизам. Конструктивизам одбацује идеју о етничности као нечему урођеном, биолошки обележеном и генетски одређеном. За научнике овог правца етничност је „резултат делатности социјалних чинилаца у конкретним историјским условима. Етничност се у таквој представи схватала као припадност човека културној скубини. Разна њена испољавања резултат су стваралачке делатности различитих социјалних агенаса (државе, других врста власти, цркве, политичких и културних елита што окружују ‘обичне’ људе)“ (Кара-Мурза, 2015, 534). То је значило промену парадигме у поимању етничности: од онога што је исконско, ка ономе што се склапа – од примордијализма ка конструктивизму. Оно што се склапа може се и расклопити. Конструктивистички приступ одбија да је национализам нешто што је по себи размљиво у развоју народа и култура, поготову да је реч о вечној супстанци независној од историјског тока – позиција сасвим супротна од оне коју заузима примордијално тумачење (Велер, 2002, 19).

Гледишта на нацију, везано за порекло и трајање, могу се поделити на перенијалистичко и модерно. А то је значило да на једној страни имамо схватање да нације постоје одувек и непрекидно, док се у другом случају посматрају као модерне појаве. „У прошлости су многи зналци и образовани људи сматрали да ако нације по својој природи и нису исконске (primordial), сасвим је сигурно да су одувек постојале. (...) Перенијалисти, дакле, сматрају да се нације свуда могу наћи у свим историјским записима и у свим временима, чак и ако нису ствар природе и људског непрекидног постојања као таквог. Једино је национализам као разбуђивање националне самосвести новијег порекла, док су нације као такве постојале још од незапамћених времена истовремено с првом забележеном историјом, чак и ако има уснуних нација које тек треба разбудити да би спознале своју судбину“ (Чавошки, 2021, 223, 224). И када постоје прекиди у континуитету, који се не могу порицати, говори се о културном континуитету и идентитету који повезује древне народе, средњовековне и античке, са њиховим савременим настављачима и баштаницима. Модернисти одбацују да корен нација сеже у далеку прошлост, а нација и национализам се сматрају друштвеним конструктом које стварају и пројектују ствараоци на пољу културе, који имају улогу инжењера културе, стварајући симболе, обликујући митове, прописујући ритуале и измишљајући историје да би одговорили историјском тренутку и потребама широких маса народа.

По Ентони Смуту постоје четири гледишта на порекло и природу нације: исконско (primordialist), вечно (perennialist), модерно (modernist) и етносимболичко (ethno-symbolic). По првом оне су део природног поретка, ствар природе или божје воље; вечно подразумева да су нације ту током целокупне историје али не као део природног поретка; модерно схватање наводи да су то скорашње појаве, вежу их углавном за Француску револуцију; етносимболизам везује нацију за етничке претече, а снага национализма долази од митова, сећања, симбола етничког наслеђа које је уграђено у нацију, које се изнова интерперетира и у свакој генерацији се изнова конституишу, према новим приликама и изазовима с којима се треба суочити (Чавошки, 2021, 215-217).

Када се приступа односу нације и државе доминирају два модела: француски, „грађански, који нацију поима као „заједницу грађана“ с једнаким правима, и немачки, „етнокултурни, везан за романтизам, који народ схвата као „органично јединство духа“,

утемељено на јединству језика и културе. Француска нација, према реченом, представља политички пројекат, док се немачка нација најпре појавила у радовима интелектуалаца-романтичара као вечни дар заснован на јединству језика и културе. Ови последњи суштину нације видели су у језику, док је за француске револуционаре језик представљао средство за постизање националног јединства. Тим начином долазимо до две одреднице речи нација које су постојале у XIX веку. У Француској суверени народ, под утицајем јакобинске идеологије, проглашава постојање једне недељиве нације. Држава је она сила која изнедрова нацију.

У немачкој романтичарској концепцији сасвим је супротно: нација је та која претходи држави. 'Volk' (схваћен као етничка скупина) представља природно јединство засновано на општем језику и култури. У складу с немачком концепцијом испрва су постојали језик и култура, док у француској концепцији језик представља тек средство политичке унификације. Немачка идеја 'културе' везана је за традиционалне културне обичаје, пре свега оне настале у сеоској средини, док француска идеја 'цивилизације' најпре упућује на грађанске 'буржоаске' вредности које се морају раширити на читаву националну територију потискујући наслеђе сеоске културе: месна наречја, обичаје, традиционални начин живота и слично. Немачка романтичарска идеја нације подразумева органско јединство и јединствен органски систем у којем је језик као носилац националне културе нераскидиво повезан с народом (Према: Кара-Мурза, 2015, 241, 242). Мајнеке дели нације на политичке и културне, политичке нације су засноване на сили заједничке политичке историје и устава, док културне нације заједно држи културно наслеђе. Културне нације, у какве убраја и немачку, не заснивају се на „самоодређењу“ већ на „предодређењу“. Овакав концепт произишао је из пијетистичког учења и схватања у оквиру немачке романтике.

Иако су Немци инсистирали на есенцијалистичком (примордијалистичком) приступу, примећено је да је у Бизмарково време, доба конкретне праксе у изградњи немачке нације, „реторика 'крви и тла' била само идеолошки параван исте оне конструктивистичке технологије већ искушане у Француској. Прагматичан 'пројектант' нације апелује на примордијализам свакидашње свести маса, али свој пројекат спроводи држећи се рецепта конструктивизма“ (Кара-Мурза, 2015, 242).

1. ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ НАЦИЈИ

Истраживање национализма добило је импулс од осамдесетих година XX века, појављивањем трију подстицајних књига о националној проблематици, чији су аутори Ернест Гелнер, Бенедикт Андерсон и Ерик Хобсбаум. Заједничко им је да се одбацује и растаче есенцијализам историјских појава, концептализујући их као конструкте људског духа, кроз повратак новокантовској теорији сазнања.

Ернест Гелнер је познат по тврдњи да национализам није осећање које су произвеле нације, већ ће пре бити обрнуто – национализам производи нације где их претходно није било. У стварању нација, национализам понекад узима претходне културе и преобраћа их у нације, понекад их чак и измишља, а често бива и да брише претходеће културе. Гелнер полази од тога да националност није никакав атрибут људскости, нешто што се подразумева, и да смо случајношћу дошли у ту позицију. „У ствари, нације су – вели он – једна контингентност, као и државе, а нису универзална дужности. Ни нације ни државе не постоје у сваком времену и у свим околностима. Штавише, нације и државе нису иста контингентност. Национализма сматра да су оне биле предвиђене једне за друге, да су једне без других некомплетне и да то представља трагедију. Али пре него што им је постало суђено да иду заједно, свака од њих је прво морала да настане, а њихов настанак је био независан и контингентан. Држава се сигурно јавила без помоћи нације. Неке нације су се сигурно јавиле без благослова своје државе. У још већој мери је спорно то да је нормативна идеја нације, у свом модерном смислу, претпостављала претходно постојање државе“ (Гелнер, 1997, 18, 19).

Бенедикт Андерсон је одредио нацију као замишљену заједницу: живу слику заједништва с онима које никада нећемо упознати. Он предлаже дефиницију нације у којој се каже: да је то „замишљена политичка заједница, и то замишљена као истовремено инхерентно ограничена и суверена.

Замишљена је зато што припадници чак и најмање нације никад неће упознати већину других припадника своје нације, па чак ни чути о њим, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва“ (Anderson, 1998, 7). Чиниоце настанка нација у Европи он доводи у везу са штампом на вернакулару и штампарском техником у раном капитализму. Језик је, по њему, најважнији за настанак нација, јер има способност да ствара замишљену

заједницу и солидарност њених припадника. Андерсонови искази о нацији делују сугестивно, али због тога нису мање проблематични.

Ерик Хобсбаум износи мишљење које ублажава крајности примордијализма и конструктивизма наводећи да је национализам нашао подстрек у народном осећању, али је то и делатност државе и владајућих елита. Нација се појављује у савремено доба, али јој претходи протонација са њој својственим протонационализмом. Без разумевања појма нације и речника изведеног из њега, каже Ерик Хобсбаум, несхватљива су два последња века људске историје (Hobsbaum, 1996, 7). Пошто је изнео важност национализма за разумевање модерне историје, Хобсбаум процењује ваљаност национализма са становишта историјског прогреса, тврдећи да је оправдан само онај национализам који је у складу с прогресом тако што проширује подручје на којем се развија привреда, друштво и култура. Мали народи могу одговорити захтевима прогреса једино уколико пристану на подређену улогу у оквиру веће политичке заједнице, којом доминирају велике нације. У складу с поменутиим критеријумом, он је устврдио да у периоду између Француске револуције и 1918. године, који је означио као први ступањ у развоју национализма, постоје две врсте национализма: први који је обликовао мапу Европе између 1830. и 1870. године, представља демократски национализам „великих нација“, који је следио идеале Француске револуције; док после 1870. године наступају мали народи са својим реакциоанрним национализмом, усмереним против Отоманске, Хабсбуршке и Руске империје. Ништа ново у сагледавању ослободилачке борбе балканских народа против Османлија у очима западњака, па и српске. Други ступањ у развоју национализма је раздобље од 1918. до 1950. године, а после тога долази време позног национализма на који гледа крајње негативно, као на главну препреку модернизацији света.

Нови истраживачки приступ одбија природност нације, не прихвата есенцијализам својствен приступу старијих школа и њихових учења. „Тај приступ пре свега заговара генино историјски стил мишљења, па отуда консеквентно инсистира на трајној историчности национализма и нације. Он ефектно поткопава став национализма у погледу вечног трајања нације и насупрот томе истиче карактер конструкта, а тиме и невероватну флексибилност и унутарњу разноликост национализма, који увек наново може да буде дефинисан и испуњаван новим садржајима“ (Велер, 2002, 11).

У складу са запажањем да су све теорије тачне у погледу онога што тврде и нетачне у погледу онога што поричу може се казати да упориште за своје тврдње имају и примордијалисти и конструктивисти. Постоје народи који имају дугу историју, код којих постоји континуитет историјске свести од средњовековља и раније, као што је постоје и нације за које је извесно да су конструкт модерности. Не постоји немачки средњи век, али то не значи да не постоји и српски средњи век. Како су то Пруси и Баварци, уз остале немачке народе, створили немачку нацију, а Срби и Хрвати нису створили југословенску, друго је питање. Дакле, пандан немству није српство, већ југословенство. У складу с тим можемо казати да је немачка нација конструкт који се догодио, а могао је и да се не догоди, као и то да је југословенска нација конструкт који се није догодио, а могао се и догодити.

Најважнији истраживачи на пољу нације, попут овде поменутих, у својим истраживањима ставили су фокус на западноевропске нације чији настанак и развој даје упориште конструктивистичким теоријама. Могу ли се западноевропска искуства универзализовати, применити и на народе изван западноевропског круга, када је видљиво да је и свака од ових западноевропских нација прича за себе, не подлеже уопштавању и генерализацијама?

И када би се прихватило да је нација резултат конструкције, остаје питање о компонентама које претходе самом конструисању. Ентони Смит је приметно како је „немогуће створити нацију ни из чега“. Да би она настала потребно је средишње језгро сачињено од етничке заједнице која је сазрела до степена народа, а потом ступају у дејство конструктивистичке технологије које упошљава држава и интелектуална елита, усмерене на изградњу нације (Smith, 1996, 114). Јер нација није некаква бестелесна душа која се спушта било где и од онога што се ту случајно затекло ствара нацију. И присталице схватања да је нација феномен везан за модерност, какав је Ханс-Урлих Велер, признају да је поставка о контингентности нација претеривање. „Иако се – каже Велер – с правом указивало на сликовиту природу национализма и нације, на њихову камелеонску промену на основу сваке нове дефиниције и одређења у склопу крутих есенцијалистичких мисаоних схема, ипак погрешно вођени конструктивизам и вера у пуко измишљање једног ‘замишљеног поретка’ нације и свих у њој садржаних традиција, води у заблуду.

Иако су национализам и његов циљ – нација у сувереној националној држави – уистину модерни феномени, ипак се не може рећи да су заговорници национализма целу конструкцију ‘измислили’, него су је великим делом сачинили од елемената историјске традиције, враћајући се, дакле, на историју оних облика владавине у којима се национализам развијао“ (Велер, 2002, 45, 46). И језик, иако њиме највише оперишу конструктивисти, говори у прилог примордијалности, коју примећујемо и код језика за које знамо да су модерна творевина. „Ниједном се језику не може одредити датум рођења. Сваки се незамјетно помала из повијести којој не видимо обзора“ (Anderson, 1998, 137).

Националност је дата као могућност која се под одређеним условима и околностима претвара у самосвест, а да би дошло до актуелизације дате могућности она се мора ослањати „на извесно раније дато осећање културе, на извесно заједничко наслеђе, то јест, заправо на извесну примордијалистичку инфраструктуру из које се, ако стицај околности то затражи, могу извући потребни знаци и симболи, политичка пракса и етничка осећања“ (Кара-Мурза, 2015, 103).

Конструктивисти и модернисти особито се труде да порекну важност порекла у процесу бивања нацијом, указујући на примере трансфера идентитета. Не може се порећи да се догађају трансфери идентитета и да индивидуе мењају своју националну припадност. „Са националне тачке гледишта, онда није више питање да ли је асимилација могућа, већ да ли је пожељна и дозвољена. Националисти сматрају да је недозвољена јер води дезинтеграцији нације, и да је морално погрешна јер одражава издајство према сопственој култури“ (Tamir, 2002, 82). Не може се тврдити да је памћење и веровање, идеали и историја, одређено пореклом, али се може тврдити да највећи број оних који деле веровања, историјске идеале и памћење, деле и порекло.

Ма колико се нација не може сводити на билошку компоненту, на крв и сродство, на порекло, тај фактор никако не треба пренебрегнути код зачињања народа. Племена која се уједињују под дејством друштвених и културних услова морају осећати природну сродност да би друштвени чиниоци почели дејствовати. Свака нација настала је и убличена сабирањем око одређеног етничког језгра – „народа чија култура служи као матрица за збирање нације. То језгро може постати мањина у становништву земље

(као, на пример, потомци Португалаца у Бразилу, а можда чак и потомци Енглеза у САД), али матрица коју је поставило остаје као механизам репродуковања нације. Али да народ који је постао језгро нације није својевремено био збијен етничким везама и стекао националну самосвест не би ни могао да створи ту матрицу“ (Кара-Мурза, 2015, 485).

Ма колико се истицало да народ није заједница порекла, већ је резултат амалгамисања различитих племена, етничка мешавина коју је саставио историјски усуд, увек ће се на помен народа прво помислити на порекло. „Кад кажемо ‘народ’ – вели Мартин Бубер – пре свега помишљамо на крвно сродство. Али, сродство није *sine qua non* порекла народа. Народ није нужно спој сродних племена; он може бити и спој племена међу којима нема крвних веза. Међутим појам ‘народа’ увек подразумева заједничку судбину. Она подразумева да су у великом часу стварања велике групе људи обликоване великом заједничком судбином, да их је она уобличи-ла у нови ентитет. Та нова ‘скована форма’ (*gepraegte Form*) која се у потоњим догађајима ‘развија као жива супстанца’, опстаје захваљујући сродству које је у том тренутку успостављено; она не мора бити искључива, али мора сачувати превагу чак и у периодима кад се с њом снажно мешају друга племена. Физички чинилац опстанка јесте продужење врсте кроз мање или више строгу ендогамију; духовни чинилац јесте органски, потенцијално, заједничко памћење које оживљава у сваком новом нараштају као образац искуства и начин живота. Народ је посебна врста заједнице зато што нови појединци рођењем постају чланови његовог физичког и духовног јединства, и што то постају природно, а не симболички, као у случају Цркве. Народ биолошки опстаје, али се не може уклопити у оквир неке биолошке категорије. Ту се нација и историја преплићу на јединствен начин“ (Бубер, 1997, 75).

Да заједничко порекло није залога националног јединства не треба бољи пример од оног који даје историја Срба и Хрвата где „различита националност може постојати и код људи који су, несумњиво, истог порекла, само зато што постоје разлике у вероисповести, као у случају Срба и Хрвата. Реални разлози за веру у постојање ‘националне’ заједничности и на њој заснованог заједничког делања су врло различити“ (Вебер, 1976, 334). Заједничко порекло, када се догађају трансфери идентитета, може бити и разлог мржње између народа. И то онда када трансфер идентитета подразумева

издају порекла. „Србима – вели Наталија Нарочница – није потребно да траже примјере – пред њима су Хрвати чија мржња према својој издатој природи – православноме српству – надраста све замисливе параметре“ (Нарочница, 2003, 117).

Да ли ће одређено лице постало припадник заједнице коју је изабрало не одлучује само он, већ и та заједница. Када би неко стигао из Америке, који не зна ни српски језик, не познаје српску историју, не дели традиционалне вредности, једном речју о српској култури не зна ништа, али су његови преци били Срби, он би био примљен у српску заједницу без имало чуђења. Људима би било природније да неко жели припадати заједници својих предака о којој не зна ништа, него уколико би се за то одлучио неко ко о њој зна све, али с њом не дели порекло. Не треба бољи аргумент у корист порекла и корена.

Ко је Немац? Турчин који је рођен у Немачкој, говори немачки језик, или је то потомак немачких колониста по источној Европи, који никада није ни видео Немачке, а можда и не зна језик својих предака? Ако немачки устав предвиђа „право повратка“ и даје привилегије потомцима немачких насељеника из источноевропских предела, онда је идентитет везан за порекло, крв и расу (Geri, 2007, 14). Да ли је припадност расна и културолошка или политичка категорија питање је које потреса Европу, не само Немачку. Страх од исламизације, изазван присуством милионске муслиманске популације пореклом из северне Африке, потомака старих усељеника или нових миграната, отворио је питање националне припадности и идентитета и у Француској. У септембру 1991. године, бивши француски председник Валери Жискар д’Естеин (Valery Giscard d’Estaing) емигрантску навалу назвао је „инвазијом Француске“ и затражио измену критеријума за стицање француског држављанства, тако што би уз „право тла“ (droit du sol) било уведено и „право крви“ (droit du sang) (Geri, 2007, 15). Страх од губитка идентитета, везаног за енглески језик и традиције англосаксонских колониста, притиска и Сједињене Америчке Државе (Hantington, 2008, 186).

Напустити професионалну делатност својих родитеља, није исто што и напустити националну припадност тих истих родитеља. А зашто то није исто, не би требало ни расправљати. Није исто интересна заједница и морална заједница, не искључујући да и према интересној заједници људи успостављају морални однос и однос дужности, као што и уз моралну заједницу може постојати

моменат интереса, али зна се шта је примарно – морална заједница подразумева пре свега дужност, а дужност се показује и поступцима који нису у складу с интересима. Највећи број људи ће, када је у питању националност, изабрати да буду оно што јесу, што су им били и преци – равнајући се према пореклу. Најбоље запажање о пореклу, сродству и крви, тешко да се боље може представити, налазимо код Лава Толстоја: „Ето, твој отац има лакеја Немца и он је врло добар лакеј и задовољиће све његове потребе боље него ти, па нека га нека служи; али ако ти је отац смртно болестан, ти ћеш отерати лакеја, па ћеш својим ненавикнутим, невештим рукама неговати оца, и боље ћеш га умирити него вешт али туђ човек. Тако су учинили с Барклајем. Док је Русија била здрава, њој је могао да служи и туђин и био је врло добар министар, али чим је она у опасности, потребан јој је свој човек“ (Толстој, 1981, 272).

У основи поставке о идентитету као избору стоји уверење да ће то довести до надметања између националних култура, што води до нестанка слабијих култура чији припадници ће се утопити у јаче и богатије културе. То је полазиште оних који се држе супериорним и зато сматрају да је њихова мисија да асимилују инфериорне. Управо у том правцу ишла су и размишљања Џон Стјуарт Мила. „Мил је претпостављао да асимилација напреднијег народа од стране мање развијеног представља зло и губитак за човечанство, док у случајевима када напредна, културна нација надвлада малу и ‘заосталу’, имамо укупан ‘добитак за цивилизацију’. На пример, он је сматрао да је за Ирце најбоље да се уједине са својим најближим суседима, који нису само били богатији, већ су били и ‘једна од најслободнијих, као и једна од најцивилизованијих и најснажнијих нација на земљи’“ (Tamir, 2002, 88). Када ли се тако односио према Ирцима, шта да очекују неки други? Милов аргумент има своје модерне верзије, које се свODE на то „да је живот који неко живи у складу са својом индивидуалношћу вредан само ако је либерално оријентисан, и да личну аутономију треба уважавати само ако домен избора укључује искључиво либералне алтернативе. Стога, ако смо изабрали да живимо нелиберално оријентисан живот, оправдано је, иако се морају размотрити и трошкови, супротставити се нашем избору, било на активан или на пасиван начин. Изгледа дакле да оно што се уважава нису актуелни индивидуални избори, већ апстрактна способност да се бира и да је ово последње важније од првог“ (Tamir, 2002, 89). То су она схватања која ће приграбити глобалисти и учинити их мером политичке легитимности.

Треба рећи да разматрања о нацији, њеном пореклу и карактеру, нису само од академског значаја. Зашто су људи спремни да умру за своју земљу, који су разлози за снажну идентификацију са својим народом, јесу кључна питања на која се мора дати одговор у склопу разматрања теме о нацији и национализму. А какав ће одговор бити у великој мери је одређено тиме да ли ће нација и национални карактер бити схваћени као вечне и универзалне појаве или се ради о чисто модерној појави, производу модерних друштвених услова (Smith, 1987, 6).

2. НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Шта је, дакле, националност? Да ли је то нешто што је човеку исконски дато, што је утиснуто у његовој биолошкој структури, што се носи у крви; или је националност нешто што обликују људи током своје стваралачке социјалне делатности, нешто што се стално потврђује или преустројава – нешто што је дато или је задато? На ова питања нема једнозначног одговора, нити се такав одговор може очекивати. А понајвише зато јер у средишту онога што се зове нација лежи идентитет. Сложена и апстрактна природа националног идентитета који се не везује уз материјалне чињенице већ уз судбину, чини немогућим дефиницију нације која би била потпуна и општеприхваћена. Све дефиниције нације су привремене и радног карактера, а компоненте с којима оперишу припадају широком спектру: етничком, културном, економском, правном, политичком, територијалном и сл. Између ових компоненти које учествују у изградњи нације и обликовању националног идентитета постоји узајамна повезаност. Оне чине споне солидарности међу припадницима заједнице уједињеним заједничким сећањима, веровањима, традицијама и намерама. Тешко је дефинисати стварни узрок неке појаве, одредити која компонента има пресудну улогу, што се нарочито види код обликовања нација. Као и увек, узроци и последице се мешају, смењују се извесним системом повратне спреге (feed back), па се један чинилац појављује, наизменично, у облику узрока или последице (Brodell, 2010, 287).

Нације и национализам не можемо схватити као идеологију или неки облик политике, већ их, пре свега, треба посматрати као културне појаве. Корени национализма су културни. Национализам, дакле, није идеологија на начин либерализма или марксизма, било би апсурдно да марксизам или либерализам имају своје споменике незнатом јунаку. А то што их национализам има указује на његову сродност с религиозним менталитетом (Anderson, 1998, 21). Национализам, као политичка снага и његова привлачност, остаће неразумљиви уколико се не пође од једне шире перспективе „у чијој се жижи налази национални идентитет посматран као колективна културна појава“ (Smit, 2010, 6). Али без претензије на политичку моћ у форми државе нема нације. Нација би се могла одредити као самопотврђивање народа: „као народа који себе зна у својој држави“ (Žunjić, 1992, 96).

Национална идеја није била нешто од чега су људи претходних векова били у потпуности оперисани јер правим грађанима који су улазили племићку нацију није било свеједно којег ће владара служити. Али прелазак једног племића у службу другог монарха није се држао недостојним или издајом, нити је народна маса имала великих моралних дилема везаних за то ко њоме влада. „Очигледна је истина да нација и национализми у средњем вијеку нису постојали у такву облику како их ми данас схваћамо. Али занемарити због тога истраживање свјесних или несвјесних облика духовног живота и националног осјећаја значи затворити очи и не видјети један од најзанимљивијих видова европског живота у XIII стољећу“ (Lopez, 1978, 307, 308).

Појам нације подразумева једно осећање политичке заједнице код одређене групе људи, њихову политичку вољу да се потчине заједничким институцијама, поковавају истим законима, на одређеном простору с којим се њени припадници поистовећују и којем сматрају да нераскидиво припадају. Из идеала аутономије, који је код Канта етички императив за појединца, настаје филозофија националног самоопредељења и колективне борбе за остварење аутентичне националне воље у сопственој држави, кад он – као код Фихтеа, Шлегела и других немачких романтичара – буде примењен на групе (Smit, 2010, 123).

Народи су одувек постојали, неки нестајали а неки постајали, национална држава је новијег датума. Држава, утемељена на идеји нације као субјекта историјске делатности, које се назива националном државом, везује се за XIX век. „Свест о значају националности као коренимом начелу на коме треба да се заснива држава сазрела је у Европи тек у XIX веку“ (Данилевски, 1994, 204). Национализам је учење које се појавило у Европи почетком деветнаестог века, а касније ће се проширити на цео свет. Овим учењем нуђени су другачији критеријуми од дотадашњих у питањима ко има право да учествује у власти и када се власт има сматрати легитимном. „Укратко, по овом учењу, човјечанство је по природи подијељено на нације, нације се препознају по извјесним обиљежјима која се могу установити, једини легитимни тип владавине је национална самовладавина“ (Keduri, 2000, 33).

Два процеса – економски и културни – узимају се као одлучујући за формирање нација на Западу. Први је везан за прелазак на тржишну привреду и капиталистичку револуцију која је довела

до огромног пораста трговинских мрежа и акумулације капитала, а то је, опет, довело до појаве богатих градских центара. Економске активности буржоазије подстакле су изградњу ефикасније администрације попуњене стручним кадром, али и окупљање бројнијих и боље опремљених војски.

Веза између капитализма и нације постоји, није ни случајна ни безначајна, али се не може рећи да је нација производ капитализма. Нација и национализам настају у борби, а борба се одвија на разним пољима. Капитализам је надметање нација, поред оног политичког и културног, пренео и на економски терен – дао им економску садржину. То више није била борба за територије, као у феудализму, већ и за тржиште и за сировине. Припајање нових територија у преткапиталистичко време тичало се пре свега владара и аристократије, назовимо је националном у латералном смислу, јер им је доносило нове поданике и нове приходе, повећавало моћ. Што се самих поданика тиче, није им мењало положај нити им је давало преимућства. Економско надметање националних буржоазија тиче се свих класа, а колика је мотивациона снага економских чиниоца, новца и профита, добро је познато, нарочито на Западу.

Појава националне свести, дакле, не може се везати за капитализам, али је капитализам, везан за интерес профита, знатно помагао њеном ширењу. Понајпре је томе допринела штампа, а да би се добило широко тржиште требало се окренути популацији која није имала знање латинског језика, што је отворило пут народним језицима. Уз то је ишла и реформација, која да би одбацила ауторитет цркве код тумачења вере, тако што ће свакоме дати Библију у руке, морала је, поред описмењавања, учинити је доступном на језику који људи разумеју. У верском пропагандном рату, који је повео Лутер, капитализам није могао не видети прилику за профит. „У тој је титанској ‘бици за људски дух’ протестантизам је увијек био у нападу, управо зато што је знао искористити све шире тржиште тиска на вернакулару, који је створио капитализам, док је протуреформација бранила цитаделу латинског“ (Anderson, 1998, 46). Због релативно малог броја припадника, аристократски слој, учвршћен брачним везама, није требао литературу као кохезивни чинилац. „Неписмено племство могло је опстојати као племство. А буржоазија? То је била класа која, сликовито говорећи, настаје као класа само у одређеном броју копија... Тешко је, наиме, замислити неписмену буржоазију“ (Anderson, 1998,....) Допринос капитализма

нацији првенствено је у томе што је на историјску сцену извео нове класе које, упркос међусобним супротностима, могу заступати и водити борбу за државне интересе против супарничких држава и нација. Капитализам је прекомпоновао струкутру аграрних друштава, створио нове класе које ће преузети у своје руке обликовање нације, али нација ни на који начин није њихов производ. „Тај допринос, међутим, капитализам даје унутар већ постојећих етничких заједница и државних система“ (Smit, 2010, 257).

Друга револуција догодила се у сфери културе и образовања, омогућена опадањем црквеног ауторитета, након реформаторског покрета и ратова изазваних реформацијом. Пренствени значај припада уклањању латинског језика. „Како је оваква понуда за образовање човека водила кроз теснац једног мртвог језика и класичне књижевности, многи су из такве понуде били искључени“ (Asman, 2002, 19). Што се латинског језика тиче, Андерсон ће рећи да „га је мали број људи говорио од рођења, а још их је мање, претпостављамо, на њему сањало“ (Anderson, 1998, 45). Увођењем народног језика образовање је, одвајајући се од норме универзалистичког хуманизма и повезујући се с конкретним народом ураслим у одређени језик, територију и историју, постало начин да се премости јаз између учених и неучих, и тиме „образовање је постало народно образовање гј. образовање народа“ (Asman, 2002, 19). То је довело до новог приступа и науци и образовању, отворило простор класичном хуманизму, универзитетској учености, те популарним облицима комуникације: романи, драме, часописи. А то је, опет, значило све већи значај световно оријентисане интелигенције (Smit, 2010, 99, 100). XIX век је златно доба лексикографа, филолога, граматичара и литерата на народном језику. Њихова активност обликовала је европски национализам. Лако је уочити да је напредак национализма ишао паралелно с напредком школа и универзитета, јер су ове установе постале светилиште нације и национализма.

Прерастање племићких нација у народне нације, тако што се право грађанства преносило на све чланове заједнице, преобразило је у целости и државну мисао и државну праксу. Стварност државе постала је другачија. Некадашњи монарси, своју славу и величину мерили су бројем провинција и поданика не водећи рачуна о роду или језику којим ти поданици говоре. Новим светоназором освајање је добило коректив, јер „политичке заједнице не могу више себи постављати за циљ освајање било које територије и било

којег народа. Кршење те забране је уосталом често било кажњавано муком и скупоћом владања незадовољним народима“ (Агон, 2001, 115). Идеја нације успоставила је нови принцип легитимности власти, граница и освајања.

Империјална власт легитимисала се божанском санкцијом, а европски монарси позајмљивали су ауторитет од Цркве. Национална држава, за разлику од империја, на чијим развалинама је тријумфовала, представља секуларнији вид поретка. „Конфесионалне споне повлаче се пред националним, аура сакралног прелази у нацију“ (Asman, 2002, 47). Империјалне државе нису захтевале да се њени поданици с њима поистовете. Владе националних држава основ своје легитимности траже у самом народу и због тога је поистовећивање држављана с државом битна претпоставка њеног функционисања и стабилности. Јован Дучић ће казати: „држава, то је пре свега један духовни појам и једна душевна творевина; зато ако држава није национална, значи производ националне идеологије, она представља само једно велико предузеће, али не и једну државу“ (Дучић, 1999, 64). Тако је настао тип државе који се задржао и до нашег времена, а све упућује да ће тако и остати – национална држава: један народ, изражавајући своју вољу за независношћу постаје нација организована у државу.

3. РЕНЕСАНСНА МИСАО О ДРЖАВИ, прилог разумевању историје националног идеала

Мишљење које износи Ситон-Вотсон, када говори о пореклу нације и национализма, чини се близу истини: „Доктрина национализма потјече из раздобља Француске револуције, али нације су постојале прије него што је та доктрина формулирана“ (Seton-Watson, 1980, 29). Поред Француске револуције, да би се разумело прекло националног идеала, потребно је обратити пажњу на идеју ренесансне суверености. Не употребљавамо само техничке проналаске које су нам оставили преци, већ и оно што су они уздигли до идеала вредности које су посветили својом жртвом.

Сваки од идеала који баштинимо јесте једно наслеђе које не можемо ни знати ни вредновати уколико не знамо његов историјски развитак. Прошлост је уткана у садашњост у толикој мери да је политичко стање савременог света немогуће разумети без сталног освртања на стања која су далека прошлост. Људи се интересују за оно што се догодило како би могли разумети оно што се догађа. „Просто речено, историја објашњава како је дошло да људи чине оно што обично чине“ (Бернс, 1993, 125). То важи и за историју политичких идеја. И нација и национализам имају своју историју која сеже далеко пре Француске револуције, када се на Западу обликовала нација какву данас познајемо.

Кроз све векове од појаве ренесансне мисли па до Наполеонских ратова, национализам је представљао само сентимент, али јак сентимент. Национални осећај углавном се манифестовао као наклоност династијама и солидарност са монарсима. Солидарност која је произилазила понајвише из религиозне оданости, учинила је да дође до симболичког поистовећивања народа са својим монархом. Монарх је постао не само симбол власти и реда већ и симбол отаџбине. О томе Токвил каже: „Било је народа који су тако рећи оличили отаџбину и који су је гледали у владоцу. Они су дакле пренели на њега један део осећања, из којих се отачаствољубље састоји; они су се гордили његовим победама и поносили се његовом силом“ (Токвил, 1990, 86). Нема никакве сумње да је у том смеру деловала и највећи допринос дала строга централизација државне управе и административно јединство и једнообразност администрације удешене и скројене по истоветном образцу. Тиме се дошло до

јединствене политичке форме која је превладала феудални партикуларизам и анархију и тиме неминовно код свих поданика стварала осећај заједништва и солидарности који лежи у основи рађања националног осећања и националне мисли. Државна централизација и јака централна власт, слично некадашњој римској владавини, створиле су и претпоставку за превазилажење племенског начела и узајамног племенског мешања и амалгамисања, што је неопходан услов настајања нације, јер је нација по својој суштини негација племенског начела и племенске затворености.

Делајл Бернс један је од теоретичара који почетак нације, везује за ренесансу. Ренесанса је дала један појам без кога настанак савремених нација не би био разумљив. „Национализам је – вели Бернс – произишао из ренесансне суверености спојене са револуционарним правима“ (Бернс, 1993, 125). А то ће значити да се нација и национализам појављују у тренутку када се идеја о независности државе спојила са правом становништва да бира свој властити облик владе, који највише одговара обичајима и традицији одређене групе, који тој групи дају засебан идентитет и национални карактер, што јој даје право да доноси своје властите законе и образује сопствену владу. Иако је ренесансна сувереност значила пре свега државну а не националну сувереност, у њој је садржан идеал који ће као своје гесло узети доцнији модерни национализам и прогласити га темељним начелом националне државе.

Идеја суверенитета, пре свега, значила је одбацивање средњовековне идеје о сизерену и становиште да су државе једнаке и истог ранга и да ниједна не може пристати на нижи статус у односу на неку другу. А то је значило одбацивање идеје јединства коју је наметнуо католички средњи век, што је водило супарништву између држава које је обележило савремену политичку историју и савремену политичку мисао. Ренесанса је разорила слику европског јединства и удаљила сваку представу јединства замишљеног на средњовековни начин – заснованог на једном суверену и једној држави. Тиме је обзнањено нешто што је фактички постојало још од раније, чињеница која се више није могла скривати, да је средњовековна *respublica christiana* завршила своје постојање, да је њен крах коначан и да су се на њеним развалинама оформиле нове независне полунационалне државе. Поставило се питање односа између

тих нових држава и номиналног суверена Светог Римског Царства, конкретно римског папе.

Начело суверености представља наслеђе ренесансе које је наставило да живи у националној држави, док је национални интерес руководно начело у политици сваке националне државе.

Имајући у виду да је папство представљало највећу антинационалну силу, секуларизација европског друштва чини неопходну претпоставку за настанак европског национализма. У одсуству цркве, одлучујућу улогу је одиграла држава, подржана интелигенцијом и грађанством. То су биле нове снаге чија ће сарадња и сукоби са европским монарсима довести до укупног преврата и слома старог поретка. Да би наступио преврат, било је неопходно да одређене културне концепције које су одређивале перспективу и владале духом људи изгубе своју моћ. Управо то је учинила ренесанса.

Размеђе између старог и новог века чини доба хуманизма и ренесансе чије је огњиште било Италија. Ренесансни период дели се на рану ренесансу (квантроћенто) која заузима петнаести век, доба средњег века, и касну ренесансу (ћинквећенто) која се протеже на шеснаести век, дакле раздобље новог века. Средњи век није прекинуо везу с културним тековинама старог века. Латински је био језик римске цркве. Она је познавала Аристотелову филозофију, користила се њоме, особито логиком, у одбрани хришћанских догмата. „Али, од класичне науке и филозофије узимао се у средњем веку само облик а не дух, јер је дух био пагански. Крајем средњег века усвојен је у култури и тај стари дух и под његовим утицајем створена је нова световна култура“ (Поповић, 2016, 31). Уметност је била сфера где је преображај био највидљивији. Тај преображај назван је ренесансом, а пренео се на науку и целокупну културу. Стари писци, грчки и римски, постали су предмет бављења не само свештенства, већ и световних лица. Световњаци су упознавали дух старих писаца, усвајали га и ширили. Држали су да је тај дух средство хуманизације људи, очовечења и оплемењивања, те су га у складу с тим и именовали као хуманизам. Настала је нова култура која је узела себи у задатак спајање хуманистичких идеја и духа хришћанства (Поповић, 2016, 31, 32).

Раздобље ренесансе донело је другачија интересовања, па и у погледу прошлости. Ренесансни човек се није задовољавао с оним што су му нудиле старе хронике, желео је да зна и боље и више о прошлости своје земље и народа од онога што је садржано у тим

хроникама. Краљеви су постали свесни колико је солидна историографија драгоцену за државу, услед чега они траже писце, најчешће у Италији, наручују од њих историје у којима би била жива слика прошлости њихове земље, којој би они својим ауторитетом обезбедили званично важеће (Хајзниха, 1996, 46).

Ренесанса је на европском западу створила напрелине на средњовековној слици света, стварајући тако поглед и мисао о свету на сасвим другачијим основама од дотад познатих. Са ренесансом почиње у европском културном кругу и једно сасвим ново животно осећање непознато средњем веку, које се битно разликовало од официјелног становишта Римокатоличке цркве и њеног поимања света и живота. Док је схоластичка филозофија целокупно тежиште ставила у трансцендентност, а све оно што је било иманентно овоме свету, представљало је проблем нижеразредног значаја, ренесанса буди интерес и истиче значај баш овог конкретног света и подстиче занимање за оно што он нуди и може дати. Изузетно занимање изазива природа и њене тајне, према чијем откривању ренесансни човек показује и усмерава сав свој нагон за сазнањем. То није била обична радозналост, већ је то чињено с уверењем да ће у природи бити откривен и извор и животни смисао, како човека тако и укупног света и његових закона. Насупрот схоластичкој филозофији која је у човеку гледала носиоца и стециште виших надличних духовних и моралних сила, ренесанса развија смисао за човека као таквог и за његову индивидуалност која представља вредност по себи. Како примећује Вил Дјурант, „хуманисти су опчинили ум Италије, скренули га са религије на филозофију, са небеса на земљу, и једној зачуђеној генерацији открили богатства паганске мисли и уметности. (...) Од сада ће за човечанство прави предмет проучавања бити човек, у својој потенцијалној снази и лепоти његовог тела, у свој радости и болу његових чула и осећања, у свој крхкој величини његовог разума; а све то је најобилније и најсавршеније приказано у књижевности и уметности античке Грчке и Рима. То је био хуманизам“ (Дјурант, 2004, 78). Човекова личност јесте аутономна вредност, која је самостална и независна од било каквих надличних целина у које би морала бити уклопљена и којима би имала да дугује своје порекло и суштину.

Овакав приступ водио је неминово кризи ауторитета изграђеног под окриљем папства и римокатоличке цркве. Ренесанса одбацује сваки ауторитет и хијерархију животних сила коју су сачиниле

римска црква и њена теологија. Хијерархију на чијем челу стоји официјелна религија, а све друге животне и умне силе попут филозофије, науке, уметности, политике су јој подређене, ренесансна мисао одбацује и за све њих тражи самосталност и независност од свега оног што не припада њиховом аутономном подручју, а нарочито независност од религије.

Макијавели представља класичног мислиоца ренесансе у области политике. Као типичан ренесансни човек, који је свој корен имао у антици а не у хришћанству, он је у потпуности одан и усмерен ка природи. Његова етика по свему је била натуралистичка, једини глас на који је обраћао пажњу и за који је имао слуша долазио је од природе. Храброст као највиша политичка врлина, поклон је мајке природе и она је човека који је поседује, који је њоме обдарен, уздизала изнад обичних смртника дајући му моћ и чинећи га способним за доношење ризичних политичких и ратничких одлука из којих настају државе, које свој постанак и животну снагу дугују етосу и врлини хероја који их створио. Он није могао замислити државу као надличну творевину која је надређена појединцима и чија је суштина од њих независна. Држава је за њега представљала еманацију херојског појединца и која је са том херојском личности у најтешњој могућој вези, са којом она настаје и чијим прекидом пада.

Макијавелијево дело, и након пет векова од свог настанка, не престаје бити предмет спорења и опречних тумачења, „од тога да је он био учитељ зла, па до тога да је био корифеј слободе“ (Чавошки, 2008, 19). Макијавели је, због људске склоности да пре покуде нечије дело, него да га похвале, знао шта га чека. Нарочито јер се, како је сам казао, решио „кренути путем којим још нитко није кренуо и који ће ми можда зато проузрочити неугодност и тешкоћу, али би ми такођер могао донијети признање оних који на циљ овога мојег труда буду људски гледали“ (Макијавели, 1985, 153).

Макијавели је с пуним правом изрекао да је отворио нове путеве на неистраженим морима. Његова филозофија је искључиво политичка. Оно што њега занима јесу узроци успона и пропадања држава. „Ту нема метафизике, нема теологије, ни теизма ни атеизма, нема разматрања детерминизма или слободне воље; а сама етика је потиснута као подређена политици, готово као њено оруђе. Политику он разуме као узвишену уметност стварања, заузимања, заштите и јачања државе. Више га занимају државе него људски род“

(Дјурант, 2004, 495). У погледу људи он је најдубљи антрополошки песимиста. Државе и пропадају због људске порочности, јер су сви људи по природи, грамзиви, себични, лицемерни, окрутни покварени. А кад је то тако, једино што их може довести у ред и натерати да живе у складу с друштвеним редом јесу сила, превара и навика. Задатак је владоаца да научи правилну примену ових средстава. У ту сврху он пише свог *Владоаца* чија логика полази од премисе, да се сви људи, у сваком тренутку, руководе искључиво личним интересом – њихово понашање мотивисано је једино користољубљем и страхом од казне (Турчин, 2006, 110). Људе покреће нужда, руководи себичност, сматра Макијавели. У њиховом понашању нема никаквог алтруизма. У његово време оваква хипотеза наишла је на жестоко оспоравање, али је временом на Западу постала опште прихваћена и формулисана као „теорија рационалног избора“, уз образложење да приватна себичност у коначном доприноси јавном добру (Турчин, 2006, 110-112).

Макијавели се не може разумети само на основу *Владоаца*. Његово дело, због несистематичности, и иначе је тешко разумљиво, ако се узме и парцијално, поготову. Примера ради, за разлику од његових *Расправа*, у *Владоацу* нема ни помена о разлици између краљева и тирана. Штавише, личности које се у *Расправама* називају тиранима, у *Владоацу* се наводе као владари, а од речи тиранин у овом делу нема ни помена (Чавошки, 2008, 192). У *Расправама* он системски излаже слабости тираније и демократије, које воде разуданости, а истиче предности републике као узорне мешовите владе. У *Владоацу* се све то оставља по страни и заузима у потпуности вредносно неутралан став. Савети које даје понуђени су и краљевима и тиранима, свима који би се њима могли корисно послужити.

Наука коју је изложио Макијавели није створила нови етос. Он је створен и раније. Створила га је светска трговина чији се центар налазио у градовима попут његове родне Фиренце. Трговина, ако се то може звати трговином, са земљама преко Средоземног мора донела је у италијанске градове велико богатство на бази искоришћавања великих разлика „у степену и карактеру економског развитка различитих народа и земаља. Тако су европски трговци преко базена Средоземног мора искоришћавали дубоку разлику у социјално-културном развоју Европе и земаља Истока...“ (Aleksandrov, 1947, 7). Околности богаћења и голе пљачке коју

је омогућила наведена разлика, тражили су један сасвим другачији поглед на свет, у којем неће бити никаквог правдања за човека, већ се тражи оправдање њега као таквог, његових интереса, па и насиља које он чини. У формули „циљ оправдава средство“, пронађено је оправдање за свако могуће насиље. Треба напоменути да ову формулу, овако изричито казану, код Макијавелија нећемо наћи, али она из њега произилази. Који је то циљ који Макијавели ставља испред себе? Уједињена и од странаца слободна Италија, идеал је који је он ставио испред себе и био му спреман служити по цену своје душе.

Политичке прилике у Италији одређивале су дух народа, а патриотски бунт испољавали су његови најплеменитији карактери. Да је целокупност Италије највиши политички циљ којем треба тражити налазимо већ код Дантеа и Петрарке (Burkhardt, 1997, 99). Тај дух проговорио је и из Макијавелија, поготову што је та расцепканост онемогућила супротстављање страним завојевачима, чему је био сведок. Услед довековног раздора, Италија је толико ослабила, морално растојена и политички подељена да је Макијавели једини спас видео у јакој личности, немилосрдном диктатору „који неће дозволити да савест од њега направи кукавицу, већ онај који ће ударити гвозденом руком, дозволивши да његов велики циљ оправда сва средства“ (Дјурант, 2004, 499).

Макијавели је имао двадесет пет година када је француски краљ Шарл VIII, 1494. године прешао Алпе и са француском војском прегазисо Италију. Био је довољно стар да памти Италију из доба када је нису газили странци, а поживеће довољно дуго да осети како је живети у земљи која је постала арена за „искушавање снага разних прекоалпских и прекоморских сила, које су награду и симбол својих наизменичних победа налазиле у отимању, једне од других, независности некада слободних италијанских градова-држава. Ово деловање неиталијанских сила у Италији представљало је изазов са којим је генерација Макијавелија имала да се суочи и искуство са којим је морала да живи; то искуство било је утолико теже за Италијане те генерације јер она а и њени преци нису до тада готово читава два и по века доживели ништа слично“ (Тојнби, 2002, 201, 202).

Нужда, којој је Макијавели посветио дужну пажњу, видећи у њој колевку сваке врлине, одредила му је редослед страхова. Живот у ропству пакао је на земљи, због чега он забације страх од пакла

на оном свету. Страх од пакла узмакао је пред страхом од ропства. Важно је задобити царство земаљско, а којим путем ће се то постићи, за Макијавелија, мање је важно. Победа над непријатељем, ма којим средствима и начином била остварена, сматрао је, никога није осрамотила. Ко год има у срцу патриотског жара, поготову у тренуцима кад гледа своју отаџбину понижену, Макијавелијево учење постаје му разумљиво.

Макијавелијево враћање антици значило је напуштање сфере хришћанског морала, јер су античка политика и хришћански морал неспојиви. Основна морална идеја античке политике налаже да је држава највише добро, а дужности према држави најпрече и најсветије. Служба држави највиша је морална мисија која се да замислити: бити добар грађанин и добар патриот равна се са моралним савршенством. У службу државе стављена је и античка религија (Јовановић, 1907, 30). Богови су се узимали као заштитници једног народа, штите га у сукобу са свим другим народима, ишли му на руку својим саветима даваним у виду пророчства, благосиљали му победе и примали жртве од ратног плена. Антички богови имали су национални карактер, те нису могли од човека захтевати ништа што се не би слагало са добром његове отаџбине. „пошто је религија била искључиво национална, њене дужности нису могле долазити у сукоб с дужностима политичким“ (Јовановић, 1907, 31).

Према цркви Макијавели је показивао став који је у себи садржао спољашње поштовање и нескривену унутрашњу иронију. У својим *Разматрањима о Титу Ливију* изнео је многе замерке али и отворене оптужбе, замерајући хришћанству да је учинило човека slabим и понизним. У античком политичком животу он је гледао узор и политички идеал, ватрено истичући и хвалећи политичког човека старог римског доба као оличење великог духа у којем су биле обједињене снага воље и тела, у чему је он налазио бит античког политичког хероизма и етоса из кога је извирало римско начело. Он није религију у потпуности одбацио и прогласио за безвредну. Напротив, он истиче да религија, закони и војска чине три стуба на којима почива држава. „Јер, нема већег знака пропадања неке земље него што је занемаривање божанског култа“ (Макијавели, 1985, 175, 176). Морално пропадање, услед опадања религиозности, неминовно води ка политичкој пропасти. „Јер, гдје нема страха божјег ту владавина мора или пропасти, или ваља да је подржава страх од владара који надокнађује недостатак религије“ (Макијавели, 1985, 175).

Макијавелијева критика религије мање се односила на сам хришћански морал него што се тичала интерпретације тог морала, боље рећи – интерпретатора. Како је он видео тог интерпретатора, оличеног у римској цркви, говори његово запажање да не треба бољег показатеља какво је стање у њој „него кад се види како су народи који су најближи римској цркви, глави наше вјере, најмање религиозни. А тко помисли на њезине темеље, и види колико се од њих разликује садашње стање, зацијело ће сматрати да се приближила пропаст или бич Божији“ (Макијавели, 1985, 176). Римској цркви и њеном свештенству, сматрао је Макијавели, Италијани дугују што су „постали безвјерци и зли“, али и још нешто, од тога горе, што је узрок њихове пропасти: „То је да је црква ову нашу земљу држала и да је држи у неслози“ (Макијавели, 1985, 177).

Мерено данашњим мерилима, могло би се комотно рећи да је место религије код Макијавелија изузетно истакнуто. Да је његово дело написано данас, он би понео епитет клерикалца. Међутим, у оно време то је представљало невероватан пад и срозавање њеног значаја. Од најважније животне силе која је свима и у свему надређена па и држави, она постаје средством и слушкињом политике. Политика се ослобађа сваке обавезе према религији у смислу управљања према налозима које она диктира, него се однос према религији заузима и руководи потребама политике и политичких разлога. Религија је потребна и оправдана јер је политички корисна и употребљива као политичко средство за достизање политичких циљева.

Макијавелијева политичка филозофија значила је радикалну негацију средњовековног схватања по коме сфера државе и политике нису имале никакву засебну вредност, те су морале бити подређене вредностима које су долазиле из религиозног етоса који је креирала, тумачила и чије је поштовање контролисала римска црква. Макијавели је дао филозофску теорију којом је откривена политика као аутономно подручје људског деловања, подручје које има своју посебну логику, посебну методу и сопствени етос. Макијавели је хришћански морал оставио сфери приватног живота, док се у политици ваља руководити државним разлогом. Тиме је дошао до идеје о два морала који важе одвојено: морал хришћански, којим се људи имају руководити у приватном животу, и морал политички, којим се човек руководи кад ради за државу. У приватном животу човек се не сме руководити једино сопственим интересима,

већ мора водити рачуна и о интересима других. У јавном животу постоји само интерес своје државе. Сажетак Макијавелијевог учења у овој ствари, Слободан Јовановић је сажео у следећем: „религиозне дужности могу бити најпрече само у границама приватног живота. Чим се пређе у област јавног живота, религиозне дужности уступају испред политичких дужности; држава се ту јавља као највише добро човеково, нешто чему човек треба да служи макар и на супрот своје савести, макар и на супрот своје Богу...“ (Јовановић, 1907, 33, 34).

Јасно је да се Макијавелијева наука није могла примити у ондашњим друштвеним околностима. Схватања која су владала у оквиру европског културног круга и свест европског човека још увек су били под великим утицајем црквеног учења, а и сама римска црква имала је изузетну друштвену моћ и утицај и на државе и на људску свест. Упркос свему томе, идеје које је посејао Макијавели нису остале без учинка. Након њега ствари више нису могле остати на истом месту. Сфера политике је откривена као аутономна, а Макијавели је постао весник једног новог времена и антиципатор једног сасвим новог мишљења о односу између цркве и државе, религије и политике.

Он је родоначелник једног новог погледа на свет, погледа који не полази од дужности које је човеку дала религија а чији конкретни садржај представља послушност цркви. Макијавели одбацује такве дужности и окреће се државном разлогу, који се, данашњом терминологијом, комотно може превести као национални интерес. Интерес државе је оно што чини бит политике, а не морал. И пред тим интересом сваки морални обзир мора уступнути. Са Макијавелијем је започела једна нова визија света политике и државе, визија која је политичку корист промовисала као принцип деловања. На том принципу он је фундирао и саму државу.

Макијавели, као ретко који политички мислилац, знао је вредност закона и није превидео њихов у улогу и значај. Он је уверљиво доказао да законе треба поштовати не само из моралних него и из реалполитичких разлога (Чавошки, 2008, 215). Али, исто тако, није имао илузија о њиховој свемоћи. Творачку силу историје, која ствара и разврће државе, скупља и разгони народе, он је видео на другом месту. Држава, или како би рекао Макијавели, владавина, да би била стабилна мора имати чврсте темеље. А он их, поред закона, проналази у доброј војсци: „Главни темељ свих владавина,

тако старих или мешовитих, јесу – вели Макијавели – добри закони и добра војска“ (Макијавели, 1982, 46). Нема никакве сумње да он у овом односу даје примат војсци јер „не може бити добрих закона где нема добре војске, а где су добре војске, треба да има и добрих закона, ја ћу – каже Макијавели – оставити расправу о законима, па ћу говорити о војсци“ (Макијавели, 1982, 51). Победити се може само са својом војском, својим напором и жртвама. „То је и разлог што ће мудар владалац увек избегавати такве војске и служити се својом. Он ће пре хтети да изгуби са својом него да победи са туђом, сматрајући да није права она победа која се задобија туђом војском“ (Макијавели, 1982, 51). Касније историјско искуство јасно ће показати да је војска сабрана од властитог народа представљала пут ка националној држави.

Откриће суверености везано је за француског мислиоца Жан Бодена. Он не само да је открио овај феномен већ га је учинио и битним својством државе, којег уколико нема о држави у правом смислу се не може ни говорити, јер сувереност је оно што је разликује од других друштвених и политичких творевина. Боден каже: „Држава је правно оријентисана владавина над многим домаћинствима и оним што им је заједничко, са сувереном влашћу“ (Šulce, 2002, 46). Оно што је овде важно јесте атрибут правна који се веже уз владину. И то је оно што државу разликује од разбојничке банде (Чавошки, 1999, 141, 142). То значи да је Боден прихватио августиновску концепцију државе, по којој се она једино по праведности разликује од разбојничког удружења.

Августиновски критеријум од кога Боден полази говори да је средњовековна свест још увек јако присутна и да су њена упоришта у културном животу тог времена и даље важна. Због тога се Макијавелијева концепција политике није могла примити у својој екстремној варијанти, али се више није могла ни заобићи ни игнорисати. Нове и старе вредности ушле су у колизију. Ваљало се суочити с овом новом ситуацијом и видети да ли је ствар дошла у отворен однос или–или, где би чисто политичка логика и чисто политички етос требало да однесу потпуну победу и загосподаре људским мишљењем и деловањем, или је пак могуће да неке од старих вредности и истина могу опстати и бити задржане упркос свој провали макијавелизма. Требало је опробати могу ли се те вредности ипак некако међу собом помирити и синтетизовати, или барем покушати пронаћи некакав компромис, ако је он могућ. Управо из

те духовне ситуације треба посматрати учење Жана Бодена, како би се могла схватити његова концепција државе.

Макијавели је био чист политичар и политика је једино што њега занима и чему је све подређено, а односи се на повећање државне моћи; тој вредности све се подређује и служи укључујући право и религију. Макијавелијев човек је чисти *homo politicus*, који не види ништа друго осим политике и моћи, за друге сфере он је потпуно слеп, религиозни и етички жар њему су страни, политички интерес је све. Жан Боден је био и политичар, али не само политичар, он је био и теолог и правник. Као правник он признаје аутономију политичке сфере, али је далеко од сваке једностраности, те као теолог и правник није могао пристати да религија и право буду потпуно потчињени политици и у њеној служби. Главна разлика између Макијавелија и Бодена састоји се у томе што је Макијавели бит државе видео у идеји моћи, а Боден у идеји права. То подразумева везивање државне воље уз божанске законе и природно право и то у смислу природног права како су га у античка времена схватили стоици и представили као низ захтева произишлих из космичког ума. Боден намеће државној вољи сва она ограничења која је античка филозофија постулирала као чињенице људске етичке свести, а хришћанство схватило и назначило као објаву божанске воље. Та божанска воља и природно право јесу нешто што није у власти владоца и што он не може мењати, већ су то императиви којима се мора покорити и прихватити их као оквир свога деловања. Ти закони су вечни и непромењиви и за владоца обавезни. Он је само властан да у складу са потребама и приликама бира начин како ће ове вечне законе учинити писаним и позитивним. Само у том смислу Боденов суверен је господар закона, а у суштини он је само слуга и спроводилац права које му је надређено. Сувереност дакле није гола сила, већ истовремено и законита власт.

Оно што је код Бодена поковање божанском и природном праву, није и поковање институцији која полаже право да буде тумач и судија у његовој примени и ту он чини концесију новим струјањима и новом времену и новој повесној стварности у којој се појављују обриси суверених националних држава. Другим речима, Боден се супротставља црквеном туторству над државом. Држава је, по Бодену, организам који има своје самостално порекло и која своје исходиште налази у самој себи и своје обавезе сама себи намеће. Боден гледа државу као заједницу више породица изнад којих

се уздиже највиша власт или *summa potestas*. Битно својство којим се ова власт одликује јесте сувереност, а то значи власт која у односу с поданицима није везана законима. У земаљским стварима, на патримонијалан начин, владар располаже државом као својим власништвом, на начин којим ро чини *pater familias* у породици (Тадић, 2007, 257).

У духу тог начела он је извео своју концепцију суверености. Он сувереност схвата као највишу моћ везану уз једно омеђено географско подручје, та моћ није зависна ни једне друге моћи, она је трајна, није ни од кога пренета него је аутономна по своје пореклу и није везана законима него их сама ствара. Ту неvezаност законима треба условно схватити: кад се говори о неvezаности законима, он ту мисли само на обичне законе, али не и на ону врсту закона која једну суверену државу чине правном државом и које она мора поштовати да би била држава. То су основни закони који су садржани у божанским или природним законима или пак у стародревним обичајима који постоје од старине и који су старином освештани, тако да се не могу сматрати обичним људским законима (Šulce, 2002, 46).

Сувереност која припада држави, Боден је усредсреду у личности владаоца. „Сувереност државе – примећује Делајл Бернс – лако постаје готово неосетном променом термина сувереност владаоца“ (Бернс, 1993, 97). Сва власт припада њему, он је оличење државе. О некаквој суверености народа не може се говорити, ни у наговештају. Боден један од првих теоретичара апсолутизма и централизма. Прилике у којима је живео и актуелни тренутак Француске његовог доба окренуо га је да лек потражи у овом решењу – поставци „да је једна апсолутна надмоћна централна власт боља основа цивилизованог живота“ (Бернс, 1993, 97). Примећено је да је претпоставку Жану Бодену за формулацију начела суверености монархијске власти дао његов савременик Калвин који описује Бога као сувереног краља који располаже целокупном влашћу и стоји изнад свих закона (Тадић, 2006, 62, 63).

Када је током XVI века прсло црквено јединство, уследили верско-конфесионални ратови, услед чега је разорено и политичко јединство, група правника која се називала *politiques* захтевала је државу као више, неутрално јединство којим би се зауставили братоубилачки ратови религијских странака (Šmit, 2001, 7). Боден је био један од ових „политичара“ који су сматрали да се постојећи

немири и крвави грађански и верски сукоби могу превазићи једино јаком централном влашћу која би била оличена у монарху, који мора имати слободне руке и који ником неће полагати рачуне, ни код куће ни на страни. Њега не смеју обавезивати ни сопствени закони и он је слободан да их крши кад то захтевају разлози државне нужде.

Боден је дао апсолутистичку теорију суверенитета, по којој суверенитет апсолутна и перманентна власт државе, која није законом ограничена, а сам суверен – који стоји испод природних и Божјих закона, које не може укинути, јесте *leppus solutus* – неко ко влада по сопственом нахођењу, односећи се према држави као сопственом власништву. Тиме Боден усваја начело државног разлога и дозвољава владару да се не обазире на етичке норме и не води рачуна о разлозима морала или части уколико то захтева државни интерес. Опет на другом месту он захтева од владара да се мора дословно држати уговора и дате речи и да не чини ништа од онога што је недостојно и против части. Овде се у ствари види немогућност онога што је била и основна намера, а то је да се премости јаз између макијавелизма и природног права и да, упркос свему, тешко може бити и компромиса, поготову синтезе.

4. О ПРАВУ НАЦИЈЕ НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Нација се, у XIX веку, сматра природном заједницом на начин како су грчки мислиоци посматрали град. А национална држава као облик где се поклапају културна заједница и политичка заједница. Крилатица о праву народа на самоопредељење од самог почетка, од тренутка своје формулације почетком XIX века, представља појам којем се приписује позитивно значење.

Да бисмо појмили једну државну заједницу морамо се позабавити њеном историјом; биће једног народа остаје недокучиво ако се не зађе у његову прошлост. Исто тако, до разумевања постојећег права долази се упознавањем његовог еволутивног тока, посредством његове историје.

Принцип о праву народа на самоопредељење вуче своје порекло из Америчке декларације о независности и Француске револуције. Средишњи принцип Декларације о независности и оних аката које ће донети Француска револуција састоји се у ставу да суверенитет припада народу и да, стога, влада мора бити одговорна народу. А то је, између осталог, значило да су појединци и народи, у својству поданика сувереног монарха, престали бити објект којим су они располагали према тренутној ћуди или интересу, па су се могли отуђити, уступити, дати или примити у мираз.

Француска револуција није поведена у име националног начела, већ је тежила ослобођењу човека појединца и успостављању општечовечанских права, која припадају свим људима по основу природе, неvezано за припадност некој историјској и политичкој формацији. Револуција је схваћена као дело народног ослобођења, којег је свако схватао на свој начин и према својој жељи и потреби. „Као што у таквим приликама бива, сваки је – казаће Слободан Јовановић – схватио ослобођење као укидање оног што њега лично тишти“ (Јовановић, 1990, 46). Револуција је ишла за тим да еманципује човека појединца, да га ослободи од установа и стега старог феудалног поретка.

У складу с тим, и право на самоопредељење, које су као идеал избацили француски револуционари, употребљено је као средство на плану унутрашње политике, с циљем ослобађања грађана од *ancien regimes*. Тиме је дата је једна нова перспектива из чијег угла

нација није више отелотворена у монарху који стоји на челу државе, већ у њеним грађанима. То је значило да је племићка нација постала народном нацијом. Дезинтеграција старог режима изнедрила је један нови принцип – принцип народне суверености. Година 1789. није успоставила божанство човека чему се тежило, него управо божанство народа (Kamí, 1976, 122). „Слава је Француске – казаће Ренан – што је, Француском револуцијом, прокламирала да само једна нација њоме егзистира“ (Renan, 1981, 94).

Француска револуција прва је прокламовала начело да свака нација има право да потпуно и у сваком погледу одлучује о својој судбини. Конвент је 22. маја 1790. године закључио: „Француска нација одбацује освајачке ратове и обећава да своје оружане снаге никада неће употребити против слободе неког народа“. А, потом је овај закључак постао саставни део устава из 1791. године. У декрету од 29. децембра 1791, донесеном на предлог Кондорсеов, Народна скупштина је изложила принципе којих се Француска има придржавати у односима са државама и народима: „Народност француска неће водити освајачке ратове, нити ће икада употребити насиље против слободе других народа. То је записано у нашем уставу, а то је и наш свети завет...“ (Миловановић, 1889, 327).

У почетку, поступало се доследно усвојеном начелу. Француска Конституанта, више пута је одбила понуду укључивања неких територија у француску државу, које су потицале од присталица Француске, тачније од присталица револуције који су живели на суседним подручјима. Национална скупштина је стајала на позицијама да се француска држава може проширити само на оне територије чије се становништво с тим слаже. „Ипак, поштовање овог става постајало је све теже што се револуција више ширила, а њени успеси бивали већи. Раскол између војне снаге Француске и слабости, која је значила одрицање од анексије, бивао је све већи“ (Fiš, 2013, 95).

Досетили су се плебисцита. Запоседне се једна област на којој се, разним притисцима, манипулацијом и лажирањем, народ „слободно“ изјасни да је сагласан. Самоопредељење као критериј за територијално одређење државе, формулисано је у члану 2, део VIII, Нацрта устава који је представљен Народној скупштини 15. фебруара 1793: „Француска република се свечано заклиње да сопственој територији неће присајединити стране области, осим у случају слободно исказане жеље већине становника, и само уколико

области које траже то уједињење нису придружене другој нацији или (са њом) уједињене, на основу друштвеног споразума, који је изражен у неком већ постојећем уставу и прихваћен слободном вољом.“

Наведени принцип, формулисан узвишено и крајње принципијелно, у пракси ће послужити за легализацију и оправдање анексије оних земаља које су припадале другим суверенима. Плебисцита којим би била отворена могућност да нека област иступи из француске државе није било, нити их је могло бити. Француска република, нимало другачије од француске монархије, уставом је дефинисана као недељива целина, па би и сам захтев за одвајањем био третиран као противуставан акт (Fiš, 2013, 95).

И тако на самом извору видимо контрадикције везане уз примену права на самоопредељење, као и присуство двојних стандарда. Јер „догађа се – казаће Светозар Милетић – да људи и народи истој идеји други смисао дају, кад је на своју заставу напишу, а други, кад је на противној застави написану виде, и да по томе истој идеји двоструки, често противу положени значај дају“ (Милетић, 1886, 5).

Тако је остало кроз све повесно време, до дана данашњег. Остало је вечито питање: како помирити право на самоопредељење и територијалну целовитост држава. Темелј међународног права, чије је универзално важење јасно назначено у Лиги народа, а потом пренет и у Повељу ОУН, јесу једнакост и равноправност правних субјеката. Ти субјекти, међутим, нису били народи или нације, већ државе.

И шта имамо – једна рука узме што је друга дала. Ризик свих компромиса код неспојивих принципа у томе је што остављају простор да свако ствар тумачи како му одговара, па се може позивати на један или други принцип. Тако је било и након Првог светског рата.

После Првог светског рата, принцип националности и право на самоопредељење имају свој врхунац. То је последица две непланиране појаве: „распада великих мултинационалних царстава централне и источне Европе и руске револуције која је натерала савезнике да играју радије на Вилсонову него на бољшевичку карту“ (Hobsbaum, 1996, 149).

Први захтев да право на самоопредељење буде усвојено као општи принцип у међународним односима приписује се Владимиру Иљичу Лењину; док је Стаљин 1913. написао детаљну расправу о националном питању у којој се налази можда и најпотпунија дефиниција нације за коју би се још могло рећи и да је притом остала

прецизна и језгровита: „Нација је историски формирана стабилна заједница људи, поникла на бази заједнице језика, територије, економског живота и психичке конституције, која се испољава у заједници културе“ (Staljin, 1947, 10).

Лењинове Тезе о социјалистичкој револуцији и праву нације на самоопредељење, објављене 1916. године, постаће основом бројних совјетских прокламација од којих је најпознатији Декрет о миру од 26. октобра 1916. године. Кроз све совјетске декларације из тог времена провлаче се три основне компоненте. Уз компоненту да се забрањује анексија територије једне државе од стране друге после војних конфликта, већ се захтева примена принципа самоопредељења кроз уважавање народне воље, која је наслеђена из осамнаестог века, појављују се и две сасвим нове. Прво, на принцип самоопредељења могу се позивати етничке или националне групе у намери да слободно одлуче о свом статусу. Друго, то је постулат који неодложно захтева ослобађање свих колонијалних земаља (Kaseze, 2011, 33, 34). А то је значило признање права на сецесију и одбацивање концепције која оперише с „цивилизацијским прагом“ као расистичке.

Вилсон је код права на самоопредељење акцентовао право народа да слободно бира оне који ће њиме владати, представљајући га као критеријум демократске легитимације власти. Ту је основна разлика у односу на лењинистички концепт, али није и једина. Разлика постоји и код прихватања сецесије и код приступа деколонизацији. Самоопредељење је узето као кључни критеријум код поделе Отоманског и Аустроугарског царства, о другим државама се не говори; са самоопредељењем се оперише и код расправљања колонијалне проблематике, али се истиче да се оно мора помирити са интересима колонијалних сила. У питању деколонизације Вилсон је био лимитиран интересима својих савезника, пре свих Велике Британије.

Лењин полази од револуције, њега не интересује ни унутрашња државна структура, нити међународна структура држава. Можда би се све то могло поједноставити и представити као питање доследности. Последње што би Вилсон помислио било би сецесија на територији Америке: „Вилсонови појмови били су произведени како би се употребљавали у иностранству, а не у Америци“ (Kaseze, 2011, 39); Лењин је формулисао право република на отцепљење од Савеза, дакле право на сецесију. Он је ту доследан и изричит да

„под саоодређењем нација разумије се њихово државно одцјепљење од туђих националних колектива, разумије се стварање самосталне националне државе“ (Лењин, 1949, 7). То је доследност у корист своје штете којом ће се позабавити Стаљин. Јер је схватио да држава заснована на идеолошким и апстрактним планетарним идејама, лишена националног начела у својој основи, народног духа који јој даје моралну снагу и основ постојања, по самој својој интенцији није могла бити оквир који би пружио уточиште и обезбедио заштиту циљевима и вредностима руске државотворне нације.

Све до Првог светског рата сматрало се да право на самоопредељење важи за европске и америчке народе, никако за све друге. Такав став сматрао се толико саморазумљивим да нико није налазио за сходно да га објашњава или аргументује. Првим светским ратом окончан је период током којег је право на самоопредељење везивано за мали број доминантних нација. Наступио је период у којем се самоопредељење народа од политичког идеала издизало до правно обавезујуће норме.

Захтев за универзалним прихватањем права на самоопредељење истакао је, како је речено, Лењин, залажући се да се то право примени и на колонијалне народе. Европске силе, које су биле и колонијалне силе, то су примиле као директан атак на њихове интересе. Сједињене државе нису биле несклоне таквом приступу, не само зато јер су и саме биле деколонизована држава. У слабљењу европских колонијалних империја Американци су проналазили свој интерес. Да би се избегао сукоб са савезницима, Сједињене Државе нису отворено пропагирале ово начело.

На самом почетку рата, савезничке владе су избациле девизу о праву народа на самоопредељење, истичући да је реализација тог права њихов приоритетни ратни циљ. Аустрија и Немачка су 11. јануара 1917. године одговориле нотом у којој су истакле да савезничке владе имају најмање права да о томе говоре, с обзиром на третман мањина, народа у својим земљама и колонијама. Не може се порећи да су били у праву кад су дали оцену савезничких влада. Ни после рата, савезничке владе се неће доказати по овом питању. Али, право на самоопредељење је ушло у оптицај, постало принцип којим оперише међународно право. Увођење принципа самоопредељења представља једну од најважнијих и истовремено једну од најспорнијих новина Првог светског рата. Право победника засновано на сили и доминацији добило је ривала у вољи

становништва одређене области утемељене на слободи од доминације (Fiš, 2013, 161, 162).

Поред односа снага, који је пресудан у односима између народа, и снага аргумената игра одређену улогу. „Најјачи није никад довољно јак да увек буде господар, ако не претвори своју снагу у право, а послушност у дужност“ (Ruso, 1993, 30). Победничке државе настоје да праву победника придруже и право на самоопредељење. То ће бити случај кад становништво одређене области жели да се прикључи држави која је у стању да војном силом ту област стави под своју контролу и укључи у свој државноправни поредак. Уколико се праву победника не може прикључити и право на самоопредељење, победничка држава никад неће бити сигурна у своје поседу.

По окончању Првог светског рата плима национализма достигла је свој зенит, национална држава постала је интернационална норма, и преживела царства у оквиру Лиге народа, уместо у царским знамењима, представљена су под националном заставом (Anderson, 1998, 108). Иако је право на самоопредељење добило на снази после Првог светског рата, право победника, премда није неприкосновено као некад, није изгубило свој значај. Напротив. Све док постоји закон рата владаће право победника. Овом праву не треба кодификација, оно је своју важност стекло дугом и неоспораном употребом (Fiš, 2013, 154). Уколико се решавање неког спорног питања, везаног за територију, препусти другим механизмима, попут права народа на самоопредељење које би било исказано плебисцитом, онда то значи да ниједна страна у спору нема довољно моћи да наметне своју вољу, или је нека трећа страна моћна да их на такво решење присили.

Али, захваљујући Лењину и Вилсону, као и прокламацији савезничких влада, идеја о праву народа на самоопредељење ушла у оптицај, постала чињеницом којом се оперише у односима између победника и поражених. Уколико је поражени не може користити, он ће се позивати на ово право да би оспоравао наметнута решења дата по праву победника. То су након Првог светског рата Немци и чинили. Поражени су стварали уверење да будућност не припада праву победника, већ праву на самоопредељење. Јер „на дужи рок, право на самоопредељење увек говори у прилог побеђених. Оно им пружа могућност легитимног ревизионизма, будући да преко плебисцита могу да поврате области које су изгубили због примене права победника“ (Fiš, 2013, 176).

Мировним уговорима у Версају 1919. створен је, на простору од Балтика до Јадрана, појас националних држава с либерално-демократским поретком, који је, како се говорило, требало да представља санитарни кордон, с једне стране према болшевичкој Русији и, с друге, према ревизионистичким захтевима Немачке.

Пре ће бити да је тај „санитарни кордон“ представљао средство да ниједна страна, ни Руси ни Немци, не овлада у потпуности овим простором означеним у речнику геополитичара као Heartland (средишња земља), а да истовремено буде и потенцијално бојно поље између ових народа. На томе су Англосаксонци заснивали своју геополитичку хегемонију, која би била срушена уколико би тим простором загосподарили Руси или Немци. Као и у Другом светском рату, страховали су од немачке победе над Русијом, али још више од њиховог пораза у истом рату који би Русију учинио господаром источне Европе.

Међународни поредак створен у Версају настојао је да се легитимише правом на самоопредељење, које је Вилсон дефинисао у јануару 1918. у 14 тачака, као одлучујући критеријум код политичког организовања у средњој, источној и југоисточној Европи. Сваком народу је требало дати право да створи националну државу на основу језичко-етнографских мерила. Стварност је умногоме казивала другачије.

Територијална разграничења након Првог светског рата, међутим, јасно показују да није примењено једнообразно решење засновано на јединственом принципу, већ су право победника и право самоопредељења комбиновани од случаја до случаја. Колико се право народа поштовало говори и случај Аландских острва, смештених испред југозападне обале Финске. Ова острва припадала су Финској као саставном делу царске Русије. Након отцепљења 1917. године остала су у Финској. Њихово становништво, међутим, говорило је шведским језиком и испољавало вољу да се прикључи Шведској. Сва неформална испитивања јавног мњења потврђивала су такво опредељење житеља ових острва, које је Финска као наследник Русије у тој области желела да задржи у свом оквиру. Спор је изнет пред Лигу народа. Изнета су два експертска мишљења. У оба случаја закључено је да међународно право не познаје право на самоопредељење, а самим тим ни сецесију. Острва су остала у Финској, до дана данашњег. Тако је на најотворенији начин дезавуисан Вилсон и његови принципи, јер је одбачен захтев народа на спорним

острвима и њихов призив на Вилсонове тачке којим се прокламује „право народа да слободно одређује своју судбину“ (Fiš, 2013, 155).

Да се поштовало право народа на самоопредељење Немачка би добила све оно што је у рату изгубила, па бисмо имали велику немачку државу. Аустрија би се, ван сваке сумње, прикључила Немачкој, па би силе победнице добиле оно што им је одувек представљало ноћну мору – велику немачку државу. Рат је и вођен да би се спречило да етно-језички немачки блок изгради јединствену немачку државу, која би постала хегемон у Европи. Примена права на самоопредељење претворила би победу сила Антанте у њихов потпуни пораз.

Исто тако, Италија никад не би дошла у посед оних подручја која су јој силе Антанте обећале за улазак у рат на њиховој страни. Тако се право народа на самоопредељење користи само кад се може и где се може употребити против пораженог, а никако где би оно могло ствари преокренути у његову корист. Рат, а не жеље становништва, доносио је коначну одлуку о расподели територија. Право победника кроји државне границе. Право самоопредељења могло би бити успостављено једино кад би заменило право победника, на шта нико не пристаје. „Ако нека држава уз велике напоре и огромне жртве освоји одређену територију, ако верује да она, тј. њено становништво из религијских, стратешких, историјских или неких других разлога има легитимно право на ту територију, онда је, благо речено, за њу врло чудно ако неко затражи да оно што је платила крвљу својих војника добровољно препусти ћуди гласачке кутије“ (Fiš, 2013, 156).

У подели територија између држава није одлучивала жеља оних којих се то тиче, већ политичка, дипломатска, привредна и војна снага држава. Дакле, увек је то одређено односом снага, па је и промена граница увек значила да је промењен и однос снага.

Иако је крилатица о праву на самоопредељење у периоду након Првог светског рата имала највише угледа, код повлачења граница много више рачуна водило се о другим разлозима, попут привредних, историјских, географских. Версајским одлукама вршене су територијалне промене и корекције без икаквих провера воље домицилног становништва. Плебисцити су организовани једино тамо где се радило о ситним граничним корекцијама. Споразумом с Немачком 28. јуна 1919. године одређене области су додељене Пољској и Чехословачкој, без консултовања становништва

које их настањује. Мировним споразумом са Аустријом, без икаквог плебисцита, Италији је додељен Јужни Тирол. Слична уступања територија видимо и других мировних уговора. Уговор склопљен у Лозани с Отоманским царством, 24. јула 1923. (којим је потиснут Уговор из Севра од 11. августа 1920) више није предвиђао независну јерменску државу, нити аутономију за Курде, њиме су прописани услови за размену становништва са Грчком.

За плебисцит се залажу они који су унапред сигурни да ће коначни резултат ићи у њихову корист. Плебисцит никад није постао делотворно политичко средство, већ, првенствено, начин накнадне потврде учињеног. Ипак, он је и даље тема у оквиру међународног права и материјал за академске расправе. Кад год је било извесно да би народна воља била противна геополитичким, економским или каквим било интересима победника, принцип самоопредељења би био одбачен, па је и Вилсон морао признати да је принцип самоопредељења деловао само код народа који су били укључени у територије поражених империја.

Територијално разграничење и успостављање граница у мултиетничким просторима спадало је у најосетљивије теме Париске конференције. То се свакако односило и код одређивања границе новостворене југословенске државе, нарочито у погледу разграничења с Италијом. Тајни уговори које су силе Антанте склапале са својим савезницима око територијалних добитака нису водиле рачуна о праву на самоопредељење. То је важило и за обећања дата Италији, као надокнада за улазак у рат на страни Антанте. Уговором између сила Антанте и Италије, потписаним 26. априла 1915. године у Лондону, силе Антанте су се обавезале да ће на мировној конференцији дати санкцију Италији на територијално проширење Трентином, Тиролом с границом на Бренеру, Трстом, „грофовијом Горицом, Градишком, целом Истром до Кварнера, укључујући Волоско и кварнерска острва Црес и Лошињ, исто као и мала острва Плавник, Уније и Срабане“, затим „провинцијом Далмацијом у њеним садашњим границама“. Савезници су, исто тако, преузели обавезу да ће остатак југословенске обале доделити Хрватској, Србији и Црној Гори, уз услов да та обала буде неутрализована. Било је одређено да Албанија буде подељена између Србије, Грчке и Црне Горе, осим Валоне и острва Сасено, које је Италија већ била запосела (Stanković, 2009, 78).

Иако су САД одбацивале тајне уговоре као недемократске, југословенска страна је морала попустити пред италијанским захтевима. Истра, Задар и неколико острва припало је Италији уговором у Рапалу, док је далматинска обала остала у границама југословенске државе. Песник Габријеле Д'Анунцио извршио је са својим легионарима упад у Ријеку, септембра 1919. године. У Ријечи је проглашена самостална држава која ће се припојити Италији 1924. године. И разграничење с Аустријом представљало је, с југословенског становишта, половичан успех. Југославија је добила област Марибора, настањену Словенцима, али је морала одустати од јужне Корушке, после референдума из 1920. године. Тако је око пола милиона Словенаца и Хрвата остало под влашћу Италије и Аустрије.

Дупли стандарди, кад се говори о праву националности, видљиви су и код заштите права мањина, садржани у версајским решењима и гарантована од стране Друштва народа. Силе победнице су обавезале нове државе – Југославију, Пољску, Чехословачку, Руминију и Грчку – на уговоре којим се мањинама гарантује слобода вере и удруживања, такође и заштита од дискриминације и право на основно школовање на матерњем језику. Није било тешко приметити дупле аршине западних сила кад се регулише мањинско питање, „и да се оне саме не обавезују на заштиту мањина. Нико није разумео зашто би колективна права требало да уживају Мађари и Немци у Румунији и Југославији, али не Словенци и Хрвати у Италији“ (Чалић, 2013, 105).

Гарнтовање таквих права није доприносило стабилности међународног поретка. Мањинско питање и право на самоопредељење, као и повучене границе, потхрањивале су ревизионистичке захтеве поражених. Берлин и Будимпешта су инструментализовали питање својих националних мањина како би вршили сталан притисак на версајски систем непрестаним оптужбама о угрожавању мањинских права. Инструментализација тих мањина најмање је био тежак посао, јер се немачка и мађарска мањина у Војводини, од око пола милиона људи, никако није могла свићи на свој нови положај и губитак статуса владајуће нације.

Версајска решења давала су повода за истицање ревизионистичких захтева не само од стране побеђених, него је ревизионизам био могућ и међу победницима; међу онима који су веровали да су добили мање од оног што им припада. Такви захтеви више су били усмерени против савезника него против противника из

минулог рата. Италија и Јапан, који су били на страни победничких сила, сматрајући да су остали кратких рукава, поставиће ревизионистичке захтеве.

Ранији ревизионизми били су политичко питање. Уласком права на самоопредељење у политичку игру појавио се фактор који је целој ствари придодео и морално-правну компоненту. Уколико се након рата победничка страна проширила на једну област поражене државе, а то није могла оправдати правом самоопредељења житеља те области, поражена држава је имала додатни аргумент за подупирање ревизионистичких захтева. Таква одвајања, са становишта права на самоопредељење, оспоравана су као нелегитимна, па је захтев за ревизију могао бити приказан као захтев за исправљање историјске неправде.

Истицање кршења права на самоопредељење није било од велике користи уколико је државама недостајала моћ која би њиховим ревизионистичким захтевима дало тежину. Такав случај био је с Аустријом и Мађарском, са Немачком било је другачије.

Иронија је што су победничке државе увеле у оптицај право на самоопредељење и тиме дале моћно средство пораженима за оспоравање резултата рата. Овим су поражени добили моћно оружје којим раније поражене државе нису располагале. Тешко да се без последица могу кршити они принципи које сте некад заступали, макар и вербално. У такву ступицу, намењену пораженима, упале су силе победнице Првог светског рата. „Уговорна дозвола европских сила да Немачка присаједини Судетску област била је највећа победа коју је право на самоопредељење однело у својој историји над политиком, наравно, помоћу објективних мерила. Поменуте силе знале су да тако показују своју слабост. Ипак, њихов поступак могао се оправдати са становништа права на самоопредељење. То се скоро наметало“ (Fiš, 2013, 187). Ни противник Минхенског споразума, Винстон Черчил није био у стању да у овом случају у потпуности оспори право на самоопредељење. Он је, додуше, оспоравао Хитлеру право да због природе режима у тим областима практикује плебисцит, јер је то најобичнија фарса и превара, и да се принцип самоопредељења може применити само на либералне и демократске земље. Али је, ипак, констатовао како се становници области, одвојених од Немачке, након Првог светског рата, никада не би определили за одвајање да су о томе одлучивали.

Све док се кретао у границама права на самоопредељење, макар и као инструментом који му је обезбеђивао маневарски простор за његове крајње циљеве, Хитлер је имао стратешко преимућство према својим противницима. Јасно је да њихова реакција није изостала због бојазни да се не огреши о принцип самоопредељења, већ је у питању моћ и однос снага. Ипак, и овај моменат је играо улогу. „Пошто су се победници већ једном позвали на право на самоопредељење, они нису могли да га се тако лако одрекну. Својим непријатељима предали су у руке оружје с којим су ови под одређеним условима могли да их победе“ (Fiš, 2013, 190).

Кад су исцрпљене могућности да се Хитлерова политика прикрива плаштом права на самоопредељење и кад је ово право најдиректније погажено, наступиле су околности које су довеле до Другог светског рата. Запоседањем чисто чешких делова Чешке и Моравске, 15. марта 1939. године, Немачка се од главног заговорника права на самоопредељење претворила у земљу која је „не само себи већ и том праву одузела сваки кредибилитет“. То је главни разлог да се током Другог светског рата ово право мало помињало. Страхоте које су произишле стављене су на душу нацији и оном што је у вези с њом, па је то важило и за право самоопредељења. Без ваљаног разлога, јер „Хитлер није био присталица права на самоопредељење, већ је према њему испољавао циничан презир. Његова политика предочила је опасности од позивања на самоопредељење – али тиме није обезвредила сам идеал самоопредељења“ (Fiš, 2013, 194).

Кад се даје општа оцена, треба рећи да се Версајски поредак, упркос многим структурним слабостима, не може квалификовати као вештачки. Тај прилепак су му дали ревизионисти. Версајски поредак није био ни бољи ни гори од осталих. Није се урушио због својих слабости „у погледу морала и политике, већ зато што су државе, које је требало да га чувају, дезертирале пред задатком“ (Aron, 2001, 219). Исто би се могло рећи и за поредак успостављен након Другог светског рата.

Руковођени искуством Првог светског рата, земље победнице нису желеле да понове грешку. У мировним уговорима и послератним решењима право на самоопредељење није имало никакву улогу. Победници су желели да овај принцип привремено уклоне из оптицаја. Бројни примери то показују, а најбоље решавање статуса послератне Аустрије. Поражена страна била је потучена и

деморалисана у толикој мери да се није ни усуђивала позивати на неко своје право, посебно оно које би се могло искористити као инструмент за слабљење победника.

Зашто се ова идеја одржала на сцени ваља захвалити националним покретима у колонијама и појави Хладног рата. Колоније нису имале разлога да се осећају као победници нити су се тако осећале, иако се већина, барем формално, сврставала на победничку страну. Њихов главни циљ, везан за аутономију, а потом и независност, остао је недосегнут. Силе победнице имале су негативан став према том захтеву. Али за разлику од поражених земаља, колоније нису имале разлог на сервилно држање које је искључивало и сваку помисао да за себе траже право на самоопредељење. Мало би им то вредело да су све победничке државе у овом питању остале на истим позицијама. Међутим, нису. Колоније су нашле одзив и међу победницима. На оснивачкој скупштини Уједињених нација у Сан Франциску, у лето 1945. године, Совјетски Савез, доследно истрајавајући на праву народа на самоопредељење, затражио је да оно као принцип буде унето у Повељу ОУН.

Након Другог светског рата, право на самоопредељење изједначавано је са деколонизацијом. У складу с тим, владало је мишљење да ће довршетком деколонизације право на самоопредељење постати ствар прошлости. Темелј међународног права, чије је универзално важење јасно назначено у Лиги народа, а потом пренет и у Повељу ОУН, јесу једнакост и равноправност правних субјеката. Ти субјекти, међутим, нису били народи или нације, већ државе. Тако је било док је постојала глобална равнотежа сила, а кад је она нарушена, срушено је и међународно право. Разарање Југославије је очит пример.

И на крају, треба рећи да нема једнозначног одговора у погледу права на самоопредељење, односно права на сецесију. Тај став је одређен приликама једне земље, првенствено да ли је она задовољна својим територијалним статусом и да ли је изложена сецесионистичким претњама. Објективан приступ је илузија.

Француска је, примера ради, после 1918. године повела конзервативну политику, бранила status quo и противила се ревизионистичким захтевима Немачке. Неколико деценија раније, после француско-пруског рата 1871. године, кад су Немци присвојили Алзас и Лорен, било је обрнуто.

5. ИДЕНТИТЕТ И ИСТОРИЈА

Без осећаја за историјску стварност, тајна нације је недоступна. Јер, нација не представља апстрактно-социолошку категорију која би се могла свести на низ чисто социолошких елемената, као што су: језик, раса, територија, државност иако све те карактеристике јесу, у већој или мањој мери, суштинске и незаобилазне за одређивање бића нације. Нација је историјска категорија, али не феномен историјског процеса, већ ноумен (Берђајев, 1990, 77). Зато се највише, по мишљењу Берђајева, приближавају истини „они који одређују нацију као јединство историјске судбине; национална свест је свест о таквом јединству“ (Берђајев, 1990, 75).

Племе, народност, народ, националност, нација – за све њих етнос представља заједнички ‘родни’ појам. Код нас се уобичајило да се у том смислу користи реч народ (Кара-Мурза, 2015, 534). Грчка реч „етнос“ користила се у разним значењима, у давнини је њоме означавао скуп живих бића, попут чопора или јата. Касније су се под тим подразумевали људи који говоре неразумљивим језиком, у смислу блиском речи *варвари*. Потом је одредница „етнички“ употребљавана за нејевреје и нехришћане. У црквеном језику узимана је као одредница за пагане и паганска сујеверја, у ком смислу је и ушла у западно богословље; а одатле и у световни језик за именоване култура другачијих од европске. Крајем XIX века термин се користи за означавање оних заједница које се не сматрају „цивилизованим“ (Кара-Мурза, 2015, 534).

Да етничност изгуби на цени допринело је и Просветитељство, с којим је човек постао рационална и изолована индивидуа, слободан атом. То је постала просветитељска догма, утврђена протестантском етиком уведена је у све институције западног буржоаског друштва. Етничност је испала из оптике европске културе, посматрана као давна егзотика архаичних заједница, готово митских народа.

Појединац је, међутим, немоћан пред историјом коју носе велике друштвене групе и организације. Њихова сарадња и борба одређују историјски ток. Историјска мисао открива које су то групе и шта је њихова суштина, проналазећи их у нацијама, класама, верама, расама, државама и сл. Требало је открити историју да би била откривена нација, једна од њезиних најважнијих покретачких сила и носилаца.

У другој половини XVIII века заснована је научна историографија и научна историја уопште. Пре тога времена није било некаквог нарочитог смисла за историјско поимање, упоређивање појединих епоха и њихово историјско тумачење. Постојала је хронологија, али не и научна историја. Тиме није речено да није било покушаја новог посматрања, али се тек XVIII век може означити као век у ком се историјски почело мислити, тек у том столећу установљавају се појмови историјског развитка и историјског прогреса, настоји се проникнути у његову законитост и унутрашњу логику. У развоју и концепцијама науке уочава се продубљени смисао у научном историјском истраживању које се бави друштвеним животом и његовим развојем, а најбоље се очитује у постанку нових наука као што су филозофија, историја и социологија. Појавио се дуги низ врских мислилаца, који су друштвеним и политичким питањима пришли на нов, дотад непознат начин. Њихов круг није ограничен на једну земљу или једно поднебље већ се јављају у разним земљама, што сведочи да је историјски приступ и њему примерени метод постао универзалан и општеважећи. Ђан Батист Вико дао је своју „нову науку“, прву филозофски засновану социологију, у којој је филозофија историје нашла своје логично место. Посвећеност филозофији историје нарочито је својствена Французима: Волтер (од њега и потиче појам филозофија историје), Монтескје, Тургот, Русо и многи други. У Немачкој делују Лесинг и Хердер, који се употребом научних метода баве истраживањем историје, а као круна доћи ће Хегелов филозофски систем. У Енглеској делује Фергусон, Хјум тежи ка историјском промишљању и истраживању и даје низ социолошких прилога у својим разматрањима. Такође се мора поменути Адам Смит и његова економика која има великог значаја за социологију; ту су Малтус и статистичари, који настоје да установе бивство друштвене организације и њеног развитка.

У плејади побројаних, као и многих других, исто тако значајних мислилаца, посебно место припада Имануелу Канту. Управо је Кантова филозофија била оно место на којем се доказивало да су рационализам просветитељства и историјска свест неспојиви. Како се у својим радовима Кант мало или само изузетно бави историјским и социјалним проблемима, а с обзиром на његов значај и углед, нашао се повод сумњи да се век просветитељства и рационализма може означити и као век присутности историјске свести. Тачније, пронађено је упориште за успостављање супротности

између рационализма и историзма. Пример других великих рационалиста, који су ван сваке сумње имали смисла за историјско истраживање – Хјум, Волтер, Лесинг – показује да се рационализам и историзам не искључују. Кантови наследници, нарочито Хегел, заступају уједно и рационализам и историзам. Уосталом, и сам Кант је у својим радовима оставио довољно елемената, да се теза о неспојивости рационализма и историзма не мора демантовати другим рационалистима, већ може и самим Кантом. Једино треба имати на уму, кад се истражује Кантово разумевање историје, на шта скреће пажњу Данило Баста: „да је Кант о историји писао, не са сазнајно-теоријским већ са морално-практичким амбицијама, не са жељом да искључиво допре до коначне истине о природи историјског догађања него, пре свега, у тежњи да одреди *максиме људског деловања у сфери историјског живота*“ (Баста, 2001, 66).

Смисао за историјски развитак током XIX века даље се продубљује и интензивира захваљујући пре свега природним наукама и теорији еволуционизма, коју је у оптицај увео Чарлс Дарвин. Дарвин је продукт и репрезент интензивног историјског мисаоног промишљања које му је претходило. Принципи о историји људи и људског друштва, настоје се применити и на историју Земље и Космоса. Дарвин је произишао из Малтуса. Правац који ће после бити назван социјалдарвинизмом у основи је малтузијанизам.

Проблем религије и проблем историје два су главна интелектуална проблема Хегелове филозофије, а главни циљ који она треба достићи јесте међусобно прожимање тих двају елемената, историјског и религиозног, односно Бога и историје. У његовом систему историја није показивање Бога, већ његова реалност: „Бог не само да има историју, он је историја“ (Kasirer, 1972, 259). Концепција коју је понудио Хегел, по самој природи ствари, била је сасвим ново схватање историје из кога је произишао један потпуно нови прилаз питању државе, њеног порекла и сврхе. Из његове перспективе, схватити државу као дело рационалних људи, коју су они створили за сопствене потребе и из личних разлога, потпуно је немогуће. Држава је за Хегела најважнији чинилац историјског тока и судбине. Ум, како га схвата Хегел, није затворен систем апстрактних правила која вечно важе и која су непромењива, према којима се просуђују историјска збивања, него је ум стваралачки и динамички принцип који се у историјским збивањима остварује. „Свјетска повјест знамо, дакле, јест, према томе, уопште излагање

духа у времену, као што себе идеја као природа излаже у простору“ (Hegel, 1966, 77). Кроз излагање времену, кроз историјски ток, дух долази до самоспознаје, до свести о слободи, која је његов садржај.

Теоретска историјска разматрања нису остала на нивоу академског, већ је заједно с њима истакнут захтев за конкретном праксом у смислу провођења практичних мера у социјалној и политичкој сфери. Ојачање историјског смисла и вера у прогрес скопчани су са тежњом за реформама и изградњом друштвене заједнице на сасвим новим и другачијим основама. После Канта, Огист Конт, на подлози Хјумове антитезе антропоморфизама и скептичког критичког мишљења, развија своју теорију о развоју човечанства које пролази кроз три стадијума: теолошки, метафизички и позитивни тј. научни. Сваки од ова три стадијума у себи се периодизује на три дела; теолошки на фетишистички, политеистички и монотеистички, метафизички стадијум је прелазни ка позитивном стадијуму. Конт је у ствари само систематичније изнео мисли Викоа, који је први изнео тезу о три стадијума у развоју човечанства од доба богова, преко доба полубогова (хероја), до доба људи, које чини последњи завршни стадијум у развоју човечанства. Прво доба Вико назива и поетичним, песници су били први филозофи. То је време кад је поглед на свет одређен осећањима и маштом, без учешћа ума. Период у коме је деловање углавном руковођено и управљено страхом. Након тога, следи доба у којем су умне човекове силе делимично пробуђене, а кад је буђење доведено до потпуности, наступило је време људи, време просвећеног разума и хуманости.

Идеја хуманитета добија централно место, на њој је требало изградити нови морални поредак и нову етику, која би у хуманитету нашла своју природну базу. Осећај за другог човека и осећај за лично достојанство проналазе се у човековој природи. Природа и природност постају идеал који чини заједничку нит укупне филозофије просветитељства. Тражи се природност у свему, људи хоће природну религију, природно право, природно стање, природни разум. Живети у складу са природом и опонашати природу постало је императив, којем је нарочито настојала одговорити уметност. Једном речју, просвећеност, хуманост и природност постају синоними. Захтев за природним, људским моралом, неминовно је водио до захтева за политичким реформама, у крајњој варијанти у оптицај је ушла и идеја револуције, као средства за успостављање тих реформи и промена. Идеје просветитељства најсадржајније су дате

у „Декларацији о правима човека и грађанима“ коју су обзнанили француски револуционари. И Декларација, као уосталом и револуција, изнедрили су се из просветитељских и хуманистичких идеја и идеала природности. Са политичким правима и извршеним реформама процес није завршен, већ су створени основи захтеву за кореним социјалним реформама.

Идеја националности изведена је управо из хуманистичке идеје. Хердер међу првима истиче нацију и поставља је поред, а делом и против државе. Говорећи о језицима, Хердер ће рећи да је „у сваком од ових изражен је разум једног народа и његов карактер“ (Хердер, 2012, 126). Народ је природна заједница, а држава вештачка организација. Народ је и природни орган човечанства, којем он, а после њега и други, настоји утврдити бит окрећући се књижевном наслеђу и фолклору, пре свега народној поезији (Masarik, 1920, 39). Иако је, дакле, нација историјска формација, она се већ налази у дубини природе, у основи космичког бића света. „У самим недрима космичког живота – вели Берђајев – стоји потенција националне судбине, енергија која вуче да се те судбине остваре; историја се недри у природи“ (Берђајев, 1990, 77).

Тезу да су народи природни органи човечанства и да на националним разликама и језичком мноштву почива целокупна култура и њен напредак, заступали су и наши делатници, попут Светозара Милетића који је наглашавао да би „природа људе другим путем, а не путем народности савршенству водити тела, не би створила разне језике, и тим разне народе“ (Милетић, 1868, 7). Само је чувство народне слободе – каже Милетић – кадро „човека над егоизмом узвисити, и на жртве га подстаћи, које су за напредак људског рода нужне, но које ладна идеја космополизма никад није кадра изазвати, као топло, на мајчиним грудима посисано чувство – а то је чувство народности...“ (Милетић, 1868, 6). Као што физички свет показује своје богатство у разноврсности и разлици физичких тела, „тако и морални свет показује богатство духа у различитостима народа...“ (Милетић, 1868, 7).

Један народ постаје свестан себе тек кад упозна своју историју. (Црњански, 1999, 187). Постајући, кроз упознавање своје историје, самосвестан, народ добија идентитет – постаје самосвојан. Неспорно је да је моћ сећања оно што људе чини људима. Сећања су грађа од које се твори слика идентитета, појединца и народа. Разговор о идентитету је разговор о колективном сећању и медијумима који га омогућују и обдржавају.

Иако у историји нема старих тапија и стечених права која би гарантовала постојање, нити је историја јуристичка парница у којој се огледају адвокати, народи користе историјску аргументацију „ради образлагања сопственог права на постојање. ‘Безроднима’ нема места на земљи. Што је корен народа старији, тим има више моралних права, њихово помањање се не може компензовати чак ни силом. Зато се потрагом за коренима у свету бави огромна армија археолога, историчара, писаца. Чак ни сиромашне земље не жале новац за уређење раскошних етнографских музеја“ (Кара-Мурза, 2015, 172).

Етноисторија је извор културне моћи. Заједнице које се могу похвалити древношћу своје историје имају такмичарску предност због осећаја моралне супериорности над онима код којих је та историја оскудна или сумњива (Smit, 2010, 253). Народи који се не могу подичити дугом, богатом и непрекидном националном историјом препуштају се „културним ратовима“, па се „филологија, археологија, антропологија и друге ‘научне’ дисциплине користе за утврђивање неизвесних генеалогичких, укоренивања популације на домаћим теренима, документовање њихових особених црта и култура те за анектирање ранијих цивилизација“ (Smit, 2010, 254). Србима је то добро познато из искуства са суседима. „Бугари су – казаће Јован Дучић – увек против нас ратовали са лажним статистикама а Хрвати ратују лажним историјским фактима“ (Дучић, 1999, 100). Појава нових, „инстант нација“ додала је нове импулсе борби за историјско наслеђе, где уочавамо чињеницу да што је нација новија претендује да јој је етногенеза давнија.

Борба за древно наслеђе није карактеристика само балканског простора, већ је својствена свим европским народима. Историјски период раног средњег века представља замагљен и у великој мери непознат период европске историје, што је оставило простор најразличитијим тумачењима. Политичке мотиве ових тумачења нимало није тешко уочити. Свако може поставити премисе које дају политичке импликације у правцу историјске легитимације политичких програма, везаних за етногенезу и етнички простор. Није редак случај да се нове етнице настоје укоренити у давно нестала краљевства. Историја се изврће и да би политичка идеологија добила покриће, не преза се ни од присвајања туђег. Често се двојица отимају и крве о нешто што је припадало трећем.

Већина европских нација има своје полумитске јунаке који су некада водили ослободилачку борбу и подигли мач против Рима. Немци такве успомене везују за херускерског кнеза Хермана који је 9. године после Христа потукао римске легије, а потом се супротставио Французима; оно што је Херман Херускер за Немце то је Версенгеторикс за француску историју. Споменик Весенгеториксу доминира над зидинама старе Алезеје, места које је 52. године пре Христа освојио Цезар после дуге опсаде; на постолу споменика налази се натпис преузет из Цезарових коментара: *La Gaulae unie, formant une seule nation, animee d'un meme esprit, peut deffier l'univers* (уједињени Гали, формирајући јединствену нацију, покренули су заједнички дух који може пркосити универзуму). Недалеко од овог места, на Мон Беверују код Отена налази се спомен обележје постављено 1985. године којим је јасно назначено да је одлуком председника Франсоа Митерана овај локалитет проглашен спомен местом нације, јер су се ту ујединиле поглавице галских племена под Версенгеториксом (Šulce, 2002, 75, 76).

Једна анонимна хроника из прве четвртине XIV века, позната као *Далимил*, јасно говори о самоодређењу Чеха наспрам Немаца. У њој су Чеси пронашли доказ древности властитог идентитета. Песник је Немце одредио као непријатеље, а обележје по којем се разликују јесте језик. Приповест говори о томе како војвода Олдрих у лову среће лепу сеоску девојку Божену и с њом се жени. Његови сталешки братственици ругају се том браку, а војвода им одговара: „Радије ћу се смејати са једном чешком сељанчицом него да за жену имам немачку краљицу. Јер свакоме срце изгара за сопственим језиком, а једна Немица би била мало склона мом народу. Немица би имала немачке слуге и моја деца би учила немачки. Због тога би дошло до поделе језика, уз истовремено сигурну пропаст земље. Ви господо, ви не знате шта је за вас добро кад се ругате мојој супрузи. Ко ће вам бити тумач кад станете пред једну немачку кнегињу?“ (Према: Šulce, 2002, 84).

Тацитова *Германија* подигла је национално самопоуздање Немаца. Немци нису остављали места дилеми о коме се ту ради. На основу записа једног цењеног писца из античких времена дознаје се да су Немци један древни народ, а Тацитова *Германија* јесте Немачка. Немци су од дивљег и нецивилизованог света постали народ с традицијом. Немачки научници нису ни помишљали да је Тацит могуће измислио германски лик који зрачи врлином да би га

супротставио моралној искварености својих римских савременика. Они су започели борбу за историју, првенствено с Французима. Карло Велики, примера ради, није родоначелник француске династије Капетинга, већ Немац из Алзаса који је владао Французима. Постао је римски цар, што није пошло за руком ни једном Галу или Французу, довољан доказ немачке супериорности над Французима. Немачки народ се јавља као директни потомак старог германског народа, са свим оним особинама о којима говори Тацит: верност, скромност, храброст, простодушност, а декаденција и поквареност римског света приписана је суседима.

Не треба наглашавати колико је за национални понос и фантазију Руса могла значити поема *Слово о походу Игореву*, која је пронађена 1800. године, а потицала је из XII века. Исто тако, јасно је шта је у души руског човека могла покренути *Прича о Мамајевој бици* на чијем почетку је опис о окупљању војске под заставу Димитрија Ивановича: „Коњи ржу на реци Москви... проноси се слава земљом руском“; а на крају опроштајно слово Димитрија Донског у славу палих на Куликовом пољу, садржано и истој *Причи* „Браћо кнежеви и бољари и синови бољарски! Овде вам је било суђено да изгинете, на овом месту између Дона и Дњепра, на пољу Куликову, на реци Непрјавдви! Овде сте положили живот за свете цркве, за земљу руску и веру хришћанску. Опустите ми, браћо, и благословите нас, а вама ће будућност исплести достојне венце“ (Бегенишић, 1976, 50-52). Куликовска битка постаће један од преломних догађаја у руској историји, јер су тамо отишли Московљани, Псковци, Казањци, Новгородјани и други, а вратили су се као Руси.

Кад се каже да је нација „замишљена заједница“, како то чини Бенедикт Андерсон, то никако не значи и да је измишљена, нешто произвољно. Национална историја није измишљена, већ су је, инспирисани наслеђем, легендама и веровањима, писци и песници сковали у складу са старим традицијама и према актуелним намерама. Јер, ако ћемо „да будемо поштени према научницима националистима 19. и 20. века, категорије националности које су они развили нису настале ни из чега: оне су се заснивале на далеко старијој традицији идентификовања људи, традицији која се већ развила у историјским изворима које су историчари и филолози покушали да искористе како би нације пронашли у прошлости. У многим важним видовима, етнографија 19. века била је само

наставак етнографских традиција класичне антике, али са далеко рафиниранијим средствима“ (Gerš, 2007, 61).

У прошлости се тражи право на садашњост, али и разумевање садашњости. Садашњост је у толикој мери одређена прошлим збивањима да је немогуће разумети стање савремених земаља без непрестаног освртања на време које је иза нас. „Просто речено, историја објашњава како је дошло да људи чине оно што обично чине. Ми се интересујемо за оно што се догодило углавном зато што желимо да разумемо оно што се догађа; а ово опет желимо поглавито зато да би утицали на оно што ће се догодити. Према томе, историја је бескорисна ако нам не пружа никакво практично знање. Показујући како нам је прошлост постала садашњост, она нас мора учити како да претворимо садашњост у бољу будућност“ (Бернс, 1993, 9).

При проучавању историје, увек се мора мислити на будућност како се истраживање не би загубило у тами мртвих векова, услед чега ће се истраживач претворити у обичног памфлетисту који се окреће пропагирању неког облика политичке рестаурације. „Ми гледамо назад да бисмо гледали напред“ (Бернс, 1993, 10). Проучавајући друштво у прошлости, истражујемо његову природу и начине којима се на њега утиче.

И по природи и по пореклу, национални идентитет је сложен појам. А због своје вишедимензионалности представља истрајну и гипку снагу која му омогућује „да се успешно удружује с другим моћним идеологијама и покретима не губећи при том свој карактер“ (Smit, 2010, 32). Кључни чиниоци идентитета, уз историјско памћење, односе се на веровања којих нема без митологије и легендарних прича о пореклу света и пореклу народа

Да би једна култура опстала, она мора изнаћи начин сопственог „фиксирања“, путем претакања у симболичке облике који творе симболичку слику културе, управо то је митологија. Мит, у којем су садржани поглед на свет и вредносни систем, окосница је сваке културе. Мит садржи причу о стварању света, о творцу и космосу, у чијем је средишту божанске или полубожанске личности, света бића, посредници између људи и божанског света, који нам откривају вечне истине. Њихови поступци, мишљења, ставови и осећања, представљају посвећене узоре кроз које се сагледавају сва животна питања, решавају животне ситуације – поуку и препоруку. Тиме је, у датој митској слици, садржан идеал заједнице, положен образац њезине културе.

Да би мит постао укоренен, да би припадници заједнице били њиме прожети и обавезани, да би постао веровање, личности и догађаји из митске приче постају предмет обредних светковина. У митологији не треба тражити реалну историју једног народа, иако она говори о преломним догађајима и великим људима, већ нам се ту нуди кондензовано колективно искуство и доживљај судбине тога народа.

Будући да садржи слику културе и својеврсну историју заједнице, митологије су се показале врло прикладним за разумевање одређене заједнице. Објаснити неку заједницу преко њезине митологије постало је поуздан метод, присутан и пре компаративизма и структурализма. „Јер ипак, најпре, шта је то – пита се Фридрих Шелинг – народ или шта га чини народом? Неоспорно не пука просторна коегзистенција неког већег или мањег броја физички истоврсних индивидуа, него заједница свести између њих. Ова у заједничком језику има само свој непосредни израз; али у чему ми треба да нађемо саму ту заједницу или њен основ ако не у заједничком погледу на свет, а овај опет, у чему се могао првобитно садржати и постојати у народу ако не у његовој митологији? Отуда изгледа немогуће да је, као што се мисли, једном већ постојећем народу припала митологија, па било да му је она настала изумом појединаца из дотичног народа, било путем заједничког инстинктивног произвођења. И ово се – закључује Шелинг – појављује као немогуће јер је незамисливо да један народ постоји без митологије“ (Šeling, 1998, 69).

У савременим дефиницијама мита увек се истиче да је то „традиционална“ прича. А да би постала традицијом, њу је морала прихватити друштвена група и препричавати с колена на колено, преносећи је као део свог културног наслеђа. Важнији је, дакле, тренутак у ком је прича прихваћена, и њега је требало објаснити, а не тренутак кад је настала (Чапо, 2008, 194). Најважније питање је: чиме је то један догађај или искуство завредио да увек и изнова буде препричаван, да се сматра судбинским. За разлику од комуникативног сећања, блиско повезаног са свакодневним, културно сећање трансцендира свакодневно. „Културно сећање има своје фиксне тачке, његов хоризонт се не мења с променама у садашњости. Његове фиксне тачке јесу судбоносни догађаји из прошлости, који остају у сећању кроз културне форме (текстове, ритуале, споменике) и институционализовану комуникацију (рецитације, праксе и

разматрања). То називамо ‘фигуре сећања’ (Asman, 2015, 64). Сећање на сродство исказује се „кроз етимологију термина као и кроз националну митологију о заједничким прецима“ (Митровић, 2007, 146). Национална митологија о заједничким прецима чини основу друштвено-историјске самосвести о националној припадности и националној особености, по којој се разликује од других народносних заједница.

Ентони Смит наводи како сви митови око којих се обликује национализам разних народа имају сличну структуру, саткану од предања о древним прародитељима, родној земљи и старој државности, вери у постојање златног доба у животу тог народа након чега је наступило зло време пропадања, прогона и страдања, а на крају је вера у обнову и препород. Та општа шема националне митологије није код свих народа истоветна, али су њени елементи у већој или мањој мери присутни. Ту је и представа о непријатељу, узрочнику несреће која је тај народ задесила и патњи које је поднео у својој прошлости.

Предрасуда је мислити како су митске представе нешто примитивно, само зато јер „су прамисли човечанства“ (Gadamer, 2002, 39). У миту о Прометеју, по мишљењу Гадамера, очевидно се „указује западно човечанство у својој сопственој културној свести. Испричати историју његовог тумачења, отуда значи испричати историју самог западног човечанства“ (Gadamer, 2002, 39). Клод Леви-Строс истиче да је митолошко мишљење древних људи засновано на истим интелектуалним операцијама као и наука, као и да је средњовековна наука, па и савремена, упућена на начела тотемске класификације природних појава.

Разарање митских структура представља удар на језгро онога што чини светоназор једног народа, његову слику света. То неминовно води растакању етничких веза и разарању народа. „Једна нација живи са својим легендама исто толико колико и са стварном историјом“ (Dituri, 1999, 82). Предање о пореклу народа – нашег народа – сачињавало је битну ставку митских представа и представљало историју народа. То предање преношено је с колена на колена, било је и остало важна кохезивна сила која обједињује људе и сабира народ. „Доприношење стварању те традиције, њеном преношењу с колена на колена и њена одбрана од диверзија информационо-психолошких ратова – представља један од задатака државе“ (Кара-Мурза, 2015, 172). Јер кад ослабе традиционална веровања,

кад се обезвреде митове и предања а ритуали изложе порузи, народна заједница је ушла у фазу растакања.

Време дубоких политичких и социјалних потреса увек доноси преуређење представа о прошлости, поготову данас кад је национална култура подвргнута агресији глобалистичког концепта. Глобалистички напад усмерен је на историјску вертикалу у националној култури, око које се сабира народ. Историја се тумачи као дуги низ неспоразума и неуспеха, свакодневне тешкоће патолошким наслеђем минулих векова. На све стране се чује: „ми смо најгори народ на свету“, „да ми живимо у нормалној земљи...“ и сл. Масовна пропаганда (медији) сервира нам причу како нам, овакви-ма какви смо, ништа позитивно не може да се догоди.

Учесталост расправа на историјске теме, поуздан је знак да је друштво у кризи. Тренутак кад један народ доживи војни и политички пораз увек представља опасност да се он душевно сломи и да, правдајући се, узроке пораза почне тражити у мањкавости циљева за које се борио, у погрешним националним идеалима и промашеној историји. Поготову кад се пораз догодио у сукобу који подсећа на Априлски рат из 1941. у којем је нестала прва југословенска држава, за који ће Бранко Ћопић, учесник и сведок, написати да се „све се то изражавало у некаквом неразвијеном и недовршеном облику, јер за оно мало времена, у данима наглог распада читаве војске, нит’ јунак имаде прилике да у пуној мјери покаже своје херојство, нит’ је кукавица била уочљива у мору пометених изгубљених људи“ (Ћопић, 1952, 67). Ни рат у којем је нестала последња Југославија и урушио се српски народ није био посве другачији, зато се до дана данашњега поставља питање кривице. Чим се поставља питање: зашто смо пропали?, зна се да је пропаст била неочекивана и нечасна. Да је било другачије, да су се чинили подвизи у које смо сами веровали, а налажу их историја и традиција, такво питање не би се потезало.

Борба за идентитет у данашње време умногоме је борба за историју, супротстављање трауматизовању историјске самосвести. А за овакву борбу тражи се у првом реду одлучан морални став, сличан оном из предавања Макса Вебера одржаног у данима немачког пораза у Првом светском рату, кад је нашао за сходно указати да „кад се неко душевно сломи под ужасима рата и онда, уместо да једноставно каже: било је превише, осети потребу да пред самим собом легитимише своју замореност ратом, тако што супституише

осећање: нисам могао да издржим, зато што сам морао да се борим за морално лошу ствар. А исто је тако код оних који су у рату побеђени, уместо што попут старих жена, после рата траже кривца – не видећи да је структура друштва произвела рат. Једино мушко и оштро држање према непријатељу јесте рећи му: Ми смо изгубили рат, ви сте га добили. Тиме је ствар завршена; хајде сада да разговарамо о томе које консеквенце треба повући у сагласности са стварним интересима који су били у игри и – главна ствар – с обзиром на одговорност пред будућношћу, коју пре свега носи победник. Све друго је недостојанствено и освећује се. Једна нација опрашта повреду својих интереса, али не и повреду свог достојанства“ (Veber, 1988, 88).

Изнети став може бити основа националног васпитања у суочавању с поразом, поготову што пораз може бити и основа националне мобилизације и моралне обнове. Сећање на трагичне тренутке историје, поразе и губитке, повезује људе и држи их у јединству ништа мање од сећања на херојске подвиге и славно доба своје историје. Ренан ће указати на социјални капитал заједничке патње која повезује више него радост. У колективном памћењу туга има већу тежину него победе, јер намеће обавезе и налаже заједничке жртве и напоре. Није тешко докучити да је овакав став Ренан извукао из искуства властите нације, јер га износи једну деценију након што су пруске трупе прегазиле Французе код Седана. Управо су предаја застава француских пукова код Седана и губитак Алзас-Лорене, уз друга трауматична искуства, довели код Француза до националне концентрације и жеље за реваншом. Ернст Лавис, историчар који се нашао у првим редовима градитеља републиканског национализма, изрекао је мисао коју Французи памте до данас: „Од оне страшне године ја се више ни једног минута не препуштам очајању. Нада и уздање у мени ме носе, и то неуморно преносим на милионе деце. Увек поново наглашавам наше сталне обавезе према изгубљеним областима. Никада не губим из вида торањ катедрале у Стразбуру. Увек га видим како се усамљен диже у небо: ‘Ја сам Стразбурец, ја сам Алзашанин, поздрављам те и чекам‘“ (Према. Šulce, 2002, 163).

Национална обнова подразумевала је и нарочито школско васпитање. Школски приручник налагао је да у свакој учионици буде окачена карта Алзас-Лорена, изнад које би била истакнута застава са црним флором. Последњег дана школске године учитељи су имали да на школским таблама напишу: „Дете, ти ћеш бити

војник“; у народним школама би се образовали *bataillons scolaires*, где је деци, кроз предвојничко образовање, убризгаван патриотски и милитаристички дух.

Можемо ли замислити да на зиду у свакој нашој учионици, као опомена и подсећање, стоји карта Косова и Метохије, а изнад ње застава са црним флором? Можемо ли, барем, мислити о томе, носити у души, упркос политичком режиму и наметнутој културној пракси? Памти се и то да су у данима пораза код Седана и губитка Алзаса и Лорена, Французи су исковали максиму: ‘Никада не говорити о томе, стално на то мислити’ (Asman, 2002, 320).

6. НАЦИОНАЛИЗАМ И ИМПЕРИЈАЛИЗАМ

Национализам и империјализам су две визије светског поретка: прва подразумева поредак сачињен од независних нација, које према сопственим традицијама и схватањима уређују свој друштвени и политички живот, а друга захтева јединствен светски поредак у који би народи били уклопљени у јединствен правни режим и потчињени једној наднационалној власти. Борба ових концепција није скорашња, присутна је и у античка времена. Знатан простор посвећен јој је и у *Библији*, ни аргументација није нова. Јорам Хазони указује да је тема независних нација, насупротив низу империјалних сила, које претендују да створе интернационалну империју у коју би, у име општег мира, били уклопљени разни народи увелико присутна у *Библији*. „Идеја о томе да би политички поредак требало да буде заснован на независним нацијама представљала је важну одлику античке израилске мисли, како је то и исказано у јеврејској *Библији* (тј. у *Старом завету*)“ (Хазони, 2021, 30). Главна идеја којом су се руководили империјални владари и оправдавали своје империјалне амбиције била је да је то начин да се људи спасу од рата, болести и глади.

Није се могло спорити да је империјални поредак имао своје предности, политичке и економске, али јеврејски пророци исказују велико противљење таквој владавини, не штеде речи осуде за начин којим су те империје створене, као и за начин којим се одржавају. *Библија* је понудила јасне алтернативе империјалном политичком поретку: „у питању је политички поредак заснован на независности нација, које живе у оквиру одређених граница поред других независних нација“ (Хазони, 2021, 31).

Империје и националне државе разликују се и по томе што национална држава полази од тога да је једна од многих, сматрајући се једнаком с осталима; у царствима није тако. У свим царствима, и у римском које се може сматрати најсекуларнијим, цареви су свој положај објашњавали божанском везом. Такав приступ чинио је неминовном претензију на титулу васељенског владара. Царства, за разлику од модерне државе која себе држи за суверени ентитет међу другим једнаким ентитетима, нису друге признавала за себи једнаке, нити су то по дефиницији могла учинити. Изван својих

граница империје нису виделе друге политичке заједнице с правом на независно постојање, већ варваре који нису достојни ни презира.

Без националне државе нема демократског поретка, али ни међународног поретка. Само националне државе говоре о међународном поретку заснованом на праву, империје никада. „Империје нису заинтересоване за деловање у оквиру неког међународног система, већ теже да саме буду међународни систем“ (Kisindžer, 2008, 8).

Империјализам се правда тиме да је начин извођења неких група из провинцијских оквира. Живот под законима који важе на огромним територијама омогућује не само материјални пробитак и зараду, већ и цивилизацијски искорак. Општење с другим људима проширује визију, доноси разноврсније интересе и занимања.

Ипак ће бити да иза империјалистичке амбиције не стоје никакви широки погледи и свестрана занимања за друге, већ, напротив, најобичнији охоли провинцијализам и национални шовинизам, незаинтересован за друге, осим као за средство. Империјалистички приступ полази од тога „да су обичаји по којима је нама згодно да живимо тако изванредни за свакога, да смо позвани да их натуримо и онима који су противни томе и који не увиђају као ми како смо ми дивни. Али ово је ултрапровинцијализам а не антипровинцијализам. Ово је уска локална политика у свом најпретеранијем облику“ (Бернс, 1993, 152).

Империје су увек налазиле изговоре за своју експанзију, давале оправдања, понекад и искрено верујући да шире цивилизацију, успостављају мир, или да доносе слободу жртвама репресије и угњетвања. „Империјализам је више него једном поравнио брда и долине у равну једноликост народа без душе, који се сматра прогресивним само зато што је престао да пише поезије и напустио велике аспирације а научио да тера трамваје и да копа угљ“ (Бернс, 1993, 152).

Империја се увек препоручује тиме да доноси мир народима који живе у њеним границама, истичући свој широкогрудни космополитизам. И Турској империји се приписује да је својим постојањем обезбеђивала мир својим поданицима, да је била једно космополитикси усмерено друштво. Илбер Ортајли пише: „Османска освајања на Балкану у XIV и XV веку донекле су донела нови мир и рестаурисала традиционални систем. Та рестаурација зауставила је тегобе друштвених промена које су трајале током XIV и XV века“ (Ортајли, 2004, 54). Дакле, неће рећи да је заустављен развој

средњовековног друштва, већ да је учињен крај тегобама које иду с друштвеним променама. Или када каже да џамијање црква по Цариграду било вид њихове заштите: „Најприје су велике цркве претворили у џамије – што је на одређени начин био вид заштите – а касније су правили оргиналне џамије чија ће изградња у 16. столећу достићи врхунац“ (Ортајли, 2004, 13).

Да је Османско царство немогуће преметнути у заједницу равноправних видело се и приликама које су настале при самом покушају да се спровду реформе у правцу друштвене једнакости. Прокламована једнакост довела је до терора каквог, често, није било ни у доба прокламоване неједнакости. „У Триполију у Либану једна група муслимана напала је групу хришћана који су, ослањајући се на правило једнакости које је донео Танзимат, своје покојнике у чаршафима носили на раменима, а не као раније на магарцу“ (Ортајли, 2004, 82). И сад говорити о космополитском карактеру државе у којој се некој заједници одриче право да достојанствено сахрањује своје преминуле, зарад верске припадности, напросто је цинично.

Да би о једној империји могло говорити као заједници космополитског карактера било би неопходно постојање хармоничних односа између заједница, националних и верских, које је сачињавају. Османско царство такву хармонију између муслиманског и немуслиманског становништва није познавало, већ је по свему имало исламски карактер. Како је национализам реакција једног народа на ускраћеност, не чуди да је национализам присутан на самом почетку османске окупације балканског простора.

Илбер Ортајли констатује како је „национализам чињеница која је у бити постојала од почетка османске власти на Балкану“. „Тај идентитет негован је у окриљу независних црква и језика, благодарећи свештенству, грађанству и сељаштву.“ (Маринковић, Предговор за Ортајли, 2004, 9).

Империјализам или национализам, дихотомија у политичком мишљењу – први полази полази од става да читав свет треба подвргнути јединственом режиму чији ће ауторитет прихватили све нације; други пруступ захтева свет независних националних држава. Не може се бити и једно и друго. Може ли се поменута дихотомија избећи, како покушавају многи, изналагањем компромиса између ових полазишта путем некакве наднационалне федерације у коју би биле уклопљене националне државе. Инспирација се тражи у Кантовом *Вечном миру*, где се предлаже стварање светске федерације

држава. Вудро Вилсон је говорио о „суверенитету човечанства“, предлажући да се нацијама остави независност, уз установљавање међународног режима за уклањање спорова између њих, чије би се одлуке наметале силом. По тим замислима, свака нација у оквиру међународне федерације задржала би самосталност у доношењу сопствених закона, вођењу економије, образовања и васпитања, питањима језика, верске и културне политике. Једино што не сме јесте да спорове изван својих граница решава насиљем. Такве спорове нације би износиле пред међународни ауторитет. Кључно питање везано је за то да ли је излазак пред такве институције добровољан или обавезан, као и то да ли су њихове одлуке обавезне? Уколико је у питању ово друго, уколико државе чланице не могу да бирају хоће ли спор изнети пред савезну владу, уколико се одлуке те владе могу наметнути и силом, у том случају под именом међународне федерације имамо чист пример империје (Хазони, 2021, 164, 165).

Заговорници међународног федерализма упорно истрајавају на ставу како националне државе не губе ништа од своје слободе, осим што не могу да решавају о питањима рата и мира. Али шта све може бити разлог спора међу државама који прети да се претвори у отворени рат, која све питања? Када се зна да предмет спора могу бити питања најразноврсније радње из свих сфера политике, од безбедности, економије, питања мањина, екологије и много чега другог, рећи да ће се наднационална власт бавити само питањима рата и мира представља бесмислицу. „Другим речима, готово свака значајна акција или политика једне државе може постати истински мотив за војну акцију – ако не то, онда бар измишљени изговор за такво војно делање“ (Хазони, 2021, 166). Решавати питање рата и мира значи расправити све оно што може бити узрок спора, а то значи ингеренције за све и свашта.

Федерализам је концепт којим се уређују односи у оквиру једне државе, а не између држава. Сваки народ састављен је од различитих племена, делова који имају различите традиције и обичаје. У бићу нације остане нешто од старих структура, у ослабљеном облику и далеко од некадашњих стремљења која су могла довести и до рата. Национална држава у којој су се стекли дозволиће им одређени ниво слобода, делегирајући им надлежности у одређеним областима, све док то не би угрозило државно и национално јединство. То се постиже путем федерализма. „Федерализам је, другим речима, оно што је остало од поретка племена и кланова када су

једном они престали да живе као независни ентитети са правом да воде рат једни против других. Због тога што у ослабљеном облику одржава провобитну структуру људске политичке организације, федерализам чува неке од вредности ове структуре, а њихово очување у умереним количинама често ће бити корисно за националну државу. То важи подједнако и за империјалну државу, која ће такође схватити да је корисно да допусти својим потчињеним нацијама да задрже одређени ниво ауторитета у одређеним сферама и због тога ће често успоставити федералну структуру једне или друге врсте... Али делегирање овлашћења у савезном систему никад нема ниво независности племена или нација којима се влада у овом систему.“ Другачије речено, федерализму прибегавају и национална држава и импреија, али због тога национална држава не престаје бити држава, нити империја губи својство империје. Према томе, ни с међународном федерацијом не би могло бити другачије. „У ствари, међународна савезна влада која се тако често предлаже, не разликује се од било какве империјалне државе у било ком значајном погледу. Идеја о међународној федерацији једноставно се своди на идеју империје. Стога би и требало да буде осуђена и одбачена, заједно са свим осталим империјалистичким схемама“ (Хазони, 2021, 164).

Шта држи империју на окупу и обезбеђује јој опстанак? Шта друго него везе узајамне оданост и солидарности својствене нацији – и то доминантној нацији која се налази у њеном језгру, која је ту империју и створила. И ставила је у службу својих интереса и амбиција, прогласивши их светским, општим и универзалним. Примери свих империја потврђују да се ту радило о једној нацији која је себи потчинила и владала многим другим нацијама. Историја, такође, показује да су империјалне нације, чији су припадници чврсто уједињени да одрже свој положај владајуће нације, прихватили одређене нације за савезничке, као што су Енглези учинили Шкоте, Велшане и Ирце за удеонике своје хегемоније над другим народима у свету. И Американци су у западноевропским народима пронашли савезнике, макар и као вазале. „Дакле, иако империје воле да поистовећују сопствене циљеве са крајњим добром човечанства, овај циљ је готово увек уско повезан са доминацијом једне нације на штету осталих“ (Хазони, 2021, 121). И кад би на свету постојала само једна империја, која би успоставила владавину над свим народима, ништа се не би променило: била би то владавина

нације која је у њезином средишту, која је ту империју основала, а то неминовно води ропству свих оних нација које су јој потчињене. То не значи да ће све нације бити једнако третиране, јер су империјалне нације проналазиле савезничке нације и с њима заједно спроводиле хегемонију. Аустро-Угарска монархија опстајала је захваљујући кохезивној снази доминантне нације која је била у њеном језгру, а то је немачка нација. Да би сузбијали друге народе и њихове тежње ка слободи нашли су савезника у Мађарима. Шта чини европске нације склоним америчком империјализму већ очекивање да ће и саме добити своје „црнце“, које ће да цивилизују и ослобађају од лошег наслеђа.

Аристотел је поучио да је врлина средина између крајности. Овде су те крајности империја и анархија – ред без слободе и слобода без реда – а средина између ових крајности, што је чини оличењем врлине, јесте национална држава. Национална држава окупља многе породице, док империја окупља многе народе. У националној држави је спој онога што је најбоље у крајностима између којих се налази, уз одбацивање онога што их чини опасаним. У том правцу, како указује Јорам Хазони, иде мисао израиљских пророка и политичка филозофија *Старог завета* (Хазони, 2021, 122).

У срцу сваке империје налази се једна нација. Империје се препоручују својом анационалношћу, истичући да је третман за све једнак. Колико су људи имали истоветан третман у империјама, независно од народа којем припадају, најбоље се осврнути на историјске примере, па видети да ли је то тако или не. Аустро-Угарска и стање развијености и писмености на простору империје и међу националним групама, на најбољи начин казује да су поданици били лишени и националне и индивидуалне равноправности. У Аустроугарској су присутне екстремне разлике појединих делова царства у нивоу писмености и образовања. „Године 1900, проценат одраслих који су класификовани као писмени кретао се у распону од 99 у Ворарлбергу до 27 у Далмацији. Нивои писмености у мађарском делу Аустроугарског царства били су нижи и такође неравномерно дистрибуирани, а између себе су се разликовали исто онолико колико су се између себе разликовали нивои писмености у аустријском делу царства. У Аустроугарском царству у целини постојала је изражена веза између нивоа писмености и нивоа индустријализације и дохотка по глави становника“ (Камерон: Нил, 2011, 384).

Национална сегрегација виђена је и у односу према онима који су своју лојалност доказивали својом крвљу, као што су то чинили граничари на граници, у Војној крајини. Довољно је навести да је од милион људи настањених у Војној Крајини регрутовано 100 000 војника, а од 36 милиона осталих држављана узимано њих 500 000. „Али без обзира на крвљу стечене заслуге за хришћанство, највиши престо и монархију, не остаде ни један део породице аустро-угарских народа тако непознат и ни један не беше тако непризнаван тако занемариван као баш овај народ војнички“ (Ваничек, 1880, XI, XII). Између народа у оквиру Хабсбуршке монархије није било веза узајамне лојалности, нити се држава трудила да их створи. Напротив. Фрања Јосиф је говорио да његову државу на окупу држи мржња њених народа. „Моји су народи удаљени један од другог, и то је добро. Они не болују од исте болести у исто време. Кад у Француској наиђе куга, ви сви одмах оболите, а ја шаљем Мађаре у Италију, а Италијане у Мађарску. Сваки од њих мотри на свог суседа: они не разумеју један другог и мрзе се из дна душе. Захваљујући том узајамном неповерењу, поредак се одржава, а њихова узајамна мржња обезбеђује трајан мир“ (Дедијер, 1966, 193).

Једино је оружана сила, уз интригу и раздор, држала ове народе на окупу. И, да не заборавимо, новац. Новац и удобност били су начин прибављања лојалности и међу припадницима потчињених нација. Аустријска држава случај бунтовних студената решавала је тако што би им по завршеним студијима обезбеђивала уносне синекуре, услед чега није забележен случај да су ти, некада бунтовни и патриотски расположени млади људи, узимали учешће у националним покретима. „Империјална држава попут Аустријског царства није одржавана заједно везама узајамне лојалности различитих народа. То значи да кад царска држава доживљава тријумф или неуспех, њене потчињене нације то не доживљавају као нешто у чему учествују. Уместо тога, оне то доживљавају као нешто што се догађа неком другом: владајућој нацији и помагачима које је регрутовала из других нација, а за које се сматра да су окренули леђа сопственој нацији“ (Хазони, 2021, 160).

Национална држава када ојача претвара се у империјалистичку, национализам у империјализам. Хилфердинг је писао: „Идеал је сад – осигурати својој нацији господство над светом: та је тежња исто тако безгранична као и тежња капитала за профитом, из које је и проистекла... Изазвана економским узроцима, та тежња се

идеолошки оправдава помоћу оне страховите деформације националне идеје која више не признаје право свакој нацији на политичко самоопредељење и независност, и која није више израз демократске догме о једнакости свега што носи човечји облик: не, тако деформисана национална идеја изражава економско преимућство монопола у превласти која се резервише за своју нацију. Ова се јавља као изабрана међу свима осталим. Како се, међутим, потчињавање туђих нација остварује силом: дакле, врло природним начином, то се онда представља као да је држава одређена да буде владајућа захваљујући нарочитим природним својствима, тј. расним особинама. На тај начин тежња финансијског капитала ка власти добија у расној идеологији обланду природно-научног образложења, па зато и његова дејства добијају изглед природно научне условљености и неопходности. На место демократског идеала једнакости ступа олигархијски идеал господства“ (Марковић, 1923, 43).

Свака империјалистичка нација држи свој положај за природан, империјални поредак држи за своје право, али и своју обавезу. Сви народи које она освоји то би требали примити као свој благослов, никако проклетство. „Она сматра да је супериорност њене религије или устава само по себи разлог који ће учинити да све нације имају корист од тога да их она освоји и да им наметне своје законе“ (Хазони, 2021, 202).

Империјална држава увек је деспотска држава, без могућности да буде окриље за слободу нације. „Само национална држава, којом управљају појединци потекли из племена саме нације, може бити слободна држава – јер само владари који су везани за ову нацију међусобним везама лојалности и који ствари које се дешавају нацији доживљавају као да се дешавају њима самима, биће стално посвећени слободи и самоодређењу нације“ (Хазони, 2021, 146, 147). Владар који стоји на челу империје служиће нацији из које потиче или, у намери да угоди свима, неће угодити никоме.

Империја намеће униформност свим нацијама у складу владајућом политичком истином, која се држи као саморазумљива и очигледна. Нема, међутим, политичких истина које су очигледне и око којих би се постигао општи консензус. Врлина националне државе долази отуда што она омогућава своје народу да организује свој живот и институције према сопственој традицији, обликованој кроз векове и зато јединственој. Само кроз национално искуство, стицано крозу историјско време, стиче се знање о оном шта је

најбоље. Његош би казао: *Може бити у многим стварима/ код вас право а код нас неправо/ код нас право а код нас неправо/ како што је ово за Шћепана.* (Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, IV 877-880).

Империјализам је склон рационалистичкој теорији сазнања, ослоњеној на пуно веру у људски разум којем се откривају истине које универзало важе, те су примењиве на целокупно човечанство. А у ствари, ствар се своди на поставку да се сопствене намере прогласе за глас разума, а сопствена сила за наоружани разум. Национализам је окренут емпиристичком стајалишту, скептичан према дOMETИМА људског разума, поготову због искуства с људима који су, због превеликог самопоуздања у властити разум, били пример ароганције и глупости, остали упамћени по злу и у политици и у историји.

Другим речима, питање је да ли политику могу креирати рационални планери, слично ономе што су социјалистички мислиоци држали да је могуће у економији, па би економска делатност, подложна рационалном планирању, служила на једнако добро свих. Историја је дала негативан одговор, јер нема људског бића или групе људи која би била у стању искреирати политички поредак који би погодовао читавом човечанству. Слично економији, политику треба препустити независним националним државама, њиховом надметању и конкуренцији, а њихови предводници, по природи ствари, водиће рачуна шта се догађа у њиховом окружењу, шта конкурентима доноси успех, прихватајући и сами институционална решења за која су се осведочили да дају резултат. Историјски периоди када је политички поредак био сачињен од низа независних држава, у којима су цвале разнолике културе, уједно су и време настанка дела, научних и уметничких, која су својим значајем превазишла националне оквире и уписала се у баштину културе човечанства.

Могу се дати бројни примери да национална независност није донела и слободу појединца, као што не изостају примери да су људи уживали индивидуалну слободу, без националне слободе. Американци су имали колективну слободу а у унутрашњем поретку установу ропства. Не може се порећи вредност појединачне слободе и када нема колективне, али исто тако ни вредност националне слободе уколико је индивидуална ускраћена. Опаска Светозара Марковића, како му је исто ко влада, Хабсбурговац или Обреновић, уколико су људи обесправљени, никада му није заборављена. И данас се он узима као пример ационалног човека,

незаинтересованог за националну ствар, иако је он био доследни мацинијевски националиста, доследнији и од самог Мацинија. Да би човек био слободан потребно је да ужива и појединачну и колективну слободу. Рећи да национална слобода ништа не значи ако нема индивидуалне представља бесмислицу равну оној када би се рекло да ни индивидуалне слободе немају никакву вредност без националне независности – па је исто да ли сте у оквиру империјалне државе заштићени у погледу живота, части и иметка, имајући једнак третман са другима, или сте, због припадања одређеној заједници, ускраћени за та права, изложени самовољи и репресији.

Немогуће је очекивати већу слободу за појединца у оквирима аутократске државе, а све империјалне државе, колико се зна, имале су аутократски карактер – биле деспотије. Империје то морају и бити, јер би давање индивидуалних слобода, попут слободе говора, збора и удруживања, примера ради, дало могућност припадницима потчињених нација да се боре за своја колективна права, а то аутоматски значи и борбу против империје. И зато им империја, вођена разлозима самоодржања, та права ускраћује. Држава која хоће да има слободне институције мора се опремити кохезивном силом нације. Знајући то, Мил је у *Разматрањима о представничкој влади* изнео став да је национална држава услов слободних институција – став који је задржао трајну вредност.

Принцип јединства човечанства, уграђен у срце империја, неминовно доводи „до освајања, потчињавања далеких народа и уништавања њиховог начина живота како би се могао проширити ‘свет мира’, онако како га империја доживљава“ (Хазони, 2021, 118). А када се томе додају и други намети: порези, радне обавезе и војна служба, империјални поредак поприма ропски карактер. Шта је алтернатива националном суверенитету, ономе што мондијалисти зову „анархија“ и „комадање“ човечанста? Како год то звали, своди се на диктатуру једне клике.

7. ЕВРОПСКА УНИЈА: ИМПЕРИЈА ИЛИ САВЕЗ НАЦИЈА?

Шта је Европска унија: наддржава, наднација или нешто треће – *sui generis*? (Smit, 2010, 236). Нема поузданог одговора, углавном се говори о мотивима, политичким и економским, па и пацифистичким. ЕУ је представљена као средство да се из европске политике и историје уклони рат као инструмент у односима између држава. Новија европска историја тумачена је као узалудно крвопрлиће у бесмисленим ратовима, које су покренуле силе национализма – слепе и разуларене. Европска унија, према датом тумачењу, представљаће победу политичког разума над националним страстима и ускогрудим националним интересима. Такво тумчење није опште, већ на самом почетку имало је своје противнике. Насупрот њему истиче се концепт Европске уније као царинске уније удружених националних држава, које су и даље најповољнији и најкохезивнији тип политичке организације, а национални идентитет најпоузданији вид постизања и очувања солидарности. Противници оваког виђења траже политичко уједињење, одбацују национални принцип колективног идентитета, држе га непрактичним и непожељним, националну државу застарелом и превазиђеном, а национализам, окривљен да је Европу довео на ивицу провалије, да мора бити избрисан из људске свести или у тој мери маргинализован да буде нешкодљив.

Без заједничке и јединствене војске нема говора о европској наддржави, а тога нема. Свака држава чланица има контролу над својим војним снагама, не одустаје од њих, као ни од монопола на насиље у оквиру својих граница. Али је права стварност Европске уније да војна моћ није ни у армијама чланица, већ у војсци државе која јој не припада, а то је америчак војна моћ.

Не може се говорити ни о наднацији, за шта би било потребно да становништво сваке европске нације почне баштинити европску свест и да се задоји истинским европским осећањем, што се показује спремношћу на жртву за европску ствар. И када би се такво што укоренило добили би смо само један нови национализам, никако његово уклањање.

Мотиви европских интеграција су економски и политички, међусобно су повезани. Политички мотив произилзи из уверења да

само наднационална организација може обезбедити да се уклони могућност међусобног рата европских држава. Уз то присутно је и уверење да је национална држава из прошлости превазиђена и да је наднационална Европа једини пут да европски народи поврате своју некадању улогу у светским оквирима. Економско оправдање интеграција заснива се на аргументу да већа тржишта промовишу већу специјализацију и већу конкуренцију, подстичу продуктивности и самим тим подижу животни стандард.

Године 1950, француски министар Роберт Шуман иступио је с предлогом да се изврши интеграција француских и западно-немачких индустрија челика и угља, позивајући остале европске земље да подрже његову иницијативу на тај начин што ће и саме пристати на интеграцију својих индустрија угља и челика са онима Француске и Немачке. „Шуманови мотиви за тај предлог били су и политички и економски. Угаљ и челик налазили су се у самом средишту модерне индустрије, посебно индустрије оружја, а сви показатељи указивали су на то да се немачка индустрија враћа у живот. Шуманов план био је средство да се немачка индустрија надзире и држи под контролом. У жељи да јој буде дозвољено да се прикључи (европским) земљама које су учествовале у постизању европских споразума, Западна Немачка без размишљања је прихватила Шуманов предлог“ (Камерон: Нил, 2011, 589).

Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. предвиђена су одређена правила за рат, којих су се зарађене стране требале придржавати. Назначено је да се сукоби превходно догађају између суверених држава или, уколико је реч о сукобима унутар једне државе, између страна које су у тој мери организоване и препознатљиве да им друге суверене државе признају статус зарађене стране. Требало је јасно назначити границу између рата и мира, објава рата на почетку и закључење мира или примирја на крају. Јасно је требало оделити борце од неборачког становништва. Рат је требало да се води између бораца, док би цивилно неборачко становништво, колико је то могуће, требало бити заштићено. У пракси, међутим, сва ова разграничења остала су замагљена и тешко одредива. Није било лако одвојити унутрашње и међународне сукобе, јер је у свим унутрашњим сукобима присутан и страни чинилац, а и унутрашњи сукоби имају међународне реперкусије. Ни граница између рата и мира није, како се у први мах чини, лако и јасно одредива. Други светски рат, примера ради, није започео објавом, није се завршио

миром, већ безусловном капитулацијом и окупацијом. О подели на борце и неборце најбоље говори тренд цивилних жртава у рату. У Првом светском рату у броју страдалих 5 процената били су цивили, док је у Другом тај износ порастао на 66 процената (Hobsbaum, 2008, 21, 22). Процена је да број мртвих који су последица ратова у XX веку износи 187 милиона људи (Hobsbaum, 2008, 19).

Ратне страхоте одредиле су и историјску перспективу, направиле отклон од концепта суверених националних држава у правцу једне наднационалне структуре. Већ после Првог светског рата почео је процес који ће после Другог светског рата захватити све европске нације. Тојнби је указао како је то било у Француској. У Француској имамо „практичну демонстрацију психичке алхемије помоћу које се ‘нација патриота’ који су једном радо жртвовали своје животе на олтар богиње Француске могла да претвори у нацију ‘дефетиста’, а једна од најнепредвидљивијих, изненађујућих и значајних метаморфоза на овој суморно чудесној позорници преображаја било је преобраћање француских националиста у француске сараднике немачког покушаја да сведе Француску на статус главног хелота Немачке *en permanence*. Француско гесло из чији су ритам Вишијевци играли ову немачку игру било је ‘la France seule’, јер су под овом помпезном маском патриотског одбијања вађења кестења Велике Британије или било које стране земље из ватре по цену да се опрље француски прсти француски ‘дефетисти’ показали да би одбили све стране понуде помоћи да збаци немачки јарам, коме се сама Француска предала радије него да прође кроз агонију да попут Норвешке, Холандије и Белгије остане у рату с непријатељем који је освојио њену метрополитанску територију. И мада је Француска на крају била ослобођена упркос самој себи и одиста је прихватила искрцавање ослободилачких америчких и британских армија на француско тле стварајући домаћи покрет отпора после окретања ратне среће на штету Немачке у рату из кога се Француска претходно повукла, вишијевско поглавље француске војне, политичке и психолошке историје оставило је осетног трага на дух Француске која се 1950. званично гнушла вишијевског режима и свих његових дела“ (Тојнби, 1971, 226, 227).

Судбина Француске уједно је и судбина западноевропског света. „У 1950. било је Француза који су се унапред помирили да виде како се Француска приклања руском јарму као што се приклонила немачком 1940, а они други Французи, који су били прожети

духом макија а не вишијевским духом, сложили су се са осећањем својих 'дефетистичких' сународника да у 1950. године Француска није више могла да постоји сама у оном правом смислу речи у коме је та реч изражавала бивши француски идеал праве националне суверене независности. У 1950. су ватренији и конструктивнији духови у Француској видели спасење своје земље у стапању њеног некада љубоморно чуваног националног идентитета са наднационалном западном заједницом, која је требало да обухвати бар целу западну Европу и која би можда евентуално прешла и на другу страну Атлантика. У срцима Француза који су били 'добри Европљани' као и у срцима Француза који су били 'дефетисти', идеал парохијалног национализма тако више није постојао, а ово је био предзнак за западни свет као целину, јер је у послесредњовековном западном друштву Француска била архетип самодоволне суверене независне националне државе..." (Тојнби, 1971, 227).

Идеја Европске уније долази од осећаја да је идеја нације у Европи потрошена, да су европске нације „остале без сутрашњице, без пројекта за будућност, без стваралачких стремљења. Све су заузеле дефанзиван став, при том недовољно дефанзиван. А сутрашњица није апстрактни хронолошки појам. Сутрашњица је основни и главни орган људског живота. Живот је радња која се изводи гледајући напред. Свако од нас је, пре свега и надасве, сутрашњица“ (Ortega i Gaset, 2003, 14, 15). Тиме је идеја нације од покретачке и стваралачке силе постала кочница. „Нације су престале да буду нације и постале су провинције“ (Ortega i Gaset, 2003, 17). Тамо где нема нације све је провинција, сваки град, укључујући и Париз, постаје паланка (Ortega i Gaset, 2003, 17).

Европска унија по својој замисли је империја, једино што јој недостаје јасно видљива централна власт цара – који управља спољним пословима и одлучује о рату и миру. А то је зато јер је ЕУ протекторат Сједињених Држава, чији је председник главнокомандујући европским армијама. Многи у Европи на то пристају и из разлога што знају да је алтернатива томе немачки канцелар и немачка команда. „Као што сви разумеју, Немачка доминира над европским нацијама. Европска унија је немачка империјална држава, по свему осим по имену. Међутим, све док Немачка настоји да избегне изградњу своје војске и преузимање одговорности за безбедност континента, ЕУ ће очигледно остати амерички протекторат – протекторат који је и сам империја. Ако Сједињене Државе икада

повуку своју заштиту, све приче о Европљанима који испробавају нови облик политичког поретка ће брзо испарити. Тада ће Немачка именовати јаку европску извршну власт и она ће бити овлашћена да одржава безбедност континента. Тада ће се у потпуности обновити средњевековна немачка империја у Европи, а експеримент надахнут Енглезима, са поретком независних националних држава у Европи, доживеће свој крај“ (Хазони, 2021, 174).

Европској Унији недостаје европска политичка култура активног грађанства. „Зато што је Унија направљена око административних, професионалних, политичких и економских структура. Ништа није учињено поводом идеје грађанства, а камоли цивилизације“ (Sol, 2011, 77). Да би постала целином, Европа ће морати збрисати све оно што је делило у непријатељске националне таборе. Нестанак европске државности, какву смо знали, цена је тог уједињења. Дакле, оног поретка у оквиру којег се расцвала европска култура. „Да би се срушили последњи остаци ранијег државног уређења Европе – писао је Константин Леонтјев – нису потребни ни варвари, ни нека инвазија са стране: довољно је даље ширење и јачање оне безумне религије еудемонизма, која је за свој мото прогласила: “Le bien-etre materiel est moral de l’ humanite”“ (Леонтјев, 1994, 127). (Благостање је морал човечанства)

Судбина Европе везана је уз економско уједињење и јединствено европско тржиште, а то упућује на империјални контекст, па и могућност да Немачка постигне оно што није могла панцер дивизијама. „У сваком случају, јединствено тржиште нису измислили заговорници националне државе и слободне трговине, већ бирократи којима је циљ оснивање јединствене владе, јединствене администрације и тако даље. У ствари, националне корпорације, социјалистички синдикати који се са њима цењају и држани апарат који их дотира, играју водећу улогу у процесу економско-политичке глобализације. Последњи стадијум у овом процесу представља изумирање националне државе и парламента, као и измицање центара моћи ван домаћаја индивидуалних гласача. Корпорацијама се тако отвара пут ка стварним носиоцима моћи – бирократима и политичарима“ (Еткинсон, 1997, 38, 39).

Најпоузданије средство за сламање националних суверенитета показа се евро – заједничка европска валута. Почело је 23. март 1964. године – Валери Жискар д’Естен, у својству француског министра финансија, износи предлог Курту Шмукеру, немачком

министру финансија, о заједничкој валути – прво званично помињање евра. Истовремено, саопштио му је да то није само његов мишљење већ и порука с врха, од Шарл де Гола (Varufakis, 20017, 62-64). По свему, то је био само маневар који је требао обезбедити немачку подршку француском супротстављању Америци, што би значило да прави циљ није стварање Европске уније, већ да се таква пројекат у америчкој изведби онемогући. „За разлику од својих земљака, који су били веома поносни на европски интеграциони пројекат и постајали сентиментални описујући га као велико достигнуће европског духа, Де Гол је видео Европску унију као амерички пројекат који је повлашћивао немачку индустрију како би зацементирао америчку глобалну доминацију. Заједничко европско тржиште и просец европске интеграције били су, у његовим очима, део америчког глобалног плана, који је Де Гол процењивао као лоше утемељен, неодржив и зато штетан како за Француску тако и за Европу“ (Varufakis, 2017, 70). Америчко уверавање да ће Француска остати административни центар Европе донекле је умањило Де Голово противљење Европској унији, коју је он прихватио условно: док, како је казао у једној прилици, Европска унија буде личила „на коње и кола: где би Немачка била коњ, а Француска... кочијаш“ (Varufakis, 2017, 71). Али, ствари су кренуле другим током: нити је Немачка пристала на улогу коња, нити је Француска била у стању да буде кочијаш који ће га зауздати. Не треба забравити да су у целој ствари присутне Сједињене Државе. Већ по потписивању француско-немачког споразума, између Де Гола и Аденауера, у самом кабинету немачког канцелара, Американци су нашли човека који ће га минирати. Био је то његов министар финансија Лудвиг Ерхард, који ће после заузети његово место (Varufakis, 2017, 71).

Евро је учинио своје, поставши кључним средством дисциплиновања националних администрација и наметања политичких решења. Нема аполитичног новца, то је бесмислица – крајње опасна бесмислица. Финансијске институције, попут централних банака, које не полагају рачун ниједном парламету, што је случај Европске централне банке, постају моћ за себе, отуђена и опасна. Јер „контрола каматних стопа и залиха новца је у суштини политичка активност која би, ако би се одстранила из делокруга демократски изабраних парламената, проузроковала сигуран пад у ауторитарност“ (Varufakis, 2017, 145). Како то изгледа описао је Јанис Варуфакис описујући свој први сусрет с немачким министром финансија

Шојблеом, којег је посетио у својству грчког министра финансија: „Врата су се отворила ка дугачком, хладном ходнику на чијем ме је крају чекао тај велики човек у својим чувеним инвалидским колицима. Када сам пришао, моја пружена рука није била прихваћена. Уместо да се са мном рукује, увео ме је сав ужурбан у своју канцеларију“ (Varufakis, 2017, 12). Уместо да се окрене назад, Грк је ушао. И то је то, у складу с насловом његове књиге: *А слаби трпе оно што морају*.

У оквиру сам Европске уније све више се смањује улога најважнијих економских и финансијско-политичких инструмената демократске контроле финансијских токова „Националне буџетске власти de facto више не постоје и национални буџети не треба више – ако се ствари крећу према предвиђањима ЕУ комисије – ни de jure да постоје у националним парламентима“ (Хофбауер, 2012, 9). Одривање од сопствене валуте и прихватање евра није само монетарна мера, већ има и свој морално-психолошки учинак на нацију. „Уосталом, евро није монета, већ прецизан метод владавине у којој је политика потпуно подвргнута економији, у којој се доминација и империјалистичко насиље скривају иза анонимне имперсоналности воље тржишта и закона економије“ (Фузаро, 2016, 31).

Повратак суверенитету националне државе немогуће је без повратка монетарног суверенитета. Оно што име представља за појединца, валута представља за националну економију – основни идентитетски знак. „Без имена (или националне валуте) није могуће извадити новац из банке, зајмити га и трошити по вољи – није могуће ни постојати као независна држава или независна индивидуа“ (Etkinson, 2005, 67). По речима једног од Ротшилда: „Ко контролише валуту, контролише и државу“ (Etkinson, 2005, 68). Први потез нациста, кад су кренули да потчињавају европске државе, био је преузимање контроле над националним валутама.

Пројекат Европске уније требао је заменити концепт заснован на националиним државама, све са идејом да је то начин да се елиминише рат из европске историје. Европска унија виђена је као најпоузданије средство зауздавања Немачке, али је таква замисао крајње неуверљива, можда и смешна. „Идеја према којој ће елиминацијом националних европских држава бити могуће ‘зауздати’ Немачку данас се бесконачно понавља у Европи. Али тај став више личи на неки добар виц него на компетентну политичку анализу“ (Хазони, 2021, 61). Довољно је указати да су многи протагонисти

идеје о европској империји били они који су делили нацистички сан о универзалној владавини, међу онима који говорили о европској Немачкој било је много оних који су претходно сањали немачку Европу. „Нови Хитлер“ нема свастикку и испружену руку: он течно говори енглески, позива се на свете законе финансија и на вољу тржишта, идентификује слободу са интегралном либерализацијом. Не потписује своје злочине, нити се – како се обично каже – слика. Скрива своје штетне изборе иза безличне воље тржишта, а спреман је да осуди сваки облик насиља које није институционализовано, анонимно и тихо насиље економије“ (Фузаро, 2016, 113).

Европска унија, зарад историјске легитимације, тражи своје порекло у царству Карла Великог. Државу Карла Великог поделили су његови синови: источнидео узео је Лудвиг, Карло је узео западни, а средишеи део припао је Лотару. После гашења Лотарове лозе, његов део, који се просторао од ушћа Рајне до Италије, узео је 870. године Лудвиг и присајединио га својој источнофраначкој држави. Тиме је постављена основа касније европске историје: „срце континента било је отада трајно подељено, сестринске државе источних и западних Франака и даље су се отуђивале, па је од њих требало да једном настану Француска и Немачка. Додуше, њима је остало заједничко римско наслеђе Карла Великог, али им је заједничка остала и свађа око земаља некадашње тампон зоне Лотарингије, која је од Француза и Немаца за следећих дванаест векова начинила завађену браћу“ (Šulce, 2001. 13). Европска унија требала би докинути ту свађу, то је њено обећање.

Легенда о Карлу Великом похрањена је у идеју Европске уније. Да би једна идеја обузела масе тражи се историјско посвећење, што важи и за идеју јединствене Европе. Улога папског Рима показала се неопходном, а начело европског јединства проналази се у империји Карла Великог. „Као римокатоличка црква данас, Карло је усвојио буквалну интерпретацију хришћанског монотеизма и клао све оне који нису веровали у његовг бога, као и оне који уопште нису веровали у бога“ (Etkinson, 2005, 83). Карло Велики је преточен у симбол и идеју, а једина разлика између њега и Хитлера јесте у томе што је његове злочине покрио заборав (Etkinson, 2005, 82).

И само крунисање Карла Великог 800. године за цара „Свето римског царства немачке нације“ представљало је чин сједињења политичке мисије Ватикана и немачког империјализма (Etkinson, 2005, 81). Иста идеја препознатљива је у пројекту Европске уније. Највећи противник национализма, кроз историју и данас, јесте римска црква. Према Адријану

Хастингсу: „Није неважно примјетити да су готово сви главни креатори Европске уније били социјално освијештени католици, од Шумана и Аденауера до Делора и Сантера. Не само институционално него и интелектуално то представља обнављање средњоевропске кршћанске традиције, а усмјерено је против национализма који је ту традицију потискивао од краја средњев вијека“ (Hastings, 2003, 111, 112), У томе је и разлог зашто се Енглези дистанцирају од Европске уније, како види Хастингс, јер је то национална традиција која није припадала Светом Римском Царству, на начин Француске., па не може претендовати на наслеђе Карла великог. Али, он пледира на некадашње припадање католичкој цркви, што не изненађује јер је и сам католички свештеник, услед чега држи да енглески идентитет има места у оквиру европског пројекта.

Од самога почетка хегемонистичке намере праћене су стварањем митологије која би заузела место стварне историје, којом би се сугерисало да је ток догађаја предодређен и трасиран у прошлости – неизоставан и неизоставно исправан. Циљ је јасан, да се сопствени циљеви и амбиције прогласе историјски неизбежним. И да се стави до знања ко је ко у Европској унији, као и то где су јој границе.

Природу Европске уније открива и чињеница ко су били поборници идеје европског јединства, међу којима се посебно истиче Билдерберг група. Принц Бернхарт од Холандије, по рођењу Немац, оснивач Билдерберг групе, био је у периоду од 1933. до 1937. члан Нацистичке странке, из које је изашао да би могао постати члан холандске краљевске куће. Иступио је из партије дан по венчању с будућом холандском краљицом. Оставку на чланство у партији завршио је са покликом „Хајл Хитлер“ (Еткинсон, 1997, 103). По речима Роднија Еткинсона, за реализацију пројекта европске надржаве, као првог корака ка светској влади, међу Британцима, придобијени су некадашњи припадници „британског политичког и медијског естабилишмента (или њихови потомци) који су се залагали за склапање мира с Хитлером, и који би раширених руку прихватили његову визију европског уједињења“ (Еткинсон, 1997, 117).

И нацисти су тврдили да је уједињење Европе нема алтернативу – „судбински“ и „неизбежан“ процес. Хелмут Кол је то поновио рекавши да „уједињење нема алтернативу уколико не желимо да изазивамо судбину“. У нацртима „Европског“ устава на свакој страници инсистира се да је уједињење „неопозиво“ и „неповратно“ (Etkinson, 2005, 79).

Може ли полувековни мир дати оправдање европској надржави? Мир у Европи није донела Европска унија, већ америчке трупе на европском простору. И без икакве Европске уније мир би био ту. Европљани су пристали јер их је присуство тих трупа ослободило издатака за одбрану, али та погодност учинила их је најобичнијим америчким вазалом. „Европљани су сведени на стање пуке зависности, и постоје захваљујући америчкој великодушности. То их одржава у стању вечног детињства, у ком они срећно понављају Аденаурове тврдње да су демотирањем независне националне државе пронашли кључ за мир на Земљи“ (Хазони, 2021, 63).

А у ствари, нити су шта пронашли нит су шта учинили, у питању је стара прича чији је протагонист Америка. Шта је учинила Америка у Европи? Ништа друго до оно што империје иначе чине: „Нуде мир у замену за одрицање од националне независности, укључујући ту и способност нације да размишља независно и да осмишљава и спроводи зреле политике прилагођене животу независне нације“ (Хазони, 2021, 63).

И народима Европске уније представљено је да Европа нема алтернативу и да је избор између за и против ЕУ избор између мира и рата, просперитета и пропадања, блиставе будућности и мрачне и крваве прошлости. Уосталом сугерисано је: ко може бити против Европе. А право питање је: да ли ће одрицањем од националне државе нестати и сама та Европа и све оно што је чинило тиме што она јесте – добро или лоше, али Европа?

Катастрофални учинак два светска рата подстакао је размишљање Европљана у правцу стварања једне европске федерације, како се историја не би поновила и осигурала мирна будућност. У кампањи за усвајање Уговора из Мастрихта или Европског устава чешће је помињан Аушвиц него сам тај Уговор и Устав, чијом садржином се пропагатори нису ни бавили. А када се погледа садржина Устава, чији текст заузима 500 страна, уз то је нејасан и непрецизан, све указује да је циљ и био да се сам текст и не чита и не тумачи. Уклико се то, ипак, учини видљиво је да се заправо ради о документу чија је намера трајно везивање Европске уније за НАТО. Људи су то, мимо свих очекивања, ипак учинили, читали и анализирали, и на многим референдумима, попут француског или холандског, овај документ није прошао. Извршене су козметичке промене, одустало се од назива, и готово истоветан текст понуђен је као уговор и 13. децембра 2007. у Лисабону су га потписале државе

чланице, укључујући и оне где је претходни референдум пропао, попут Француске и Холандије. Када је француски Уставни савет уочио да су неке одредбе овог документа супротне француском Уставу, промењене су одредбе француског Устава (Џонстон, 2021, 398-402). Влада Републике Ирске је Лисабонски уговор изнела на референдумску проверу, Ирци су гласали против. Уследила је нова кампања и ново гласање и гласачи су се определили другачије. „Поука је била сасвим јасна: У Европској унији, ако народ погрешно гласа, онда га позивају да поново изађе на гласање све док не гласа онако како треба, или ће, иначе, његов глас бити једноставно игнорисан“ (Џонстон, 2021, 402).

Европска унија је представљена као пројект који води сигурној европској будућности, демократској и мирољубивој. И не само за европске народе, већ је представљена као чудо светских размера – спас за цео свет (Džonston, 2005, 48). И, као таква, представљена је као пројект који нити има нити сме да има алетрантиву. „Европска Унија је оруђе за рушење националних суверенитета. Она је један од пројеката које су сковали наднационални органи“ (Зиновјев 1999, 85). И то пројект који нити је почет нити се остварује демократским средствима – нити је то могуће.

У основи читавог европског пројекта, треба подвући, лежи страх – страх од Немаца. Сви се у Европи плаше Немаца, укључујући Немце. Немци су се плашили сами себе, а колико ће их то држати, и да ли их више уопште држи, то је судбинско питање и за Немце и за остале Европљане.

8. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ДЕМОКРАТИЈА

Национализам у политици значио је њену демократизацију. Идеја нације подразумевала је крај епохе у којој је политика била ствар династија, цркве и феудалног племства, док је сам народ држан за објект без икакве политичке воље. Сваки члан нације постао је судеоником националне политичке воље, а то је значило демократизацију политике, увођење општег права гласа и парламентаризма и уопште до нове структуре државног, националног и политичког живота. Упоредо са осећањем правне и политичке заједнице, иде и осећање правне и политичке једнакости свих припадника заједнице. Грађанско схватање нације, полазећи од „права по основу грађанства“, подразумева грађанска и законска права, политичка права и дужности, као и друштвено-економска права. То је један минимум узајамних права и обавеза припадника нације и ускраћивање тих права њеним неприпадницима (Smit, 2010, 24, 25). Стицањем грађанских, социјалних и политичких права, етнички припадници се претварају у правне „грађане“. Племићка нација постаје народна нација. Имамо нацију у савременом смислу речи која хоће своју националну државу.

Општа војна обавеза и демократија омогућиле су да велика маса цивила може бити пресвучена у војнике и бачена на фронт у мери који омогућава индустрија. Мешавина индустрије, технике, опште војне обавезе и демократије није била довољна да би се створила масовна армија. Било је потребно удахнути вољу овој маси дојучерашњих цивила да она, напустивши фабрике и поља, прихвати да гине. Да би пристала морала је знати за кога и зашто. Морали су бити уверени да то чине за своју отаџбину, а не за своје господаре. И у старој Грчкој, што се најбоље може пратити кроз историју Атине, „грађанска права су се ширила на нове групе становништва, њиховим укључивањем у војну службу“ (Новгородцев, 1996, 120, 121). Појмови нације и демократије, до скоро идентични, супротстављени су, што представља ништа друго до идеолошку диверзију, крајње злонамерну. Јер „супротстављање демократије и национализма утерује друштво у врзино коло из кога се врло тешко може ишчупати“ (Кара-Мурза, 2015, 258).

Демократија се веже за мир, а нација за рат. Тако то представља глобализована елита. Глобализована елита нема отаџбину. И

зато она не жели демократску армију сачињену од сиротиње која има отаџбину, већ ће бригу за заштиту својих специфичних интереса, првенствено везаних за власништво, препустити најамницима, добро опремљеним и обученим професионалцима.

И тако долазимо до суштинске противуречности у обећању глобализацијског покрета: „да ће снага националних држава бити мања, уз пораст демократија и развој њихове животности. Али демократија је израз националне државе. Она је израз улоге и моћи појединачних грађана унутар тих држава – израз њихове способности да се укључе у националне изборе; да изаберу курс националне државе у погледу унутрашњих и спољашњих питања; да одреди природу општег добра. Њихова моћ се непосредно примењује на структуре и изборе државе. Ослабите ли националну државу идејом о неминовним међународним силама, извесно је да ћете ослабити и своју демократију“ (Sol, 2011, 169, 170). Наднационалне олигархије су пример не само за антинационално деловање, усмерено против националне државе, већ и пример за антидемократско деловање. Деловање Билдерберг групе, Родни Еткинсон узима као пример деловања наднационалних олигархија, типичан случај „доминације капитала над демократским институцијама у Немачкој“ (Еткинсон, 1997, 28).

Карактер глобализацијског покрета открива се и у језику којим се оперише. Као и код сваког идеолошког покрета присутан је одговарајући речник и логика. Антидемократска природа покрета види се по томе колико је јавни сектор преузео од језика и структурне логике приватног сектора. Службеници којима је дато да воде рачуна о општем добру и јавној ствари преузели су тај нови речник и почели да га примењују на грађане, називајући их клијентима и деоничарима, а најчешће пореским обвезницима (Sol. 2011, 137). Речник су преузели и сами грађани, па се често може чути: ја као порески обвезник имам право... Права, пре свега, имамо као грађани. Још је Плутарх писао о томе како се неке непријатне ствари могу прикрити одговарајућим речима. „Новији писци тврде за Атињане да су они непријатности неких ствари умели покривати и довитљиво улепшавати лепим и пријатним речима. Они, на пример, блуднице зову ‘пријатељицама’, порезе савезника ‘приносима’, посадне војске ‘градским стражама’, а тамницу ‘одајом’. Солон је, како се чини, био први који се послужио том умешношћу кад је насилно поништавање дугова назвао само ‘растерећењем’“ (Плутарх,

1963, 70). Данас су еуфемизми доведени до крајности, као што је, примера ради, „међународна заједница“.

По свему је очигледно да није нађена замена за модел националне државе, поготову модел који би обезбедио демократски поредак. Јер „изборна демократија не може да функционише ефикасно изван политичких јединица као што су националне државе“ (Hobsbaum, 2008, 115, 116). Европска унија је најбољи доказ. Изборима за Европски парламент недостаје европски народ, постоји само народ чланица који не показује велики интерес када су у питању избори за ово тело, услед чега му недостаје и легитимност и ауторитет. Становништво не показује интерес за европски парламент, Европски парламент не обраћа пажњу на становништво. Овде није реч о томе да ли изборна демократија, сама собом, гарантује грађанска права и независно судство, осигурава ли слободу штампе и демократску јавност, овде је реч само о томе да је изборна демократија неспојива с наднационалним оквиром.

Систем је постао искључив, с претензијом да је његова истина једина и коначна, тумачење друштвених појава је монополисано. Шта остаје од демократије, макар и оне једнодневне у дану избора? „Под таквим условима избори се претварају у једну бестидну фарсу која сваког пунолетног грађанина, који је одрастао на традицији старог појма демократије, просто мора да вређа. У оном изворном смислу грађанске идеје демократије, она се потпуно дискредитује. У оваквој ситуацији избори не могу ништа да промене, већ само да потврде постојеће стање. Разлог је прост: картели и корпорације просто не дозвољавају да неко ко другачије мисли може да се појави у јавности и да угрози њихов монопол. Овиме се повећава спремност човека да се буде савитљив, да се претвара и да лаже“ (Лисон, 2022, 19). Народ згађен условима губи интерес и повлачи се, опада и број чланова и број бирача. Повлачење националне државе резултирало је губитком интереса за политику међу грађанством. У последњих 20 година уочена је промена става према политичарима. Године 1972, на на питање: ‘Да ли верујете да је потребно да човек има значајне способности како би постао посланик Бундестага у Бону?’, око 63% Западних Немаца одговорило је са „да“, док је 23% људи рекло – „не“. У 1996. године резултат је био знатно другачији: 25% испитаника одговорило је „да“, а 59% рекло је „не“. Процес губитка илузија био је још бржи код бивших житеља ДДР-а, после њиховог уједињења са Савезном Републиком Немачком. Наиме, у

бившим источнонемачким државама, од њиховог уласка у Савезну Републику. Око 44% бивших Источних Немаца одговорило је 1991. потврдно на питање о способностима посланика Бундестага; док се 1996. та бројка преполовила и спустила на 22% (Фергусон, 2012, 277).

У Британији конзервативци су 1953. године имали готово три милиона чланова, а крајем деведесетих та бројка се спустила на 400.000 људи, што је пад за 86%. Ништа другачија тенденција није ни код Лабуристичке партије. Сличан процес видљив је и на континенту, чланство се изразито осипа (Фергусон, 2012, 285).

Опозиција има улогу коју су у средњем веку играле дворске луде (Лисон, 2022, 367). Имати добре плате, које даје сама влада, а бити опозиција поретку, то се још није догодило. Присуствујемо исценираним дебатама, салвама најгорих увреда и претњи, а после као да ништа није било. „Ово што данас имамо, то је врста феудализма, али уместо владавине аристократије, имамо свемоћ глобалних концерна, који одређују шта је дозвољено да се говори и пише у медијима. Постдемократија јесте владавина феудалаца, али у лику менаџера и директора мултинационалних концерна и корпорација“ (Лисон, 2022, 364, 365).

Изборни резултат, сам по себи, не значи ништа, подложен је тумачењу и оспоравању. Када се добије резултат другачији од жељеног, поготову када је у питању референдумско гласање, пориче му се ваљаност: тврди се да су за победничку опцију гласали старији, чиме се сугерише да су својим гласовима одузели младима право да креирају будућност у којој ће живети, уз то се неизбежно додаје да су такву одлуку донели необразовани, што ће рећи да одлучују они који мање знају и одређују живот онима који знају боље, или ће рећи да је су бирачи само изразили протест против некога или нечега, а никако да су исказали поверење некоме или нечему. Тако је оспоравана и ваљаност британског референдума о изласку из Европске уније. „Европљани су напросто преварени у вези с тим како Европска унија може еволуирати од бирократске институције у служби економског картела до демократије која служи сувереном народу Европе“ (Varufakis, 2017, 153). Људима преостаје апатија и повлачење, јер схватају да је то само добро исценирана фарса. Либерали не одустају од своје приче како је свако ковач своје среће.

И даље је национална држава доминантан чинилац у политици, али је политика у оквиру саме националне државе добила другачији карактер. Некада су владе морале водити рачуна шта народ

мисли, како би се могле ослонити на мобилизацију свога народа. Тако је било током деветнаестог и двадесетог века, о чему се раније није водило рачуна. Данас је мишљење тога народа изрежирано (Hobsbaum, 2008, 148).

Демократија подразумева право на другачије мишљење, право да се буде у мањини, а шта је од тога данас остало? Данашњи либерализам далеко је од тога, попримивши све одлике тоталитаризма. „Као фараони и вавилонски краљеви, римски цареви и Римокатоличка црква све до модерног периода, и баш као и марксистичког прошлог века, и либерали имају своју велику теорију о томе како ће свету донети мир и економски просперитет укидањем свих граница и уједињавањем човечанства под својом универзалном владавином“ (Хазони, 2021, 65). Довољно обратити пажњу на кампању јавног срамоћења свих оних који не деле либералне вредности, њихово жигосање и стигматизацију, па увидети да, као и сваки други тоталитарни систем, и либерализам, попут римокатоличког папства, показује исте склоности: према доктрини непогрешивости, према инквизицији и индексу забрањених књига. Национализму се приписује мржња, на томе инсистирају глобалисти, мада се поздано може рећи „да су либерално-империјалистички политички идеали постали један од најснажнијих извора нетолеранције и мржње који се данас могу наћи у западном свету. Ово, наравно, само по себи не представља препоруку за национализам“ (Хазони, 2021, 24). Али јесте разлог да се спор између национализма и глобализма разрешава на другим основама, јер се мржња може пронаћи у свим политичким покретима.

Невладине организације постале су нека врста конгрегација за проповед глобалистичке вере и демократије како је замишља глобализована финансијска олигархија. Демократија на којој раде ове групе одређује се као уставни либерализам, где се не постављају темељна питања везана политички систем и социоекономски модел – системски оквир је неупитан. „Преломна времена отварају радикалне перспективе. Враћање ових тежњи у оквир либерално схваћене демократије представља главни задатак мисионарских интервенција НФД-а, УСАИД-а, *Вестминстерске фондације*, *Фридом хауса* или Соросове фондације. Некадашњи главни уредник једног од водећих америчких часописа *Форин аферс* Фарид Закарија, сковао је 1997. године у вези с источноевропским изборима, који на власт нису довели присталице либерализма израз нелиберална

демократија. То важи, на пример, за избор Владимира Мечијара у Словачкој. По његовом суду, од демократије (поштени и слободни избори) важнији је уставни либерализам. Демократија без либералних темеља за Закарију представља друштвену опасност: 'Демократија без уставног либерализма не само што је неприхватљива већ је и опасна', одређује Закарија, политички коментатор ЦНН-а и магазина *Тајм* идеолошку линију коју морају сви да следе“ (Hofbauer, 2017, 209). Главни задатак „обојених револуција“ био је рушење оних влада које не пристају модел такозваног уставног либерализма, боље рећи колонијалне демократије, на чије би место дошли они који ће позвати ММФ и експерте за шок терапију. И сами шефови ових организација казују да они раде јавно оно што је пре неку деценију ЦИА чинила тајно. Тајне службе, војне службе и цивилни сектор нашле су се на истом послу.

9. НАЦИОНАЛИЗАМ И ГЛОБАЛИЗАМ

Основна подела коју данас имамо у Европи није подела на вере и нације, ни на класе, већ „на оне, који теже ка Европи која би требало да буде вођена из једног центра, да таква држава буде униформисана у погледу једне јединствене идеологије, и на оне друге, који не желе такву Европу, већ стреме да сачувају традицију и културу европских народа, јер тако најбоље могу да негују слободу и самосталност“ (Лисон, 2022, 367, 38). На глобалисте и националисте, своди се ова подела.

Појмови нам помажу да схватимо предмете и појава које у свету опажамо. Опаженом се стварањем појмова, у којима је садржана одређена општа идеја, даје смисао и омогућава његово разумевање. Појмови су растегљиви и често исти појмови за различите људе имају различито значење. Толико, да се и они који су у међусобном рату позивају на исте вредности тврдећи да се боре за „слободу“ и „правду“. Често је борба неизбежна и кад се тим појмовима придаје слично или истоветно значење.

Један од појмова који се свакако не би могао похвалити прецизношћу и одређеношћу јесте појам глобализација. Честа употреба овог појма, нарочито од осамдесетих година двадесетог века, није помогла да сам појам добије јасно и прецизно значење. Најопштије речено, под реченим појмом би требало подразумевати један процес или још боље збир међусобно повезаних процеса, услед чега територијалност, временска и просторна удаљеност губе на значају. Културна глобализација, као процес у којем информације, материјална добра, речи и слике, произведене у једном делу света, путем савремених саобраћајних и комуникацијских технологија, готово у трену улазе у посед људи на сасвим другом крају планете, све више укида националне разлике и културне особености између нација и доводи до изравнавања култура. Услед тога долази до ерозије националне културе и националних идентитета путем тзв. инкултурације под чим се подразумева „процес у којем се страна добра и обичаји прихватају тако што се прилагођавају локалним потребама и условима“ (Hejvud, 2004, 269).

Глобализам не треба посматрати као једну форму космополитизма, јер он то није. Глобализам се сукобљава с националним суверенитетом, док космополитизам и национализам не морају бити међусобно искључиви, већ могу ићи напоредо и историјски се

поклапати. Повећано интересовање за свој народ, његово историјско наслеђе и традиције, неминовно подстиче интересовање и за друге народе. Француска револуција и Наполеонови ратови распалили су национализам у Европи, „али уједно појачавају и хуманитетне идеале, што можемо опажати по социјалистичкој интернационали и по томе, како непрестано расту многобројне међународне организације, и по њиховим конгресима, који својим значењем ни у чему не заостају за теократским концилима“ (Masarik, 1923, 1999). Порастао је интерес за вишејезичност и за превођење литературе, интересовање за светске догађаје подигло је значај штампане речи. Тако су национална и космополитска оријентација једна другу подстицале.

Глобализација је нешто друго, пре свега оспоравање националне државе и националне суверености. Националној држави се оспорава способност да организује укупни друштвени, нарочито економски живот. Државне границе су пропусне, а у неким случајевима, у токовима финансијског капитала посебице, и невидљиве. Ниједна национална привреда не може се замислити као издвојено и засебно острво, у смислу Фихтеове *Затворене трговачке државе*. Доминантан положај заузимају транснационалне корпорације (Милошевић, 2014, 18-22).

И није у питању напад на једну одређену државу, већ на државу уопште. Финансијске олигархије не разарају националне државе да би над њима била заснована једна наднационална држава. Држава је непожељна, не зато што је национална, већ зато што је држава. Они не желе „једну над-националну државу која би им, са повећаним ауторитетом, наметнула стеге, посебно што се тиче социјалне политике, којих по сваку цену желе да се ослободе“ (Burdije, 1999, 67).

Основна идеја глобализације не састоји се у захтеву да се уклоне препреке за слободну трговину, већ „у њеној тврдњи да ће све цивилизације надаље предводити трговина“ (Sol, 2011, 25). Све друге људске делатности, од политике до културе, треба да се посматрају кроз призму економије, која ће, чим се ослободи државног уплитања, путем слободног тржишта, изнаћи начин да успостави друштвени склад и природну равнотежу. У либералну веру спадала је и поставка да ће поредак мира наступити када владе престану да контролишу економију. Да би трајни мир био успостављен тражи се доследно спровођења начела тржишне економије и његово универзално важење, што би учинило непотребним међународне

организације попут *Лиге народа* или *Уједињених нација*, међународних судова и међународних конвенција, као што је и њихово постојање без оживотворења поменутог начела бескорисно и узалудно (Navari, 2012, 77, 78). Ослобођење трговине у глобалним размерама представљено је као услов светског мира.

Економија, међутим, није политички неутрална ствар, а најмање гарант сарадње и мира. „Треба се ослободити веровања, својствених неизлечивим чистунцима нашег доба, према којима је економија сама по себи неутрална, а насиље је искључиво прерогатив политике. Глобализована стварност нам свакодневно говори да насиље постоји и као ‘иманентно економска категорија’“ (Фузаро, 2016, 27). Напрасно се заборавља да су највећи ратови вођени између оних држава које су економски биле највише повезане, између којих је трговинска размена била најинтезивнија. Немачка је била највећи купац и продавац Русији, други по важности партнер Британији и Француској (Sol. 2011, 16).

Економска глобализација мрви националне суверенитете, а са њима и међународно право, јер је национални суверенитет основа постојећег међународног права. Политика је изгубила свој значај, она више не обликује свет, она је сведена на „пуки продужетак економије другим средствима, на слушкињу тржишта и мултинационалних компанија“ (Фузаро, 2016, 58). Економизација политике проглашена је за откровење. Задатак влада је да стварају услове за приватне инвестиције, што се постиже кроз дерегулацију, приватизацију јавних служби и смањење издатака за школство и здравство. Програми влада наручени су из иностранства, домаће становништво нити се пита, нити одлучује, вишестраначје и избори су ту да створе илузију да је другачије. „Стране инвестиције, а не домаћи гласачи, диктирају политику“ (Džonston, 2005, 12). А то значи да националне државе, услед тога што не контролишу своје сопствене ресурсе и тржиште, нису ни националне а ни државе. Глобализација је у први план избацила институције попут Међународног монетарног фонда и Светске трговинске организације, али и Светске здравствене организације. Ове институције одређују правила понашања, уређују односе између доминантних економских сила, арбитражу и распоређују.

Уверљивост и веродостојност глобалистичког концепта видљива је и по томе колико његови заговорници имају постојана уверења, боље рећи немају их. Заступници слободне трговине дали су безброј примера изневеравања сопствених уверења и свакоме,

ко жели да види, учинили очигледним да је либерална идеологија само средство за успостављање хегемоније богатих и финансијски моћних над светом. (Hofbauer, 2017, 313).

И најватренији заговорници слободног протока робе, људи и капитала, апологете слободне трговине, врло лако потежу за увођењем економских блокада у виду санкција према свим државама чије власти им нису по вољи. А то су сви они који нису склони да западне интересе претпоставе сопственим, услед чега ће бити означени као кршитељи људских права. „Тешко се може наћи толико лицемерја на једном месту као код западних државника кад почну Кремљу да држе предавања о људским правима“ (Hofbauer, 2017, 221). Зашто људи не желе да виде оно што је очигледно и изнова наседају, има више разлога, а понајвише зато што се ради о споју очајања, лаковерности и манипулације.

Глобализација слободног тржишта довела је до драматичног пораста економских и друштвених неједнакости, било на међународном нивоу или у оквирима самих држава. Не постоји било какава назнака да би се овај тренд могао успорити, поготову изокренути. Глобално тржиште је подрило способност држава да системом социјалне заштите обезбеди људима одређени степен сигурности и постојећи начин живота (Hobsbaum, 2008, 8, 9). Што је већа неједнакост, већа је неправда и нестабилност. Економска и социјална неједнакост, било унутар држава, било између самих држава, смањују наде у мир. По самој природи ствари, глобализација изазива неуравотежен и асиметричан развој (Hobsbaum, 2008, 39).

Левица, некада противник империјализма, данас када се он спроводи под видом глобализације и људских права, у име чега треба згазити националне суверенитете, левица је преузела главну реч. Некадашња наклоност према сиромашнима, која је одликовала интелигенцију модерне, преобратила се у отворени постмодернистички презир према пониженима и увређенима. „Двовековна полемика интелектуалаца с богатима завршена је; почела је њихова полемика са сиромашнима“ (Панарин, 2012, 431). Прагматична свест, за разлику од претходне, по свом пореклу хришћанске, није заокупљена бригом како да се помогне сиротињи, већ изналажењем механизма који би од ње најсигурније штитили (Панарин, 2012, 26). Левичарске идеје су дошле као компензација првотне секуларизације, на њима се заснивала постхришћанска саосећајност (Панарин, 2007, 24, 25).

Сиромаштво, материјална беда и оскудица, доводе до потпуне политичке маргинализације и културне изопштености (Митровић, 2011, 112). А самим тим и осећај сопственог достојанства и личне вредности доведен је у питање. Људи су пали у сопственим очима. Осиромашење и деморализација доводе до патолошких промена друштвене свести, људи постају лаковерни и подложни манипулацији (Митровић, 2012, 20-24).

Отпор неолибералној инвазији која све своди на економизам и економску рационалност умногоме је условљен и снагом државне традиције у датом народу, јер „држава постоји у два облика: у објективној стварности, у облику скупа институција као и правила, бироа, министарстава итд., а такође и у главама“ (Burdije, 1999, 37). С те стране посматрано, период комунистичке владавине ни у ком случају није изгубљено време. Нико не може порећи чињеницу да је социјалистички поредак искоренио изворе масовних патњи и страхова: сиромаштво, незапосленост, бескућништво, глад (Кара-Мурза, 2008, 364). Социјална достигнућа везана уз право на здравствену заштиту, право на образовање и, у коначном, право на рад морају бити сачувана као социјални капитал у супротстављању намери успостављања државе која се ослобађа социјалне функције у смеру једне пеналне, полицијске државе. Кључно питање, уз претходно наведено, односи се на моћ савремене државе, лишене атрибута националне суверености, да се овим појавама супротстави адекватном политиком, кад је полуге своје финансијске власти, а с њом и социјалне политике, испустила из руку (Милошевић, 2014, 23-26).

Глобализација сигурно није начин да се превазиђу разлике између богатих и сиромашних, било на националној или појединачној равни. Напротив. Имовина 358 најбогатијих људи на свету превазилази укупан годишњи приход земаља у којима живи 45 процената светског становништва (Sol, 2011, 226). Отворено и неконтролисано тржиште продубило је јаз између богатих и сиромашних друштава, као и социјалне разлике у конкретним друштвима. Уколико се нешто жели предузети, зна се ко то мора чинити и како. Проблемом сиромаштва мора да се бави држава, а не невладине организације, приватна удружења и фондације. Разуме се да та држава мора бити национална држава. Једино национална држава обезбеђује механизме демократског утицаја на државну политику.

Глобалисти држе да треба отворити границе како би се нација удавила у миграцијама, јер је национална држава опасна ако на

власт дођу погрешни људи. Као да су погрешни људи резервисани само за националне државе, зар неке друге политичке асоцијације не би биле још већа опасност уколико би им се на челу нашли погрешни људи, како је то приметила Дајана Џонстон, питајући се: шта би било кад би се федерална Европа нашла у рукама таквих људи или кад би такви људи чинили саму светску владу. „Како би било – пита она – да ‘погрешни људи’ управају целим светом?“ (Џонстон, 2021, 338). Засигурно, боље је да се такви људи нађу на челу националних влада него да се некаква светска влада нађе у њиховим рукама. За глобалисте државни суверенитет је нешто као дозвола за убиство, а он је, међутим, једина заштита слабијих народа од јаких и моћних држава (Џонстон, 2021, 404).

10. РАТ И КРИВИЦА НАЦИЈА

Либерални национализам је истицао своју колегијалност и солидарност с нацијама које се боре за своју слободу – полицентрични национализам, који полази од права сваке нације да себе оствари у савршеној аутономији, како би преузела своју улогу у напретку човечанства и дала му допринос (Tamir, 2002, 166). Од протагониста национализма, либерали су почели говорити о национализму с аверзијом. Зашто је тако? Да ли зато што су у име националних разлога, економског развоја и економске независности, истакнути аргументи против слободне трговине и у корист протекционизма? А шта друго. Либерали ће рећи да је то зато јер се национализам удаљио од традиције Хердера, Мацинија и других, узимајући правац у смеру фашизма, нацизма и расизма.

Подржавање националне независности и права на самоодређење нација, до скоро, било је знак прогресивних политичких схватања и моралне великодушности. Појава независних националних држава узимана је као израз историјске правде, најзад остварене. Већ после Првог светског рата провлачио се аргумент да је узрок ратне катастрофе треба тражити у систему националних држава, али је ипак преовладало образложење да је рат резултат империјалних тежњи великих сила. Али, после Другог светског рата, тврђња да је кривица национализма, првенствено немачког, довела до невиђеног насиља и погрома постала је готово општа. Образоване елите окренуле су се против национализма уопште, поистовећујући сваки национализам са нацизмом и расизмом.

Реч „национална“ налазила се у називу Хитлерове партије, али Хитлер никада није био заговорник ни национализма ни националне државе. Поредак сачињен од националних држава, њему је остао потпуно стран. Он је жело успостављање Трећег рајха, који је инспирацију налазио у Првом рајху – Светом римском царству немачког народа, његовом хиљадугодишњом владавимом и универзалним тежњама. Нацистичка Немачка ни на који начин се не може сврстати у ред националних држава, ни по идеји ни по циљевима; већ је „била империјална држава, која је тежила томе да једном заувек оконча принцип националне независности и самоодређења народа“ (Хазони, 2021, 60).

У подлози нацизма није била никаква национална идеја, на против основа и циљ садржани су у идеји која јој је супротна, која тражи поништавање националних граница. У говору из 1940, Јозеф Гебелс је рекао: „Народи Европе све боље разумеју да велика питања која нас раздвајају, у поређењу с онима која ће проистећи и која ће бити решавана између континената, нису ништа више до питања која се тичу безначајних породичних феуда... Уверен сам да за педесет година Европљани неће размишљати у терминима одвојених земаља“ (Varufakis, 2017, 291).

Беседа коју је изговорио Артур Зајс-Инкварт, нациста који је, као новоименовани канцелар Аустрије, потписао Аншлус, потом заузео место министра безбедности и унутрашњих послова у нацистичкој влади, а касније и место перфекта окупиране Холандије, још јасније указује на концепт који је далеко од идеје нације и националне државе: „Изнад и преко концепта националне државе, идеја нове заједнице измениће животни простор који нам је свима дала историја у нову духовну област... Нова Европа солидарности и сарадње свих њених народа, једна Европа без незапослености, без монетарне кризе... пронаћи ће загарантовану основу и убрзано растући напредак чим националне економске баријере буду уклоњене.“ Тешко је не помислити да је ово пледоаје за данашњу европску економску и монетарну интеграцију, аргументација којом се она препоручује.

Да је поменута идеја имала своје приврженике на целом континенту говори и случај када се самом крају 1944. године, када је свакоме било јасно да је Хитлеров пораз неизбежан, између седам и једанаест хиљада Француза пријавило у новоформирану СС дивизију која је понела име по Карлу Великом. Била је то 33. Waffen-Grenadier-Division der SS Charlemagne (franzosische Nr. 1) или СС дивизија „Карло Велики (1. француска). Били су последња СС јединица која је бранила Хитлеров бункер, борили су се упорно до самога краја (Varufakis, 2017, 290).

Да су немачки мотиви и ратни циљеви, међу којима је уништење Јевреја и „нижих раса“, могли бити уписани у грех националној држави, зар би снаге антихитлеровске коалиције истицале како је независност националних држава и самоодређење нација њихов ратни циљ. „И на крају су управо амерички, британски и руски национализам (јер је чак и Стаљин напустио марксистичка наклапања о ‘светској револуцији’ у корист отворене подршке

руском патриотизму) поразили немачки покушај креирања универзалне империје“ (Хазони, 2021, 60). Немачки нацизам није био никакав национализам који су поразили космополитске силе антихитлеровске коалиције. Напротив, снаге национализма поразили су немачки покушај стварања универзалне империје. Послератни либерали, међутим, нису се на то обазирали већ су узели становиште да су немачки злочини плод национализма и да национална држава не може бити основа међународног поретка. И, у складу с тим, заузета је поставка да је национализам оно што изазива рат, и што је неспојиво с демократијом. Идеологија либерализма од тога је направила своје „вјерују“, понудивши свој концепт који обећава успоставу мира и искорењивање рата.

Нема тога политичког поретка или економског система који би својим формулама обезбедили мир међу људима и народима. Не доводи до борбе само противречност материјалних интереса, већ и сам склоп људске душе. „Завист је хиљду пута страшнија од глади, јер је то духовна глад. Ако би се решило, што обично зовемо животним проблемима, питање хлеба, Земља би постала пакао, јер би борба за славом постала жешћа“ (Unamuno, 1991, 51).

Ратови XX века најмање су производ национализма и анархичности у међународном поретку, која је дошла националних држава – напада се симптом уместо узрока. А основи узрок ових ратова дошао је од намере да се у име наднационалних идеја, било да су их истицали фашисти или комунисти, уништи национална држава. Нема апсурдније ствари, према томе, већ борце против националне државе прогласити борцима за мир, као да је, уосталом, питање рата и мира везано за политичке идеологије и друштвене системе, а не уз људску природу. „Шаховске табле морају да буду тамо, али се такмичари могу мењати, док игре следе једна за другом. Отуда је могућност свеопштег и трајног мира међу етничким групама, државама и нацијама веома удаљена. Као што показује људско искуство, крај врућег или хладног рата ствара могућност за друге ратове. ‘Део људског бића, као што стоји у анализи Комитета психијатара, увек је у потрази за непријатељем како би отелотворио, привремено или трајно, непризнате аспекте свога сопства’. Теорије двадесетог века: теорија о разлици, теорија о друштвеном идентитету, социобиологија и аскриптивна теорија, све оне подупиру закључак да су корени мржње, ривалства, потребе за непријатељем, индивидуалних и групних насиља и ратова неуклоњиво

лоцирани у људској психологији и људском стању“ (Hantington, 2008, 35). А уколико се хоће доводити у везу рат и идеологија, изнова треба наглашавати да нација и национална држава нису покретачи највећих ратова које је запамтила људска историја. Напротив. Највећи ратови, који су и данас мора која прогони, нису ратови које су заподенуле националне државе због спорне границе, престижа или ривалитета. „Ратови који и сада прогањају Европу – а са њом и читав свет, нису међутим били ратови међу националним државама које су желеле да добију предност у односу на њихове ривале. Били су то идеолошки ратови, вођени у име неке универзалне доктрине која је требало наводно да донесе спас читавом човечанству“ (Хазони, 2021, 137).

Теза о демократском миру заснива се на поставци да либералне државе између себе не ратују. Вреди ли то данас? Да ли је то до типа поретка или што су се те државе, чији либерализам подразумева одређен степен благостања, изражен у конвертибилној валути, нашле у оквиру истог цивилизацијског круга, између којих је успостављен консензус по питању непријатеља? Осетили су потребу да раде заједно и да, уколико хоће да задрже свој положај, морају радити заједно – пристајући на лидерство Сједињених Америчких Држава и све оно шта са тим лидерством иде. Зар данашња Русија није успоставила либерални поредак: тржишна привреда и стране инвестиције, слободна трговина, слободан проток и овога и онога – вишестраначје и избори.

Космополитиски орјентисани људи, понајчешће интелигенција, инсистирају на патолошком карактеру национализма, који рађа страх и мржњу према Другом, па је национализам брат близанац расизма. Довољно је указати на културне творевине национализма – поезија, музика, сликарство – па да се оповргну такве тврдње, јер велика дела не настају из мржње према некоме, већ су надахнута љубављу према некоме и нечему, овде према својој нацији, и то оном љубављу због које су људи спремни на крајњу жртву. Бенедикт Андерсон наводи песму коју је Ризал испевао чекајући извршење смртне казне коју су му изrekli шпански империјалисти, не само да није поменуо националност оних који су га осудили на смрт, већ је песму испевао на њиховом језику (Anderson, 1998, 135, 136). Јован Дучић је приметио да се свака љубавна песма, само променом именице, може превести у родољубиву. И обрнуто.

Антони Смит се осврнуо на оптужбе упућене национализму да је узрочник дестабилизације у свету, често и узрочник подела у државама. Иако постоје подручја, етнички мешовита, где се национализмом могу изазовати потреси и поделе, Смит је мишљења да се с тим претерује. Али, исто тако, у многим случајевима не може се национализам окривити за поделе, па ни у случају Југославије или Совјетског савеза, јер национализам није узрок подела, већ је настао на рушевинама држава, које су се урушиле из других разлога и постале неодрживе (Smith, 1996, 152).

Постало је мода да се окајавају греси из прошлости, упућују извињења и захтева реституција, да се на делу искупљују пређашњи греси: колонијализма, расизма и антисемитизма. Ко се противи отварању граница мигрантима, он је понављач свих ових грехова... То је најдиректнији изазов националној држави и њеном суверенитету, којој се приписује агресивни национализам који рађа ратове и катастрофе. Национализам се идентификује с Хитлером, уместо са онима који су га поразили и у име чега су га поразили. А могао би се поистовети са читавом плејадом оних који су понели назив ослободилаца као што су Махматма Ганди, Симон Боливар или Хо Ши Мин, а у тој плејади заузели су место и наши људи – *Карађорђе бич турјанах...*

Историјски гледано националне границе установљене Вестфалским миром нису започеле ратове, већ су биле средство да се успостави мир између европских држава. Оно што се зове представничка демократија рођено је у националној држави, као и социјална политика.

11. УЛОГА ИНТЕЛЕКТУАЛАЦА

Није довољна гола сила да би се успоставила империјална доминација, по познатој изреци из Наполеоновог времена: „С бајонетима можеш све да урадиш, осим да на њима седиш“. „У ствари, већина историјских империја владала је посредно, преко домаћих елита које су често управљале домаћим институцијама“ (Hobsbaum, 2008, 45). У свим европским државама, домаћа елита је пристала на доминацију Сједињених Држава. Западњаци воле у први план истакнути страх од СССР-а као одлучујући разлог за прихватање америчке хегемоније, али ту је још једна разлог, можда и претежнији. „Америчак хегемонија у другој половини прошлог века није почивала на биомбама, већ на огромном богатству САД и средишњој улози њене гигантске економије коју је играла у свету, посебно у деценијама после 1945“ (Hobsbaum, 2008, 46).

Успостава империјалне хегемоније тражи идеолошко оправдање. Потребно је убедити припаднике сопственог народа да вршите нарочиту мисију, испуњавате некакво јеванђеље, ширите цивилизацију „или (у најгорем случају) успостављате природну супериорност своје расе. Оно захтева самоувереност и убеђење. А онда, ако желите да постигнете успех, треба да убедите људе које потчињавате да то радите за њихово и за неко више добро; већину људи можете подјармити идејама пре него силом“ (Купер, 2007, 38, 39).

У овом послу улога интелигенције показала се незаменљивом. „Сваку идеологију у највећој мери утемељује интелектуална класа. Њени припадници преузимају улогу дворана или свештеника и живе од мрвица што спадају са стола главних уживалаца истине, која у том тренутку преовлађује. На први поглед се чини да су они тек нешто више од пуких слуга идеологије. Али улога ових чувара правоверности од пресудног је значаја. Као прво, њихова добробит зависи од доказивања да ова њихова идеологија представља важно откривење истине коју само они могу да потпомогну и одбране. Идеологија оправдава њихово постојање (Sol, 2011, 350).“ Интелектуалци, који су и досад били пропагандисти идеолошких истина, јесу света конгрегација за пропаганду глобалистичке вере.

Понашање интелигенције одређује њен друштвени положај, њена уздржаност од радикалне критике и амбивалентно држање долази отуд „што су, иако су доминирани међу доминантним, ипак

део доминантних“ (Burdije, 1999, 48). Они прихватају идеологију компетенције као теоријско оправдање своје повлашћености, и кад се буне чине то „зато што сматрају да не добијају све што им припада с обзиром на њихову компетенцију, за коју гарантују њихове дипломе“ (Burdije, 1999, 49). Пјер Бурдије интелигенцију назива „државним племством, које црпи потврду за свој легитимитет у школским титулама и ауторитету науке, нарочито економске...“ (Burdije, 1999, 28). То државно племство „присвојило је државу; учинило је од јавног добра приватно добро, од јавне ствари, од Републике, своју ствар“ (Burdije, 1999, 29). Одувек је било тих космополитски настројених духова што су ронили сузе за целим светом не примећујући невоље најближих. Достојевски је указао на природу тог света: „У апстрактној љубави према човечанству човек воли готово увек само себе“ (Достојевски, 1983, 139).

Приче да су интелектуалцима материјалне погодности споредна ствар, наспрам интелектуалне слободе, јесу приче за утеху и малу децу. Више је него очигледно да су се интелектуалци показали крајње неотпорним на мастан залагај, добар провод и трачарење уз кафу, што је платио неко други. А, све скупа, то се називало научним конференцијама, округлим столовима, панел дискусијама и сл. „Ове модене и скупе екскурзије морале су чинити велико задовољство људима који су у њима учествовали на рачун владе. Али, било је ту и нечег више од задовољства – јер су окусили моћ“, рекао је Џејсон Епстајн. „Када су интелектуалци на пропутавању по Америци долазили у Њујорк, били су позивани на велике забаве; било је ту много скупоцене хране, и послужитеља, и ко зна шта све још, много више него што су они себи могли да приуште. Ко не би волео да буде у ситуацији у којој је политички коректан, а истовремено лепо намирен за положај који заузима? А то је била прилика за корупцију која је уследила“ (Саундерс, 2013,291).

За оне који су били више позиционирани било је и других припадљености, попут виле на литици изнад северних језера Лекс и Комо коју је Фондација Рокфелер уступила на коришћење Конгресу за слободу културе, као место за одмор његових истакнутијих чланова – „нека врста официрске кантине у којој је прва линија *Kulturkampf-a*, могла да обнови енергију“ (Саундерс, 2013, 292). Утиске о боравку у вили саопштила је Хана Арент: „Осећаш се као да одједном станујеш у некој врсти Версаја. Место има 53 слуге, укључујући и људе који воде рачуна о вртovima... Особљу

шефује нека врста оберконобара који датира из времена ‘принчипесе’ и има лице и манире угледног господина из Фиренце петнаестог века“ (Саундерс, 2013, 292).

После, пошто је ствар откривена, сазнавши да то не финансирају некакви филантропи и слободари већ ЦИА, многи су били изненађени, или су глумили изненађење. А, тим поводом, остаје дилема коју је изнела Стонорова: „Магарци или лицемери?“ (Саундерс, 2013, 343). Разне фондације које су проглашаване „приватним“, у којима је седео крем америчког друштвеног, финансијског и политичког естабилишмента, биле су само параван. Позната је „шала да ако било која америчка филантропска или културна организација користи у свом опису речи ‘слободан’ и ‘приватан’, она мора бити покриће за ЦИА“ (Саундерс, 2013, 125). Испада да једино ови генији то нису знали.

Током деветнаестог и двадесетог века, друштвене елите, интелектуалне, политичке и економске, биле су главни промотер национализма. Те елите су биле језгро око којег су се окупљали људи одани националној ствари. Крајем двадесетог века, међутим, настао је супротан процес. Друштвена елита постала је носилац денационализације. А да би то постала и сама је морала бити денационализована. Ради се о мањини, али мањини која држи утицајне положаје, моћ и богатство. Њена перспектива је транснационална, а национализам се препознаје као непријатељ. Они узносе апотеозу глобалном тржишту, никако националној заједници. „Као што глобално тржиште замењује националну заједницу, тако национални грађанин уступа место глобалном потрошачу“ (Hantington, 2008, 288).

Они говоре како су грађани света који случајно имају пасош ове или оне земље. То је глобализована елита која живи у социо–културном свету који је одвојен од појединачних нација и не осећа никакву потребу за националном лојалношћу, за њих су националне границе нешто што ишчезава а националне владе, као и границе, остатак прошлости, чија је једина функција да тој глобализованој елити буду на услузи. Транснационалне корпорације су нуклес настајање глобалне елите која не осећа потребу за националном лојалношћу.

Доходовне разлике су попримиле размере да су поређења са ранијим временима излишна. „Укључивање у транснационалне институције, мреже и активности не само да дефинише глобалну елиту већ је и од битног значаја за задобијање елитног статуса

унутар нација. Неко чија се лојалност, идентитет и радијус делања крећу унутар националних граница теже ће бити у врху бизниса, академског рада, медија од онога који превазилази те границе. (...) Могућност укључивања у тај транснационални свет резервисана је, међутим, на малу мањину људи из индустријализованих земаља и на шачицу људи из земаља у развоју“ (Hantington, 2008, 289).

Примећено је да с порастом моћи и богатства припадника ове елите опада осећај националне припадности и лојалности националној заједници. Некада су интелектуалци нападани како су, зарад националне ускогрудости и подлегања национализму, издали одређење да буду објективни и непристрасни борци за безинтересну истину, а тиме и свој позив интелектуалца. „Издаја савремених интелектуалаца је другачијег типа. Они напуштају оданост својој нацији и својим сународницима заступајући став о моралној супериорности оних који се идентификују са човечанством у целини“ (Hantington, 2008. 290).

Они заступају став да је космополитизам морално супериоран над патриотизмом и да људи требају преусмерити своју лојалност према људској заједници као целини, људским правима и демократском хуманизму. За њих је национализам зло, национални идентитет химера, а патриотизам ствар прошлости.

Појам националног суверенитета се одбацује у име „индивидуалног суверенитета“ чиме би се отворио простор да „међународна заједница“ интервенише и заустави насиље које националне владе врше над својим грађанима. Тиме се отворено одбацује принцип установљен Вестфалским уговором, присутан и у Повељи ОУН, о немешању у унутрашње ствари држава. Заступа се теза о супремацији међународног права над националним правом и међународних институција над националним владама.

Кад наступи друштвена криза, попуцају духовни оријентир и морална мерила, нација се често нађе у рукама интелектуалаца. Када интелектуалци преузму кормило, катастрофа је на видику. Француска елита, било из племићких или буржоаских редова, уочи револуције, масовно се окренула ка апстрактној филозофији чије су пројекције било крајње противречне постојећем друштву. Французи су се окренули ка револуционарној утопији: „како нема ни аристократије, ни конституисаних руководећих група, ни могућности да се прибегне политичарима, окрећу се писцима. Књижевност преузима поличку функцију. А онда се цео феномен

развија и заоштрава под дејством унутрашње дијалектике, јер су интелектуалци, по природи, а не више само по сили ствари, друштвена група у којој је политичко искуство у највећој мери страшно. Уништавајући аристократију, монархија је учинила од писаца имагинарне супституте руководеће класе“ (Фире, 1990, 166, 167). Пут за револуцију био је отворен.

Нису сви људи које убрајамо у интелигенцију постали поведници глобалистичке вере, њена конгрегација. Углавном су то високо образовани људи којима недостаје стваралачки дар – одликаши без талента. Таквих је, по несрећи, у интелектуалном свету огромна већина. Достојевски их је представио овако: „Стварно, ништа није непријатније него бити, рецимо, богат, из добре породице, пристојне спољашњости, довољно образован, прилично паметан, чак добар, а у исто време немати никаквог дара, ничег својственог, чак ни особењаштва, ниједне властите идеје, већ бити сасвим ‘као сви’. Имаш богатство, али није Ротшилдово, породица честита, али се никад ничим није истакла; спољашњост пристојна, али безизразна, образовање довољно, али не знаш на што да га употребиш, имаш памети, али без својих идеја, имаш срца, али без великодушности, итд., итд., у сваком погледу“ (Достојевски, 1983, 148).

„Но ипак пре но што се смире и предају, ти људи се каткад необично дуго цилитају, почев од младости до оронолог доба, а све од жеље за оригиналношћу. Дешавају се чак чудни случајеви: од жеље за оригиналношћу по неки поштен човек је готов да се одлучи чак на ниско дело; бива чак и то да је понеки од тих несрећника не само поштен него чак и добар, провиђење своје породице, храни и издржава својим радом чак и туђе, не само своје, а међутим, целог живота не може да се смири. Мисао да је тако лепо извршио своје човечанске дужности нимало га не умирује ни не теши; напротив, баш она га једи: ‘Ето, мисли, нашта сам утуцао цео свој живот, ето шта ми је везало руке и ноге, ето шта ме је омело да измислим барут! Да није било тога, ја бих, можда, свакако пронашао Америку или барут, поуздано још не знам шта, само бих неизоставно пронашао!’ Најкарактеристичније у те госпде је то што заиста за целог свог века не могу да докуче насигурно шта би управо требало да пронађу и шта су целог живота били спремни да пронађу: барут или Америку. Али патње, чежње за открићем у њих би се сигурно нашло колико у Колумба или Галилеја“ (Достојевски, 1983, 150).

И, после свега, кривца зашто њихова генијалност није дошла до изражаја, зашто не направише откриће које би их обесмртило, било Америке или барута, проналазе у родној земљи, јер је она крива. А када би се она подесила према њиховим замислима, мрзели би је највише, јер је не би могли кривити и клети. Јер „они би први били страшно несрећни када би се Русија некако преуредила, па чак на начин који заговарају, и када би некако одједном постала неизмерно богата и срећна. Не би имали тада кога да мрзе, не би имали на кога да пљуцкају, не би имали чему да се ругају! У питању је само животињска, бескрајна мржња према Русији, што се у организам увукла...“ (Достојевски, 1988, 133).

И није најгоре код њих то што немају талента, већ што мрзе талентоване људе. Алфред Адлер назива их учењацима – вечитим ученицима. „Веомо често налазе се и такви људи који чине утисак као да су се зауставили на једној тачки свога развитка, те као да не могу да изиђу из ученичког стадијума“ (Adler, 1990, 248). На свако питање које падне у друштву, они желе најбрже одговорити и показати своје знање, очекујући добру оцену. „У природи је таквих људи да обезбеђеност осећају само у одређеним облицима свога живота и налазе да им више није добро кад се нађу у ситуацији на коју не могу да примене свој ученички шаблон“ (Adler, 1990, 249). Главна особина која одређује њихово понашање је сујета, која их баца из крајности у крајност.

Напрасно падају у религиозност, а она им се састоји у томе да се према Богу односе као што су се односили и према људима, очекујући оно исто што су очекивали од људи. Одају се религији, а религиозност им се састоји у поучавању драгог Бога томе шта би он требао да уради. И тиме се открива дубина њихове сујете. У својој религиозности и обраћању Богу, ти људи „не чине ништа друго него оно што чине према другим људима, пред којима свагда јадикују и плачу, а сами при том ништа не раде да поправе прилике. То они захтевају само од других“ (Adler, 1990, 258). И док их држи ова напрасна религиозност они ће мрзети свој народ јер је нерелигиозан, а када се изнова окрену атеизму, што је неизбежно, опет ће проклињати народ јер је верски затуцан.

Одлика источноевропске интелигенције је западњаштво и опчињеност Западом. Они том свету (запад, нпр.) приписују све оно што не могу наћи у својој земљи, а да тај свет познају мало или чак никако. И што га мање познају, све више га виде као оличење склада

и разумног живота, којег никаква сила не може избацити из равнотеже, изменити или унаказити. Све је срезано по мери, неспоразуми искључени, успеси загарантовани. А рођена земља увек ће бити крива за све што им је судбина ускратила, за чим њихов дух чезне.

Орхан Памук нам је, на примеру Турске, открио да у тај свет западњачке провинијенције спадају скоројевићи, који су доспели на врх захваљујући корупцији, миту и шверцу. Виша класа турског друштва није могла стећи велико богатство без сарадње с политичарима и корупционашких веза с бирократијом, ратних шпекулација. Није било богаташа у чијој се прошлости и пореклу иметка не би могла наћи тамна места и мрље. Једино што им је преостало, а да би дали легитимитет своме богатству, јесте „да се прикажу већим Европљанима него што су били“ (Pamuk, 2006, 174). Стечени положај објашњавали су својим западњаштвом, гледању телевизијског програма на енглеском којег нису добро разумели. Тиме су, себи и другима, доказивали да је њихов положај заслужен.

12. ИДЕОЛОГИЈА ГЛОБАЛИЗМА

Глобалисти су за своју идеју водиљу узели либералну идеологију, учинивши је основом једне другачије легитимности. Стари концепт легитимности заснивао се на два принципа: националне слободе и моралног минимума који власт мора испоштовати да би се сматрала легитимном. Либерални концепт легитимности полази од тога да је у основи легитимног политичког уређења постављен један принцип: индивидуална слобода.

У основи овог политичког вјерују налази се мисао Џона Лока. Јорам Хазони излаже критици Локово учење, поготову његове данашње слобенике. Локово становиште је да човек постаје припадник људске заједнице само зато јер је на то пристао, и да према тој заједници има обавезе једино уколико их је сам прихватио. Овакав став превиђа да смо ми већ рођени у једној оваквој заједници, а само рођење у њој подразумева одређене дужности, услед којих се речени став, ма колико ласкао појединцу, не може прихватити јер противречи самој природи „емпиријског политичког света, у ком узајамна оданост повезује људска бића у породице, племена и нације, при чему свако од нас већ самим рођењем у таквој заједници добија одређено религијско и културно наслеђе. Он занемарује одговорности својствене и наслеђеним и стеченим чланствима у таквим заједницама, и пред човека поставља захтеве који се не појављују као резултат сагласности и који не нестају ако се та сагласност повуче“ (Hazoni, 2021, 49).

Не може се порећи обавеза да се помаже браћи у невољи, као и другим члановима породице, а породични односи нису ствар пристанка, јер нико није питан у којој ће се породици родити. Изоставити ове чиниоце, како чини Џон Лок, значи обезвредити најоснованије везе које друштво држе на окупу. Може ли се Локово схватање о припадању на основу сагласности применити на државу? Јер, по Локу, држава је резултат пуне сагласности, настао из осећаја појединаца да њихови животи и иметак нису довољно заштићени, услед чега склапају савез да би те интересе боље обезбедили. Таква држава нема ни најмање сличности с националном државом. „У стварном животу, нације представљају заједнице које на окупу држи узајамна оданост и брига о посебним традицијама која се преноси са генерације на генерацију. Такве заједнице деле

иста историјска сећања, језик, списе, обреде и границе, што код њихових чланова ствара снажан осећај идентификације с прецима и бригу за будућност наредних генерација“ (Хазони, 2021, 51). Концепција коју је представио Лок, напосто је неодржива јер јој недостају све оне везе које друштво држе заједно. Идентификација с прецима и брига над будућношћу наредних поколења држи људе на окупу, чини их народом.

Историја свих земаља, па и Локове отаџбине, даје довољно примера за обесмишљавање његових поставки, јер је немогуће да би се без веза које чине нацију људи одлучивали да служе под заставом своје земље само зато да би заштитили сопствени живот и имовину, поготову што је то служење често значило жртвовање и имовине и живота. Нисмо бирали народ у којем ћемо се родити, али нисмо бирали ни породицу у којој ћемо бити рођени, нисмо бирали родитеље, браћу и сестре, па нас то не ослобађа обавезе према њима; зар нас ослобађа националних обавеза? Замислити човека којем је једини мотив да сачува свој живот и увећа своје власништво, и који не пристаје ни на какве обавезе осим оних на које је дао сагласност, напосто је немогуће, јер то не би био човек. Може те ли замислити да комплимент за некога човека гласи: добар човек, само гледа своје интересе?

Људи су спремни да се упусте у одбрану других, бранећи тиме део сопственог ја. Други се доживљава као део себе, његове недаће, успеси и неуспеси, радости и жалости, као сопствене. И то није ограничено само на породицу или лично пријатељство, већ је и нација вид проширеног ја.

За Локову *Другу расправу о влади*, Берк је у Парламенту изјавио како од свих књига које су написане ова свакако представља „једну од најгорих“. Али ће либерални писци прихватити ово дело с одушевљењем и Лок ће добити многе епигоне, који ће његову парадигму представљати као систем за који нема смислене алтернативе. Политичке и интелектуалне елите, школоване по западним универзитетима, нису у стању ни мислити изван либералног оквира у чијем је темељу Локова концепт. Јер једино такви, оперисани од свих појмова и термина као што су национална држава, национални интерес, породица и сл, подобни су за ангажман у бројним пројектима чији је циљ стварање либералног система политичког уређења света, света којим ће господарити мултинационалне компаније, којем је циљ „потчињавање нација све ширем оквиру

међународног права; агитовање за универзални режим људских права преко невладиних организација, тела Уједињених нација и међународних судова; хомогенизација универзитета широм света помоћу система међународних стандарда и стручних рецензија. Све ово наравно спроводе универзитетски обучени 'локовци', једва свесни да можда постоје неке интелигентне и пристожне особе чија се процена вредности таквих пројекта умногоме разликује од њихове. Ту се просто подразумева да је човек или на 'правој страни историје', или на оној погрешној, те да је свакако на правој страни ако учествује у изградњи новог либералног поретка" (Hazoni, 2021, 57). У *Другој расправи* нема никаквих граница које омеђују величину државе, као што нема ни граница стицању имовине. Он пише да „човечанство сачињава једну заједницу“, политичке границе међу њима нису ништа друго него плод људске „искварености и злобе“.

Франц Грилпарцер, аустријски књижевник, казаће да се Енглези одушевљено боре „за слободу земаља које немају – фабрика“ (Марковић, 1923, 41). Веровали су да ће национално ослобођење ових земаља отклонити феудални партикуларизам и отворити врата њиховим производима. Либерализам је обезбеђивао хегемонију најјачег капитала, а то је био енглески. Говори се о миру и толеранцији, глорификује слободно тржиште. А када је енглеској хегемонији дошао крај: „с њом је отишла и доктрина економског либерализма. Енглези су били принуђени да се и сами заштитију од навале стране конкуренције и да насилним средствима отварају нове путеве угроженој експанзији свога капитала. *Идеологију мирољубивог космополитизма замењује идеологија агресивног националног империјализма*“ (Марковић, 1923, 41).

Не треба мешати економски ли политички либерализам, нити је економски либерализам условљен политичким. „Хобс је био економијски либерал, а политички апсолутист, Лок економијски меркантилист, а политички либерал. Економијски се либерализам може помирити са сваком политичком теоријом. Паретова је економијска теорија сигурно либерална, његова политика није само апсолутистичка, него и ауторитарна“ (Neumann, 1974, 219).

Лок уводи поделу власти, разликује три власти: законодавну, извршну и федеративну. Под законодавном влашћу подразумева оно исто што се и данас под тим подразумева – доношење општих закона. Друге две власти, значе нешто сасвим друго од онога што се данас обухвата тим појмовима. У егzekутиву није укључена само

унутрашња управа, већ и правосуђе, а федеративна власт обухвата вођење спољне политике. Разлог због којег одваја спољну политику од егzekутиве, где она уобичајено спада, Лок не крије: „Зато, каже он јасно и разговјетно, што се вањска политика не може водити ни по опћим законима нити по прејудицијима, него она мора нужно бити препуштена мудрости оних у чијим рукама се налази. У вањској политици политички елемент влада апсолутно и без обзира на право“ (Neumann, 1974, 218, 219). Ништа се није показало толико илузорним колико очекивања да ће земље либералне демократије и у иностранству руководити оним истим правилима и принципима по којима се владају у својој земљи.

Начин како нам је Лок представио државу функционишу пословна предузећа, можда чак ни она. И у таквим одружењима потребан је изванредан вид лојалности и нека мера оданости. Али онај кога интересује новац, шта би друго него да све људске заједнице, породицу и државу, сведе на раван пословног предузећа. Ако доноси добит добро је, а ако не доноси да је сувишно и бескорисно. Људи не ступају у брак и не заснивају породицу из убеђења да је то за њих корисно, јер доприноси њиховом просперитету. Породица није интересна заједница, већ морална и духовна заједница. „Сврха породице је нешто сасвим друго: брак и породица се заснивају како би се наредној генерацији пренело наслеђе које су нам завештали родитељи и њихови преци“ (Hazoni, 2021, 108). У то наслеђе не спада само имовина, већ и језик, религија, начин живота, традиција. Другим речима, породица се оснива да би се вратио дуг прецима за наслеђе које смо од њих преузели, а то је једино могуће ако то наслеђе предамо својој деци да би га они примили и предали нараштају који буду сами створили. Нација, попут клана и племена, представља заједницу исте врсте као што је и породица. „Попут породице, и њихова сврха је да наредној генерацији пренесу наслеђе које су нам завештали наши родитељи и њихови преци, наслеђе које укључује сам живот и имовину, али и начин живота, религију и језик, вештине и навике, идеале и гледишта који су јединствени и које други не поседују. И попут породице, и ове заједнице настају и опстају због чврстих веза узајамне оданости међу својим члановима“ (Hazoni, 2021, 111). Држава црпи оданост својих чланова управо из вредности које су они наследили у својој породици и нацији, која их је васпитала у оданости према држави кроз поштовање закона, плаћање пореза и служења у војсци. Управо је то оно

што је разликује од пословног предузећа, заснованог на престанку и калкулацији интереса.

Уместо националне државе понуђен је модел државе која би вредносно и културно била неутрална. Такав модел представља илузију, јер се неутралност не може свести на толеранцију и уздржавање према различитим светоназорима. Порицање очигледности да је неутралност немогућа само спречава признање да су мањине неравноправне у односу на водећу нацију. Сама суштина политичке културе чини да је држава пристрасна, јер је политичка структура сваке државе укореењена у генију владајуће нације. Политика сваке државе одражава природу одређене културе, разуме се да је то култура владајуће нације. „Појам политичке културе подразумева да свака индивидуа мора, у свом историјском контексту, да научи и укључи у своју личност знања и осећања о политици свог народа и своје заједнице. Свака генерација мора своју политику преузети од претходне, свака се мора опходити према том процесу да би створила своју сопствену политику“ (Тамир, 2002, 237). Култура у овом случају не значи збир култова и обичаја, „већ структуру значења кроз коју људи обликују своје искуство, а политика нису удари и устави, већ једна од водећих арена у којој се такве структуре јавно развијају“ (Тамир, 2002, 237). Све ово би требало избећи, одвојити државу од културе, да би се дошло до неутралне политичке структуре, што је, дакако, немогуће.

Изједначавања припадништва нацији с држављанством, где се узима да сви који настањују одређену територију и живе под влашћу једне владе припадају истој нацији, само је покушај замалчивања чињенице да у модерним државама-нацијама егзистирају различите националне групе, готово манипулације, јер је историја показује бројне примере да се појмови нације и држављанства не могу изједначавати (Тамир, 2002, 232).

13. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА УСЛОВЉЕНОСТ ЛИБЕРАЛНО- ДЕМОКРАТСКОГ ПОРЕТКА

Либерална држава, историјски посматрано, није нужно и демократска: историја пружа примере либералних држава у којима је учешће у управљању, путем имовинског цензуса, било строго резервисано за класу богатих. Демократска владавина, исто тако, није нужни продужетак либералне државе: криза класичне либералне државе наступила је управо као резултат прогресивне демократизације, која је последица постепеног ширења бирачког права до тачке у којој је оно постало опште (Bobio, 1995, 19).

Историјски развој довео је, међутим, либерализам и демократију у тесну везу, услед чега су данас недемократске либералне државе незамисливе. „Либерални идеали и демократске процедуре – каже Норберто Бобио – постајали су постепено све испреплетенији. Ако је истина да су права на слободу од почетка била нужан услов за правилну примену правила демократске игре, једнака је истина да је развој демократије временом постао главно оруђе за одбрану права на слободу. Данас су демократске државе једино оне које су настале из либералних револуција и једино у демократским државама су права човека заштићена: свака ауторитарна држава у свету је истовремено и антилиберална и антидемократска“ (Bobio, 1995, 62, 63). Постоји додатни разлог да се код означавања режима врло често користи одредница либерално-демократски, односно демократско-либерални: и један и други модел подразумевају владину новца. Овај рад усмерен је највећма на ту чињеницу.

Да би новац постао оно што је данас, требало је извести један процес који је довео дотле да новац добије доминантну улогу у привредном и друштвеном животу. Наш Михаило Вујић, пишући крајем XIX века, то је јасно запазио: његово запажање, колико због садржине, толико и због језика којим је саопштено, заслужује пажњу и данас. „По природном позиву својему – вели Вујић – новац би имао да буде само посредник размене и мерило вредности и ништа више, али, уместо слуге, ми га видимо где је он данас постао господар привреди људској. Зато што се новцем све вредности и услуге људске исказују, дух људски придао је новцу неку чаробну моћ најсавршенијег облика имовине, којим се у свако доба

све што се само пожелети може најсигурније набавити може. Трговина је са своје стране највише тому допринела, да се новац, који је сам по себи предмет од најмање људске корисности, уздигне на висину безусловне и неограничене куповне моћи, да од једног простог објекта кићења постане објекат највеће пожуде целога културног света, једном речју да се од једног еспапа, поред кога би се пре деобе радова и саобраћаја, већ по речима Аристотеловим, од глади скапати могло, створи један општепризнати: *pergus regum gerendarum!*“ (Вујић, 1896, 93). Капиталистичка држава, либерално-демократског типа, постала је оличење владавине новца.

Новац је настао далеко пре капитализма. У капитализму, који је новцу, уз његову изворну функцију, придружио и функцију капитала, његова улога и значај далеко су премашили његов изворни значај и намену. „Из форме (средства) за социјалне односе између људи, новац се претворио у самосталну суштину, учинивши људе средством за своје битисање“ (Зиновјев, 2002, 83). У савременом западном друштву, нарочито после Другог светског рата, новац је постао универзално средство, не само мерења људских активности, већ и средство управљања тим истим активностима како у економији тако и у другим сферама друштвеног живота. И тиме смо закорачили у особен вид тоталитаризма – финансијски. „Финансијски тоталитаризам надвладао је политичку власт. Финансијски тоталитаризам је хладан. Он не зна ни за милост ни за осећања. Политичке диктатуре су неозбиљне у поређењу с финансијском. Чак и у најсвирепијим диктатурама, увек је постојала могућност каквог-таквог отпора. Никакав отпор није могућ против банке“ (Зиновјев, 1999, 81). Опште и једнако бирачко право није много променило ствар, јер и тамо где гласају сви, биће како су намерили богати. Сила новца показала се моћнијом од снаге масе.

Из грађанских револуција није произишла демократска већ либерална држава. У борби против феудалног апсолутизма и сталешког система, либерална буржоазија извојевала је читав корпус човечјих и грађанских права. Насупрот кабинетској правди феудалних кнежева, који су по својој ћуди бацали у тамнице и разрезивали намете, либерална буржоазија издејствовала је елементарне претпоставке којима се обезбеђује лична слобода и обуздава самовоља – владавину закона; а то је значило да се нико не може лишити слободе уколико није повредио закон и због те повреде подвргнут јавном поступку пред независним судијом. Законе према којима се суди доносе представници народа – парламент.

У борби против феудалног поретка, либерална буржоазија освојила је сваком грађанину право на слободно мишљење, право да га јавно износи и за њега придобија присталице: слободу вере и савести, слободу научног стваралаштва, слободу партијског организовања, слободу удруживања, слободу збора и штампе. У борби против сталешког поретка и сталешких привилегија, где су, самим рођењем, одређени друштвени статус човека и његова права, либерална буржоазија је извојевала једнакост пред законом.

Либерализам представља идеологију грађанског буржоаског елемента насталу у оквиру индустријализованог друштва на Западу. У почетку, либерална идеологија била је оруђе у борби против феудалног поретка, апсолутизма и сталешких привилегија, залажући се за уставну а касније и представничку владу. Слом феудализма и настанак капиталистичког друштва истовремено је значио и тријумф либерализма, тако да су капитализам и либерализам нераскидиво повезани.

Основни елементи либерализма јесу: *индивидуализам* као основно начело либерализма; *слобода*, и то лична слобода, представља средишњу вредност либерализма; *једнакост* тј. вера да су сви људи рођени једнаки, једнакост се схвата као правна (једнакост пред законом). Али либерализам одбацује сваку помисао о друштвеној једнакости или о мерама које би се имале предузети да би се таквој једнакости приближило; *рационалност* либерализма, као његов битни елемент, заснива се на гледишту, својственом свим либералима, да свет има рационалну структуру која се може спознати људским разумом и аналитички објаснити у складу с тим су људи способни да доносе рационалне одлуке, које одговарају њиховим интересима. И исто тако, претпоставља се способност људи за рационалне компромисе, које диктира рационално схваћен интерес (Heјvud, 2004, 87, 88).

По либералном учењу човек има одређена права, гарантована законима и обезбеђена институционалним јемствима, као што су право на живот, слободу, сигурност и срећу, поседује их независно од своје и туђе воље, морају их поштовати сви, укључујући и државу власт. „Према либералном учењу, правна држава значи не само да је јавна власт било ког типа подвргнута општим законима земље (чисто формално ограничење), већ и то да су закони сами подвргнути материјалним ограничењима која проистичу из признања одређених фундаменталних права која се уставно, и тиме као

ствар принципа, третирају као ‘неповредива’“ (Bobio, 1995, 30). У најважније уставне механизме заштите, који спречавају злоупотребу власти из које би могла настати повреда загарантованих права, улази подела власти: подређивање извршне власти законодавној; одговорност парламента у вршењу законодавне власти пред судом коме је поверена контрола уставности закона; независно судство (Bobio, 1995, 30, 31).

У сржи либералне идеологије садржана је једна противречност: „принип народне суверености који је водио до опћег права гласа с једне стране, и страх водеће олигархије да та сувереност не доведе до друштвеног преврата, с друге“ (Diverže, 1980, 94). Страх од народних маса никада није напустио буржоаске редове. Дуго времена важило је ограничено изборно право, условљено материјалним приходима. Пре Првог светског рата опште бирачко право практиковано је у Француској (од 1848), у Немачкој (од 1871), у Норвешкој (од 1898). Након што је опште бирачко право постало принцип, примењивана су различита средства како би му био ограничен домет, од манипулације до различитих видова притиска власти.

Упркос свему, тековине које либерална буржоазија освојила својим револуцијама на плану ослобођења човека имале су огроман значај, на шта увек подсети ускраћивање тих права у склопу ауторитарних и тоталитарних система. Иако је један вид ропства замењен другим, везаним за економску и финансијску принуду, освојене тековине задржавају трајну вредност. Непорецивом „остаје истина: да нам је политичка еманципација индивидуе, ма колико било ограничено њено дејство под условима капиталистичке класне владавине, оставила културна добра, људска добра највеће вредности“ (Бауер, б.г. 18).

Али поменуте тековине либерална буржоазија није освајала за цео народ, већ првенствено за себе. Парламенти који су доносили законе бирани су на подлози права гласа које је било везано за имовински цензус, само они који су плаћали извештан износ пореза, богати и имућни, имали су право гласа. Нација, представљена у парламенту, није подразумевала народну целину већ мањину имућних. Тиме је осигурана доминантна позиција у парламенту капиталистима и великим поседницима, као и контрола државне управе, самим тим и власт у држави. Права и слободе која је либерална буржоазија прогласила правима свих, могла су бити у потпуности коришћена само од стране мањине имућних. „Тако се у

крилу либералних демократија развија темељна протурјечност: укидањем привилегија аристократије успоставиле су оне политичку једнакост. Али, поступно се јавила економска неједнакост која тежи стварању нове аристократије која ће се темељити на капиталистичком власништву. Насљеђивање богатства замјенило је насљеђивање племићког назива, насљеђивање економске моћи – насљеђивање политичке моћи“ (Diverže, 1980, 83).

Борба за демократску државу неодвојива је радничког покрета, његовог организовања и политичког деловања. Раднички покрет отпочео је борбу против цензуса, за опште једнако право гласа. Радничке организације, у борби за демократизацију друштва, тргнуле су дотле инертну масу из њезине потиштености и традиционалног фатализма, испуниле их самосвешћу и вољом за политичку борбу. Опште бирачко право увело је радничке партије у парламентарни живот, учинило их судеоником политичке борбе и омогућило борбу за радничка права и демократску државу: право на синдикално организовање, право на штрајк, повећање надница, скраћење радног времена, јесу тековине демократске државе.

Поменуте борбе подигле су капитализам на виши технички, социјални и културни степен. Иако су степен експлоатације радне снаге и пораст профита повећани, до тога није дошло смањењем надница или продужавањем радног дана већ унапређењем техничких метода и технолошким иновацијама, услед чега је повећана продуктивност. Повећана продуктивност резултат је измењеног положаја радника. Радничко законодавство и све оне тековине које иду с њим нису дошле од капиталистичке филантропије и хуманистичке бољевости послодаваца. Напротив, видели су да им се то исплати. За разлику од либералног капитализма XIX века, у питању је „капитализам који не влада више са физички и морално закржљалим радничким масама, већ физички далеко здравијим и духовно далеко уздигнутијим, па стога и продуктивнијим радничким масама; капитализам који више не жртвује радника глађу онеспособљеног за рад или запалог у беспослицу већ који кроз осигурање одржава своју индустријску резервну војску физички и духовно способну за рад на терет целине“ (Бауер, б.г. 12).

Политичке институције демократске државе нису довеле ниже друштвене слојеве до власти, јер је капиталистичака класа те исте установе знала ставити у функцију својих интереса, претварајући их у средство своје класне владавине. Развијени су читави системи

идеја, који интерес капитала поистовећују са интересом државе, интерес једне класе са интересом народне целине. Главни аргумент је профит. Високи профити обезбеђују индустријски раст, пуну упоусленост и пристојне наднице, ситна буржоазија и сељаци проналазе клијентелу којој продају своје услуге и производе по пристојним ценама, држава издашно убира порезе. Дође ли до пада профита, креће обрнут процес: долази до економских криза, радници остају без посла, ситна буржоазија и сељаци без муштерија, држава без прихода. „Док не постоји друга производња до капиталистичка, док је радни процес (производња) у исто време и процес (кретање) капитала да дође до своје веће вредности, може се сваки интерес тога кретања капитала да себе повећа маскирати као интерес процеса рада (производње); може се сваки интерес капиталистичке класе представити као интерес народне заједнице“ (Бауер, б.г. 5).

Држава је зависна од високих финансијских кругова, јер су јој потребни кредити, а дирне ли у интересе финансијске олигархије, кредита неће бити. Зна се шта следи: пада вредност државних обвезница, повлаче се улози из банака и штедионица, пада вредност новца, скачу цене животних намирница, угрожене су уштеђевине ситних штедиша. „Зар је тешко уверити владе, партије и народ: да сваки напад на интересе високих финансијских кругова загрожава интересе ‘народне заједнице’? тако се сваки интерес високих финансијских кругова може оденути у интерес јавног кредита и тиме представити као интерес државе и народа“ (Бауер, б.г. 6). Није једном виђено да су многе владе левице, упркос парламентарној већини, поклекнуле пред берзанским показатељима и предавале власт партијама које су уживале поверење финансијских кругова и берзе. „Друштвени поредак је јачи од државног уређења. Докле капитал има ‘командна места у привреди’ он намеће послушност државе својим интересима помоћу економске надмоћности и помоћу система идеја које произилазе из те економске моћи – упркос демократској једнакости гласачке цедуље“ (Бауер, б.г. 7).

У модерним државама, политичку борбу воде специјализоване организације, које су својом структуром и хијерархијом прилагођене борби за власт, а које изражавају интересе и представљају средство политичке борбе одређених друштвених снага. Политичке организације овог типа деле се на партије и групе за притисак. Политичке партије имају за циљ освајање власти или учествовање у власти, док групе за притисак немају за циљ освајање власти

или да у њој учествују, већ да изврше притисак на оне који држе власт, како би деловали у складу са жељом и интересима тих група.

Политичко организовање, у било ком виду, захтева новац. Парламентаризам је само једна варијанта плутократије. „Гласови у модерним демократијама не купују се директно; али, ипак је потребно потрошити новац да их обезбедите“ (Фергусон, 2012, 258). Сви који су ушли у политичку утакмицу, укључујући и радничке партије, социјалдемократског или социјалистичког типа, помирили су се са овом чињеницом. Било је и оних који су мислили да ће масовним чланством, преко великог броја чланских улога, победити плутократију њеним сопственим средствима. Многе од ових партија, захваљујући ревносном плаћању чланарине и прилозима милионске масе, располагале су фондовима који нису заостајали за фондовима плутократских партија. Али на противној страни били су финансијери који су располагали огромним финансијским резервама, спремни да их у критичном тренутку уведу у игру. Ни на који начи радништво није могло парирати финансијским могућностима својих послодаваца, чији је капитал у стању „да снагу гомиле надомести снагом новца, показујући да је финансијска моћ довољна да отклони опасности које су у једној радничкој земљи теоријски могле да изникну из формалне демократије“ (Левинзон-Морус, 1934, 109).

Ко даје новац надзире рад политичких партија и тиме контролише укупни политички живот, укључујући и изборни процес. Најделотворнији начин контроле везан је за именовање кандидата између којих се бирачи опредељују, јер ће народ бирати између кандидата које су предложиле политичке партије. Економској олигархији је довољно да те партије држи под својом контролом, што се постиже кроз систем финансирања, услед чега је независност политичара пука илузија. Кандидатима иза којих не стоје моћне политичке организације недостају средства и за организацију и за пропаганду, услед чега немају никакве шансе у политичкој борби, изузев у мањим локалним заједницама. Плурализам партија и више кандидата на изборима не значи ништа уколико они долазе из партијске номенклатуре, која је на платном списку економске олигархије. Уместо да буде средство промене, опште бирачко право постало је средство стабилизације политичког поретка и начин за отклањање криза. „Дајући свим грађанима право да се изразе – или барем ту илузију – опће право гласа између осталог дјелује и као сигурносни вентил који такве кризе чини још рјеђима“ (Diverže, 1980, 98).

Политичке институције својствене либерално-демократској држави подразумевају аналогне економске структуре, одређен степен развоја, одређена морална и верска уверења, одговарајуће традиције. На првом месту су економске прилике, одређене одговарајућом економском структуром и одређеним степеном развоја, од којих зависи дистинкција на поље јавног и приватног, где је сфера приватног изван домашаја владине моћи, препуштена грађанима да се руководе према сопственом нахођењу. У првом реду ради се о новцу који је, како смо навели, постао и више од средства владавине. „А једна од битних разлика између појединих државних облика почива баш на функцији коју новац врши у политици. Али, и између држава са готово истим уставом разлике су големе. Човек мора да познаје финансијске политике, ако жели да упозна нешто више него политичку фасаду“ (Левнизон-Морус, 1934, 6).

Новац није изум капитализма, западног друштва или модерног доба „и током Старог поретка постојала је монетарна економија: различита од данашње, била је несавршена и деловала је на неколико равни. Није обухватала читаво човечанство“ (Brodell, 2007, 414). Капитализам, оформљен у оквирима западног друштва, учинио је да новац добије функцију која далеко надилази ону коју је вршио у преткапиталистичко време. За разлику од аристократије, која је истицала војничке вредности и некористољубивост, правећи се да презире новац, буржоазија је прогласила новац као вредност по себи. „Аристократија је заснивала своју власт истовремено и на богатству и на оружју, богатство је било дубоко прикривено иза оружја, које је представљало извор херојских и узвишених вредности. Насупрот њој, буржоазија је изградила систем вредности заснован на богатству. Она је признала извор своје власти уместо да га прикрива. Аристократија је волела богатство – које је долазило са њених поседа или од краљевских пензија, али она о томе није причала, бар не јавно. Буржоазија га је безобзирно објавила и хвалисала се њиме“ (Diverže, 1966, 106). Либерална мисао, нарочито у САД, прогласила је принцип новца демократским принципом. У систему конкуренције, како истичу, свако има могућност да стекне богатство и преко њега партиципира у политичкој моћи. Овакво резонување пренебрегава чињеницу акумулације капитала и уставну наслеђа, које обесмишљавају наводе о једнаким могућности-ма, а максимуму да је свако ковач своје среће чине испразном. Онај ко крене у живот празних руку и онај ко крене са милионом нечега,

нису конкурентни. „Наслеђивање стечених богатстава потпуно нарушава конкуренцију, одузимајући јој демократски карактер. На тај начин, моћ новца у знатној мери постаје моћ која се стиче рођењем, иако тако није било на почетку. Развитком либералних друштава, обogaћивање све више и више зависи од поседовања капитала, а не од рада“ (Diverže, 1966, 107). Социјалне разлике, незабележене у ранијој историји, најбоља су потврда да је тако.

О узрочно-последичној вези између економских структура и политичких институција води се непрестана расправа: води ли ли богатство ка либералној демократији или економску супериорност треба приписати постојању политичких институција; дугује ли Запад своју економску и технолошку супериорност управо економским и политичким установама, или су у други разлози, било да је реч о предностима географског положаја или стицају повољних околности везаних за историјски развој? „Ма како било, разина економског и друштвеног развоја зацијело је један од чинилаца западног система који функционира једино у технички развијеним земљама. Он представља политички поредак богатих земаља. Неки мисле – а други мисле то исто о капитализму – да између тих двају чинилаца постоји зависност. Наиме, слободни избори, плурализам, политичке слободе не би били опћенито могући да није ослабила борба класа и умањиле се друштвене напетости и да цјелина становништва није постигла одређени ступањ образовања који омогућава истинско остварење права грађана. Ти чиниоци претпостављају, дакако, висок ступањ економског развоја“ (Diverže, 1980, 9, 10).

Плуралистичка демократија захтева један виши степен економског благостања, богатство стишава не само социјалне супротности и класне антагонизме, већ и оне који имају националну или верску подлогу. Сиромаштво, насупрот томе, ствара анимозитет и у оквиру истог народа, па се о онима на другој страни реке или преко брда говори као да припадају некој другој раси. „Применити плуралистички систем на нације чији је највећи део становништва готово изгладнео, необразован, неписмен, практично је немогуће. Под привидно модерним процедурама настављају да функционишу стари режими феудалне аутократије: не само да их демократске процедуре не уништавају, већ их одржавају тиме што их прикривају. У ствари, плуралистичка демократија се развила у XIX и XX веку у богатим земљама на Западу, њен успон је био омогућен развитком индустријализације и општег животног стандарда“ (Diverže, 1966, 87).

Политичке институције су оквир у којем се одвијају политичке борбе, сучељавају различити антагонизми. Оквир одређује размере сукобљавања, па је од суштинског значаја питање о каквим се антагонизмима ради: доводе ли они у питање опстанак државе, услед верских или националних разлога, или је сукобљавање око питања како се управља државом, при чему се не доводи у питање опстанак саме државе или поретка у њој. За демократију се тражи одређен степен економске развијености и материјалног благостања, као и одређен степен етничке хомогености. Сматра се да су земље без доминантне етничке већине показале мању способност у успостављању демократског поретка од етнички хомогених земаља (Фергусон, 2012, 423).

Институционални оквир, дакле, није нешто спољашње, без утицаја на ток политичке борбе. Што су борбе ризичније, оквир за борбу мора бити ужи. „Оквир у коме се развијају антагонизми истовремено је и фактор тих антагонизама, који их појачава или ублажује“ (Diverže, 1966, 65). Друштва која на то забораве, верујући да ће демократски оквир, кроз изборну кампању и парламентарне дебате, слободну штампу и отворена сучељавања, бити средство за превазилажења криза, платиће цену. Показало се више него јасно „да је за слободу, за демократију и нарочито социјалну, потребно испуњење извесних предуслова. Главни предуслови су: релативно благостање маса и извесан степен опште културе(...) Без благостања не може трајно да буде ни политичких слобода, друштвене супротности остају“ (Мирковић, 1938, 105). Само у економски развијеним друштвима демократска процедура, везана за политичка сучељавања, представља друштвени вентил и средство стабилизације.

У настанку грађанског поретка заснованог на једнакости, кључно место даје се Француској револуцији, придајући јој готово митски карактер. „Као што су велике инвазије представљале мит племићког друштва, велику причу о његовом пореклу, тако година 1789. представља годину рођења, нулту годину у историји новог света, заснованог на једнакости“ (Фире, 1990, 12).

Француска револуција била је последња фаза борбе између буржоазије и аристократије. Сукоб је започео још у XI веку када су технички проналасци омогућили обнову привредних активности, трговине, занатства и мануфактурне производње, које су зармле услед инвазије варвара. Поменуте активности доводе до развоја градова и зачетака капитализма, сасвим слабог у условима

аграрног друштва заснованог на кметству и феудалним привилегијама. (Diverže, 1968, 33, 34).

Сукоб између аристократије и буржоазије текао је паралелно са сукобом између племства и краља. У Енглеској успостављен је савез буржоазије и властеле против краља, који ће довести до успостављања парламента и слабљења монархове власти. У Француској, где је краљевска власт у почетку слаба, ствари су текле другачијим смером, јер аристократији није требао савезник у борби против краља. Краљ је био тај који је у буржоазији тражио савезника у борби против племства. Савез круне и буржоазије започео је у локалним покретима још у XI веку, доживео је врхунац у доба монархијског апсолутизма (Diverže, 1968, 35).

Борба између конзервативаца и либерала окончана је победом других. Кад се погледа снага конзервативних партија, рекло би се да није тако, али то је само привид: речи не одражавају суштину. Програм данашњих конзервативних партија, најтипичнији пример су енглески конзервативци, у ствари је либерални програм. „Либерални програм се, на тај начин, учврстио у целој Западној Европи: оно што ми називамо западном демократијом – или политичком демократијом – с додатком извесног броја елемената примљених из социјализма, скоро потпуно одговара либералном поретку“ (Diverže, 1968, 39). Конзервативне партије не истичу привилегије по рођењу, прокламују једнакост и слободу, плуралистичке изборе, парламентаризам, економску слободу и приватну својину. Оне су конзервативне једино својим опредељењем за очување постојећег поретка, а тај поредак базиран је управо на наведеним и по свему либералним начелима. Стари поредак у институцијама остао је само у траговима, најважнија ставка некадашње владавине су енглески, холандски и скандинавски монарси, као и британски Горњи дом.

Аристократија је изгубила политичку моћ, али, захваљујући свом иметку, она је имала све стартне погодности и у либералном поретку. „Уколико се главна тешкоћа, да би се успело у пословима, састоји у прибављању првог милиона, већина племића је тај милион нашла у својој колевци“ (Diverže, 1968, 40). Њихов новац радио је за њих и омогућио им да се интегришу у економску моћ, а самим тим да, знајући природу односа између економске и политичке моћи у либералном поретку, задрже и политички утицај. У нови поредак они су унели идеју о неједнакости људи: једни су створени да владају, други да слушају. Капиталистима је додељена

улога некадашњих племића задужених за очување поретка с којим је, како сами држе, везан опстанак и саме цивилизације. У то име сматрају се обавезним наметнути снажан ауторитет, не пре-зајући од примене силе. Да ли је аристократија, мењајући подлогу своје моћи, везујући је за новац, могла задржати пређашње особине, друго је питање. Пре ће бити да је стекла особине буржоаских скоројевића, а велико богатство, којим располаже виши друштвени слој, није утрло пут настанку нечега што би било упоредиво с аристократијом у прошлости, „већ само виши ниво малограђанштине“ (Зиновјев, 2002, 257).

Године 1918. чинило се да је тријумф либералне демократије потпун, јер је победа била на страни Велике Британије, Француске и САД. Парламентарне институције шире се и на друге државе, укључујући и поражене. Стварност је, међутим, била сасвим другачија. Победу је донела сила оружја, а не демократске институције, слободна штампа и опште бирачко право. „Да би побиједиле, слободним је нацијама ваљало успавати своје институције. Парламенти нису нимало судјеловали у доношењу одлука, а грађанским су властима практички управљали војници. На свим ралинама друштва, насиље је замијенило увјеравање, дисциплина је укинула преговарање, национална је страст надвладала критички дух. Требаће дуго да се друштво излијечи од такве праксе“ (Diverže, 1980, 104).

Стабилизацији поретка ишло је на руку стање у радничком покрету. Послератна превирања у социјалистичком покрету, подела на комунисте и социјалдемократе била је од највеће помоћи капиталистичком поретку. Основ поделе одређен је односом према Москви и Трећој интернационали. Комунисти социјалдемократе називају издајницима класе и социјализма, оруђем у рукама буржоазије. Социјалдемократи оптужују комунисте за издајнике отаџбине, сматрају их агитаторима и петом колоном Москве.

Након Другог светског рата либерална демократија уступа место технодемократији. „Прва се темељила на економској конкуренцији и закону тржишта; друга почива на великим подuzeћима с колективним управљањем, гдје се путем рекламе и масовних медија планирају дјелатности и намећу производи. Првој је требала слаба држава која се неће мијешати у економију; друга тражи да влада, путем различитих интервенција и потицаја, осигура опћу регулацију производње, потрошње и размјене. У првој су се супротстављале кадровске партије, уске и лоше структуриране, што

је политичкој борби давало обиљежје борбе гладијатора, у другој се сучељавају масовне партије у којима су присташе и вође дисциплинирани и интегрисани у колективну акцију. Јавне административне службе и приватне твртке попримају једнаке структуре: постају големе, сложене, хијерархизирани, рационализоване организације“ (Diverže, 1980, 130).

У редовима савремене економске олигархије технократског типа нису само власници над средствима за производњу, већ је то шира душтивена група у коју су интегрисани технички стручњаци, административно особље, специјалистички кадрови. За разлику од ранијег периода, кад су били нека врста спољних сарадника, они су сада део система, учествују у власти у толикој мери да их многи сматрају важнијом кариком и од самих капиталиста. Ипак је то претерано, јер капиталиста може отпустити менаџера, менаџер може само дати отказ. Нема олигархије без наслеђивања. Технократи улазе у структуру кооптирањем људи од знања и способности, као што ће, уколико се покажу неспособним, бити и елиминисани из техноструктура.

Приметно је да моћ државе у западним друштвима у порасту, првенствено због западњачке амбиције о колонизацији света. Држава је потребна да би обезбедила експанзију великих корпорација у иностранству, јер им је национални оквир постао преузак. Када је потребно освојити тржиште или се домоћи сировина, не преза се од војних интервенција, дипломатских и финансијских уцена, јер су великим западним корпорацијама неопходне сировине, без којих би стала производња, и тржиште, без којег би изостао пласман производа. У односима Запада према трећем свету влада чист империјализам. А тај „империјализам није дјелатност од другоразредног значаја за развијене земље. То је темељна дјелатност, пријекно потребна за одржавање и експанзију животног ниво“ (Diverže, 1980, 140, 141). Ништа ново, и на почетку либералне државе видимо повезаност с империјализмом и колонијалном експанзијом. Пример Енглеске, колевке либерализма, то најбоље потврђује. Међу чиниоцима који су омогућили настанак и стабилизацију либералног поретка у Енглеској, Николај Данилевски посебно наглашава да „најделотворнији палијатив Енглеске је ненормална концентрација светске трговине у њеним рукама. Богатства која се трговином сливају у Енглеску служе као подмаз који подмазује све осовине, вратила, шрафове и зупчанике енглеске друштвене

машинерије и отклања сувишно трење од кога би се та машинерија распала или поломила. Погодности које извлачи Енглеска из те концентрације светске трговине у својим рукама неизрачунљиве су“ (Данилевски, 1994, 201).

Већа улога државе није јој донела и већу моћ у односу на економску олигархију, еманципацију политичке моћи од доминације економских структура. Напротив, то је само разлог за већу контролу. „Будући да је економској олигархији држава потребнија, то јој је још важније да је надзире изблиза. У либералној демократији било је могуће замислити да јавне власти доспију у руке људи неовисних о власницима индустрије и трговине. Ако се њихов посао сводио на осигурање унутрашњег реда и на вањску заштиту, тржишна се економија могла развијати на задовољавајући начин. У технодемократији таква је слобода државе наспрам пословања посве незамислива, јер оно веома много овиси о њезиим одлукама. Нова олигархија добро зна да јој је важније но икад одржати надзор над посредујућом класом која има политичку моћ“ (Diverže, 1980, 140, 141).

Зависност данашње државе од економске олигархије у великој мери превазилази ону из доба либералне демократије у раздобљу између 1870. и 1939. године, где се зависност појаљује више у квалитативном него квантитативном смислу, управљена према интересима мултинационалних компанија. Увек треба нагласити да мултинационалне компаније, које су границе националних држава учиниле пропусним, нису никакве међународне или светске компаније. То су западне, пре свега америчке компаније.

Поредак који се назива либерално-демократски захтева одговарајући просек богатства, мерен као приход по глави становника, степен индустријализације, видљив кроз проценат радне снаге ангажован у индустрији у односу на пољопривреду, и урбанизације, видиљив кроз однос градског и сеоског становништва, као и ниво образовања, најбоље видљив кроз податке о писмености. А свега тога нема без новца – новац одређује правила. Имамо поредак који је само по имену демократија, а у ствари је о плутократија. Демократски карактер, боље казати привид, даје му пристанак народне масе, а тај пристанак долази од степена иметка на националној разини који обезбеђује задовољење одговарајућих потреба нижих класа. Знајући како живе масе у сиромашним друштвима, најшири слојеви стновништва богатих земаља пристају на постојећи поредак,

сматрају га најбољим од свих, не протестују против друштвене олигархије и социјалних разлика. То је корупција, а да би била могућ нужан је одговарајући степен економског развоја. „Што је нација богатија, то је вероватније да ће одржати демократију. Од Аристотела до данас људи су доказивали да само у богатом друштву, у коме релативно мали број грађана живи у стварном сиромаштву, може настати ситуација да маса становништва интелигентно учествује у политици и развија самоконтролу потребну да не подлегне позивима неодговорних демагога“ (Lipset, 1969, 67).

Могу ли се сиромашне нације, у данашњим околностима, изборити на међународном плану као што се пролетаријат, колико толико, изборио на националној равни? Једно је сигурно, богати нису вољни да им изађу у сусрет. Техничка помоћ коју богати пружају сиромашнима најобичнија је варка, која подсећа на милосрђе из Дикенсових романа. Природа капиталистичког поретка, где је економски интерес изнад свега, покретач друштвеног живота којем се све потчињава, не дозвољава другачије понашање. А када се интересима додају и предрасуде, које имају расну и културну подлогу, илузорно је очекивати некакву правичност и добру вољу. Могућности сиромашних и малих држава крајње су лимитиране, јер је тешко супротставити се нечему што је, по речима Александра Зиновјева, комбинација свемоћне војне силе и планетарне финансијске уцене (Зиновјев, 1999, 81).

Сиромашнима недостаје ослонац, нарочито после окончања тзв. хладног рата Има добрих разлога да се обрати пажња на запажање Александра Панарина „да је хладни рат двеју суперсила био преобращени облик грађанског рата: СССР је у том рату био на страни сиромашних, САД пак на страни богатих. У том смислу, пораз СССР-а био је пораз сиромашних у њиховој борби с богатима, а победа САД и њихово општесветско наступање – победа и наступање богатих“ (Панарин, 2007, 7). И сама класна компонента изишла из јавног дискурса, из чега је видљиво да је победа остварена и у равни симбола, па је противник не само физички побеђен, већ се победник постарао и за његову потпуну деградацију, моралну и интелектуалну (Панарин, 2007, 7).

Тако смо дошли до нечега што се може назвати колонијална демократија – владавина странаца. Домаће олигархије, било због немоћи, било због личног интереса, труде се да прикажу како се све то одвија по њиховој вољи, а у националном интересу.

14. УЧИНАК ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ: КОЛОНИЈАЛНА ДЕМОКРАТИЈА

Деветог новембра 1989. године, демонстранти из ДДР кренули су да руше Берлински зид. Пад Берлинског зида најмање је био спонтани догађај, слично многим другим симболичким догађајима била је то „представа одиграна на темељу одлука донетих иза сцене“ (Џонстон, 2021, 296). Не треба ни рећи да су рушиоци били усхићени и да су ликовали, и не само они. Одушевљење је прелило све на Западу. Може се тај зид звати симболом хладног рата, немачке подељености или како већ, али он је био симбол руске моћи која је значила ми смо ту. Тог новембарског дана, прецизније ноћи, било је јасно да те моћи више нема, зато је славље било тако велико и тако широко на целом Западу и међу руским непријатељима на Истоку. Нико није прослављао крај хладног рата. Крај, сам по себи, не значи ништа кад не би значео и резултат. А резултат је био више него јасан – пораз. Никакав пораз комунизма, већ пораз Русије. Русија се урушила двоструко: као геополитичка сила и самостална историјска личност која трага за сопственим смислом историје (Нарочница, 2003, 121).

Шта су те ноћи осећали Руси? Многи су се радовали. Али чему: чему су се они радовали, и огромна већина Срба с њима? Радовали су се готово без изузетка. И они којима није било све по вољи, крили су своја осећања јер, Боже мој, требало је бити у моди. Свако је правио свој рачун, градио свој оптимизам: на Истоку су наивно веровали да Запад неће наметати своју хегемонију, а на Западу су се надали, или се још увек надају, да они на Истоку неће смети, ни моћи да јој се супротставе. Френсис Фукујама је славодобитно објавио – крај историје. А у ствари, био је то почетак америчке хегемоније. Глобализација је устројство света које Америка жели наметнути након рушења СССР-а. Отпор том пројекту изједначава се с варварством и примитивизмом, остатком тоталитарне свести.

Једно су многи превидели у хладноратовском надметању: да то није био сукоб апстрактних идеологија, већ конкретних народа и земаља. Не треба – упозорава Александар Зиновјев – мешати борбу против комунизма са борбом против Совјетског Савеза: у бити реч је о овом другом које се представља као прво. Идеологијама нема места у рату, оне се обично користе као оправдање издаје (Zinoviev, 1986, 267).

Није ли овде кључ контроверзе која је пратила Михаила Шолохова и његово стваралаштво: црвени или бели? Није ли његова порука: између наших црвених и њихових белих – за црвене: између њихових црвених и наших белих – избор пада на беле. Није одлучивала идеолошка боја, већ сродство. У оваквим сукобима не одлучује идеолошка наклоност, већ припадност роду.

У роману *Узорана ледина* Шолохов се обратио онима који су се уздали у страну помоћ и савезнике, следећим речима: „Слушали смо вас прошли пут како сте нам златна брда и долине обећавали, и чудом смо се чудили, а одвише су вам обећања била склиска! Говорили сте да ће нам као савезници, у случају устанка, смјеста допремити оружје и сву војну опрему. А наше је само пострељати комунисте. Али послје смо се замислили, и шта је испало? Оружје ће они довести, то је јефтина роба, само, пази, они ће и сами ући у нашу земљу! А ако уђу, више их се нећеш лако ријешити! Да онда и њих мораднемо оружјем с руске земљице гонити. А комунисти су наши, може се рећи, своји, рођени, а они, враг би их знао како говоре, сви ходају охоло, и усред зиме не би од њих измолио снијега, а ако им допаднеш шака, милости не чекај!... Ми смо те савезнике упознали и осјетили! А, не, ми ћемо се овдје са својом влашћу некако измирити, а износити свађу из куће нема смисла... (Šolohov, 1980, 225, 226).

Сви су, некако, у те дане били оптимисти и на Западу и на Истоку. Сви су веровали да се изгубила могућност за сукоб и да долази период мира, ако не без икаквих, оно барем великих сукоба. Веровали су да нестаје подељености и да свет постаје један, који ће имати једну душу и један глас. Проповедало се да настаје међународно братство и доба светског мира и просперитета под патронатом благословених САД, које ће се понашати несебично и непристрасно, па су многи и тај патронат и окриље америчке хегемоније видели као благослов.

Идеологија американизма није штедела на обећањима. Свима је обећамо да ће бити Запад, уколико то желе. Добра воља је ту. Рецепт – познат.

У време „хладног рата“ постало је уобичајно да се под речју Запад означава скуп земаља с одређеним социјално-политичким уређењем. Преузети овај образац увођењем демократије, тржишта и провођењем приватизације, сматрају западњаци, већ је довољно за преображај сопственог друштва у део Запада. Уверење да Запад

сва своја достигнућа и место на ком се налази дугује приватном власништву и капитализму постало је опште.

А може ли се Запад свести на наведена својства или се ради о типу друштва формираног у специфичним и историјски непоновљивим околностима? Таква питања могла су изазвати само подсмех. И отворени презир.

Након пораза у „хладном рату“, бивши „марксистички“ претворили су се у ватрене „токвилловце“ и још жешће „поперовце“, проповеднике Запада као земаљског раја у којем влада благостање и изобилје, које се нуди свима, уколико се прихвате западни обрасци обликовања друштва. Срамна капитулација, без испаленог метка, прослављана је као ослобођење, отварање врата и стварање услова за остварење свега онога што су обећавале комунистичке вође и идеолози. Сваки покушај да се о датој ствари проговори са становишта здравог разума приман је као жал за изгубљеним позицијама у номенклатури пропалог поретка, или идиотизам који не завређује било какву пажњу.

Запад је пружио подршку свим деструктивним силама да разбију комунистички управљачки апарат, не питајући каква је њихова природа, какви су им циљеви или идеологија. Сви су називани слободарима и борцима за демократију. А кад се комунистички систем срушио, престали су бити интересантни, изузев уколико су се примили улоге да том истом Западу омогуће пљачку својих земаља за шта су награђени примањима која их изједначавају са богатим људима на Западу. Сви они који се нису примили такве улоге, или им није додељена, постали су тужна појава. Најтужнија су свакако они који још нису схватили шта се догодило, још се позивају на своје заслуге за демократију, сматрају се изневереним од стране Запада који је, изневеравајући њих, изневерио сопствене принципе, огрешио се о начела на којима је конституисан. И, веле, како ће и сам Запад, зато, пропасти.

Наша судбина, ма шта мислили, свиђало се то некоме или не, свезана је са судбином Русије.

Судбина Русије, па и целокупног Словесства, везана је с питањем у којој мери ће оно одолети болести која би се општим именом могла назвати *европејштином*. Облике европејштине којима се разара народни живот Николај Данилевски је свео на: изопачење народног живота и његова замени туђим, иностраним облицима; позајмљивање иностраних институција и њихово пресађивање

на руско тле; поглед на сва питања народног живота и на све односе, унутрашње и спољашње, с европске тачке гледишта, „њихово разматрање преко европских наочара“ и европског угла гледања (Данилевски, 1994, 218).

За Достојевског који „естетизује“ идеолошке и политичке појмове дајући им лик, европејштина је оличена у лику Смердјакова. Смердјаков је жива слика наших западњака: „створење апсолутно пакосно, неизмерно славољубиво, осветољубиво и силно завиљиво“ (Достојевски, 1965, 824). Зна Смердјаков да га Иван мрзи. Али, он се Ивану жели допасти и учинити све што му затражи. И што помисли. Исто то чини западњак спрема Западу. Како је Запад много уложио у пропаганду, смердајковштина се јако раширила. А ни раније је, по несрећи, није недостајало.

Историја је неумољиви судија, не само државама већ и идејама. Она је показала да су се замисли западњака показале као утопија, а намере да се Русија преобрази идејама европског социјализма, као и либерализма, једино су изазвале побеснелу стихију услед које ће руска империја, само у једном веку, два пута подлећи, приморана да изнова поставља питања: ко је крив и шта да се ради? И кад је усвајала западна начела Русија је рађала нешто своје, пуно унутрашњих противуречности (Нарочница, 2008, 55).

Народи позајмљују техничак достигнућа, не само у области материјалне културе. И у сфери уметности позајмљују се технички поступци којима су овладели други народи. Али, оно што се не позајмљује, где нема подражавања, барем не једног које би било плодносно, јесу идеали. Идеали морају остати народни.

Монтескје је један од првих мислилаца који је запазио чињеницу да, упркос сличностима, између народа, постоје и такве разлике, које чине немогућим постављање правила и закона који би били примерени за све народе и који би код свих били једнако делотворни. Он је у тој ствари врло децидан у ставу да законски систем има свој корен у особеностима и одликама народа и земље. Бројни су чиниоци који утичу на стварање датих особености које сваки народ и земљу чине карактеристичним и самосвојним. У њих Монтескје убраја: климатске прилике, географски положај, својства тла, начин живота, саобраћајна својства земље, степен благостања, религију, обичаје и традиционално наслеђе. Закони су многобројни и разноврсни, али како сви свој корен имају у домицилном тлу, међу њима постоје невидљиве али органске везе које их чине

системском целином. Укупност тих невидљивих али чврстих веза он назива духом закона. Зато је најбоље државно уређење оно које је у складу са урођеним и историјски стеченим својствима дотичног народа (Montesqje, 1989, 151-164).

Све идеологије имају западно порекло. Незапад није да ниједну идеологију (Хантингтон, 1998, 57). Најновија идеологија, која као и све претходне, долази са Запада јесте идеологија о „крају идеологије“. Сама по себи оваква идеја не може бити другачија до идеолошка. Није неопходно постојање државне идеологије и државног идеолошког апарата, као што је било у социјалистичким земљама, да би се говорило о постојању идеологије. И без тога идеологија постоји и располаже средствима за идеолошку обраду маса. Идеолошко учење на Западу није систематизовано, подведено под једну идеју. Оно је плуралистичко, саткано од мноштва идеја које је немогуће објединити, које противрече једна другој. Али то не значи да нема јединства. Пурализам интереса и сукоби карактеристични су и за економску и политичку сцену Запада, али то не значи да не постоји јединство економског и политилког система. Њихови сукоби представљају поделу рада у оквиру дате делатности. То важи и за идеологију. Упркос разлици идеја и нивоу софистицираности на којем се саопштавају, на истом су послу Хајек и његови опненти, а сви заједно, опет, на истом послу са највулгарнијим журналистима који ту идеологију сервирају масовним потрошачима, ма они први не хтели о томе ни чути.

Идеологија на Западу има ту особину да нигде није изложена као целовито учење које би, као такво, било лако уочљиво. Она је растворена у свим друштвеним појавама: науци, уметности, штампи, телевизији, па и у религији.

Хвалоспеви приватном власништву, тржишту и капитализму уопште, које можемо наћи у Поперовим и Хајековим књигама, надилазе дитирамбе о комунизму који су се могли наћи у комунистичкој штампи. Али, ови претендују на научност, највишег реда. Апологија друштвеног поретка на Западу за њих је наука. Почетак идеологије они проналазе у критици тог система и његову критику означавају идеологијом. Они признају да у западном друштву постоје аномалије, као што верујући човек прихвата да и у цркви има недоличних дела и поступака. Али, за верујућег човека, црква је црква: *врата паклена неће је надвалдати*. А све слабости говоре у прилог њеног божанског порекла, ако она, упркос свим слабостима

и греховима њених мирјана, али и клира, опстаје – доказ је да није дело људских руку. Исти је однос према идеолошким опонентима. На критику се обара са жестином која је у прошлости била својствена разрачунавању с јереси.

Можда је то и највећи успех Запада, да своју идеологију прода осталом свету као науку. И да је свет као такву прихвати. Томе је, свакако, помогао високи професионализма стваралаца којима се не може порећи изузетна ерудиција и владање научним апаратом. Али је све стављено у службу унапред прихваћених ставова. Готово предрасуда. Претензије либерала да, кад се говори о слободи, њихова буде прва и последња, никоме нису непознате.

Један од најоргиналнијих „изума“ политичке теорије јесте повлачење паралеле између животних услова који постоје у једној земљи и политичког система те земље. Из чега је изведено „епохано откриће“ да се узрок сиромаштва има приписати политичком систему. Из тога је извучен „далекосежни“ закључак: да би нека земља преовладала своје сиромаштво, неопходно је да она преуреди своје социјално-политичко уређење по западном обрасцу.

Идеолошком обрадом створена је представа западне демократије тако што се апстрахују моменти као што су: вишепартијски систем, слободни избори, подела власти и још понешто. И онда се то прогласи суштином западне државности која је свакоме доступна, која универзално важи.

Победа у „хладном рату“ дала је протагонистима оваквих теорија крила. Капитализам и демократија, посебице у америчкој варијанти, проглашени су циљем целокупне историје. И још, уз то, да је циљ достигнут. Средства масовног информисања су једну пропагандну бесмислицу, као што је Фукујамина теза о „крају историје“, издигла до равни генијалног открића.

Апологетика чини неминовном поделу на црно-бело. Западу је био потребан лик непријатеља од ког постоји опасност и који се може представити тако да би, у поређењу с њим, Запад изгледао као земаљски рај. Комунизам у Русији је дошао као поручен. Нестанком комунизма није нестала и потреба за политичким Ариманом. А где би га тражили до у Русији? Русофобија на Западу није настала са комунизмом, нити ће с њим нестати. „За Европу је Русија једна од Сфингиних загонетки. Пре ће се изумети *perpetum mobile* или еликсир живота него што ће Запад разумети руску истину, руски дух, карактер и усмерење“ (Достојевски, 1981, 31).

Сусретање Истока и Запада, даје правац читавој историји, представља осу историјског кретања, основну историјску тему. „Народи се на старој позорници појављују увек са новом снагом и у старом заплету“ (Јингер, 1990, 129). Страх од пораза у таквом сукобу никада, на Западу, није спласнуо. „Насупрот томе – вели Јингер – сплашњавала би претња од пораза који би нам могли намети нама слични, у истом, рату народа, па чак и братоубилачком рату“ (Јингер, 1990, 129).

Може се о дистинкцији пријатељ-непријатељ говорити – вели карл Шмит – као о заостатку неких варварских времена, гајити нада да ће једног дана овакво груписање нестати с лица земље. Може се, каже он даље, из васпитних разлога фингирати да више уопште нема непријатеља. Све то може, дозвољено је гајити наде и имати тежње, али „да се народи групишу према супротности пријатељ и непријатељ, да је та супротност и данас још стварна и да је као реална могућност дата за сваки народ који политички егзистира, то се разумно – каже Шмит – не може порећи“ (Šmit, 2001, 20).

Све до 1917. године идеја о комунистичком друштву била је монопол западних мислилаца. Кад се ова идеја преобразила у државну идеологију Совјетског Савеза, на њу се престало гледати као на своје чедо, већ се о њој почело говорити као о отелотворењу нечастивог, упереног против западног друштва и његових демократских вредности“.

Комунизам је заиста представљао претњу Западу, не зато што се могла очекивати некаква совјетска инвазија, већ стога што је претио да Запад ограничи на његове цивилизацијске границе. А за Запад то је исто што и пропаст.

Не смемо никад сметнути с ума, кад говоримо о западној нетрпељивости спрам Совјетског Савеза, да је пре 1917. године увелико започела колонизација Русије и њено економско потчињавање Западу. Совјетски савез је учинио крај тој колонизацији.

Хладни рат је био само наставак оне политике коју је Запад водио према Совјетском Савезу у међуратном периоду, која је резултирала немачком агресијом 1941. године. а ова, међуратна политика, била је продужетак политике вођене према царској Русији. Срж односа Запада према Русији, вековима непромењен, сводио се на приказивање Русије као политичког Аримана и супротстављање „европске индивидуалности и слободe“, православној традицији, као „тама, варварству и ропству“ (Нарочница, 2008, 23).

Увек је оваква политика била заоденута фразеологијом о прогресу и слободи, о демократским вредностима и правима човека, о светском миру и братству међу народима. Оваква фразеологија била је у хладном рату главно оружје. Пропагандно-психолошки рат избио је у први план. Ресурси који су инвестирани у ову кампању, од људских до финансијских, достигли су невероватне размере. Циљ је био деморалисати становништво, пропаганду усмерити у на оно најниже у човеку. Запад није оскудевао у средствима и није штедео. И победио је. „Али, победа Запада над Совјетским Савезом није била победа капитализма над комунизмом. ‘Хладни рат’ је био рат конкретних народа и земаља, а не апстрактних социјалних система“ (Зиновјев, 2002, 283).

Од Запада, што је и данас лако уочљиво, Словени могу очекивати само осуду. Њихова одлука да се одреде за демократију не узима се озбиљно, ни од левичара ни од десничара. Словени су увек криви и једнима и другима, због много чега, па и због комунизма. Десничарима је довољно што су у једном моменту имали комунистички поредак па да их прогласе дефинитивно неподобним за демократију. Левичари их оптужују, због чињенице да се обећани рај бескласног друштва није догодио. Само зато што су ову ствар баш Словени узели у своје руке. Они које је и сам Маркс најмање волео и којима никад не би поверио остварење сопственог идеала (Шпидлик, 2007, 72).

Извлачити, по исходу хладног рата, закључак како је Запад победио захваљујући манама комунизма, којих је свакако било, и врлинама капитализма, којих свакако има, значи не видети суштину ствари. Исто тако, у исходу сукоба, видети очигледан доказ да је капитализам, сам по себи, супериорнији поредак од социјализма представља очигледну глупост. Зашто би капиталистичка Индија била супериорна комунистичкој Кини? Када бисмо из тога извукли доказ за супротно па тврдили како је социјализам супериоран у односу на капитализам, учинили бисмо исто: изрекли бисмо глупост.

Да би се изводили закључци о супериорности једног поретка над другим били би потребни лабораторијски услови, каквих у реалном историјском животу нема. Било би потребно да су супростављене стране једнаке у свему, осим по друштвеном уређењу.

Западњаштво, каквог данас знамо, нема само један извор. Западњаштво је настало из различитих извора који су се сплели у један моћни историјски ток и процес. Да би се постало Западом,

било би потребно поновити западну историју. Оно што се данас означава као Запад настајало је вековима, дуготрајним природним процесом духовног и културног сазревања.

Незападни народи се могу трудити и тежити позападњачењу, као што и чине. Али они никада неће бити Запад. Копирањем Запада, чему су се одали сви народи источног блока, само је начин да се постане колонија Запада. „Ма колико Руси поплувавали свој комунистички период своје историје, ма колико се трудили да разруше све што је постигнути у том периоду, ма колико пузали на коленима и додворавали се Западу, Русија никад неће постати део Запада (...) Потребно је бити потпуни идиот да би се поверовало да ће се на Западу растопити од милине уколико се на светском тржишту појаве моћни конкуренти из Русије и почну да истискују америчке и западноевропске конкуренте“ (Зиновјев, 2002, 17).

Историја човечанства пружа најразличитије примере освајања и колонизације једне земље од стране друге, али још није познат пример да је неко предузео освајање за другог а не за себе, нити ће.

Запад је понуди особит тип колонизације који колонизованој земљи намеће изградњу социјално-политичког уређења, економије, идеологије и културе западног типа. Владавина која није резултат природне еволуције и који се једној земљи намеће споља остје нешто вештачко ма колико је вође тих земаља свесрдно прихватале, из свог рачуна. Држава заснована на идеолошким и апстрактним планетарним идејама, лишена националног начела у својој основи, народног духа који јој даје моралну снагу и основ постојања, по самој својој интенцији није могла бити оквир који би пружио уточиште и обезбедио заштиту циљевима и вредностима било које државотворне нације. „Колонизована земља се у свим аспектима доводи до таквог стања да постаје неспособна за самостално функционисање. У војном смислу она се толико деморализује, да не може бити говора о њеном отпору. Оружане снаге испуњавају улогу средства за спречавање протеста и могућих побуна. До жалосног нивоа се спушта национална култура. Њено место заузима култура, боље рећи, псеудокултура западњаштва.

Становништву се нуди сурогат демократије у виду распуштености, ослабљене контроле од стране власти, лаких забава, као и систем вредности који ослобађа људе од моралних ограничења и рада на себи“ (Зиновјев, 2002, 310).

Основни циљ позападњачења, које се проводи под фирмом глобализације, јесте успостављање контроле којом ће се свакој земљи одузети могућност за самостални развој.

Уподобити свој национални интерес и ускладити га с политиком САД, како саветују неки „експерти“ и „политички аналитичари“, немогуће је. Основни национални интерес је имати суверену државу. А основи циљ америчке политике управо је, спречити било коју државу да очува атрибуте суверености.

Тактика и мере, којима ће се политика доминације спроводити, разрађени су до танчина. Представио их је, сажето и прецизно, Александар Зиновјев, у књизи *Запад: феномен западњаштва*, у време када је, осокољен победом у хладном рату, кренуо крсташки поход Запада. То су: „Дискредитовати све основне атрибуте друштвеног уређења земље коју треба позападњачити. Дестабилизovati је. Допринети кризи економије, државног апарата и идеологије. Поцепати становништво земље на непријатељске групе, атомизовати га, подржати било какве опозиционе покрете, поткупити интелектуалну елиту и привилеговане слојеве. Истовремено водити пропаганду о предностима западног начина живота. Изазивати код становништва позападњачене земље завист према западном изобиљу. Створити илузију да је ово изобиље и за њих тобож достижно у најкраћем времену, само ако њихова земља ступи на пут преображаја по западним обрасцима. Заразити их пороцима западног друштва, представити пороке као врлине, као истинско испољавање слободе личности. Пружити економску помоћ позападњаченој земљи у оној мери, у којој то доприноси рушењу те економије, производи паразитизам у земљи и ствара Западу репутацију некористољубивог спасиоца позападњачене земље од слабости њеног пређашњег живота“ (Зиновјев, 2002, 308, 309).

У основи, идеја глобализма није никаква општесветска идеја, него западна идеја. У њој није положена жеља различитих народа да се уједине и међусобно стопе. То је идеја Запада. Прецизније, идеја „одређених снага на Западу да заузму владајући положај на планети, да организују цело човечанство у функцији својих конкретних интереса, а не у интересу неког апстрактног човечанства“ (Зиновјев, 2002, 306).

Транснационалне компаније, које прелазе границе националних држава и чине их пропусним, нису никакве светске компаније. То су западне компаније. исто је и са глобалним информационим

системом. Светска култура у ствари је „вестернизација“ културе осталих народа и потчињавање њихове културе западној, боље рећи њена американизација. Америка је крајњи производ западњаштва. И његов нужни део. Веза Америке и осталих западних земаља постала је судбинска.

Потчињавање планете Америка не може извршити сама, без других западних земаља, недостаје јој капацитет. Друге западне земље, опет, без Америке не могу задржати свој садашњи положај. Веза је постала нераскидива. Предвиђања, а за неке и надања, како ће се Европа отргнути од Америке испразна су. Чињеница да противљење американизацији света долази само од Американца, попут Ноама Чомског, док европски интелектуалци ћуте и сама нешто говори. Неће бити да је страх од последица оно што задржава европске интелектуалце и политичке лидере да се супротстве американизму. Европске земље осећају да их само америчко лидерство, које ће пратити и извршавати своје своју улогу, може одржати на месту које сад заузимају у свету.

С Америком је настало оно што зовемо Запад. Запада је Европа, плус Америка. Западњаштво. Европеизам, плус американизам. Европа је стари појам. Америка, новији. Запад, сасвим нов. Идеја светске доминације и потчињавања целокупне планете својој вољи својствена је западним народима. Пре су ту идеју западни народи настојали реализовати појединачно, сад то раде заједно. И свесни су да то морају радити заједно.

Глобалистичка решења намећу се надмоћном војном силом и надмоћном економском снагом. Да је примена економске надмоћи нешто дозвољено није било упитно, све под фирмом тржишта, понуде и тражње, а сада се легитимизује и употреба војне моћи. Рат, под еуфемизмом хуманитарних интервенција, проглашен је легитимним средством за ширење демократије и заштиту људских права, а води га, што је још један еуфемизам, међународна заједница. Крај „хладног рата“ и крах СССР-а ослободио је САД сваког обзира, не само према дојучерашњим непријатељима већ и према савезницима. Они сами то виде другачије, један њихов политиколог, у време сукоба на Косову и кампање да се интервенише, овако је говорио: „У време кад нас је Совјетски Савез заустављао, однос сила приморао би САД да се уздрже од уплитања. Ми смо сад тамо управо због тога што идеје и симпатије можемо слободно да поткрепимо крстарећим ракетама“ (Према: Džonston, 2005, 7, 8).

Међународно право је згажено у име морала и виших моралних императива. У пракси то је значило само једно: моћ је себе прогласила за право, а, наводно, Америка не ратује за себе и своје интересе, већ примењују надмоћну војну силу зарад заштите невиних људи од злочиначких режима и опаких диктатора.

Агресија на СРЈ има посебан значај у целој ствари јер је ставила до знања да амерички интервенционизам није резервисан само за Средњу Америку, а значио је и крај немачког пацифизма, јер се Немачка вратила примени силе у међународним односима, без задршке и гриже савести. И то баш тамо где је упамћена по злочинима.

Рат су подржале владе тзв. левице, сачињене од оних који су стекли политичку репутацију јер су својевремено обећавали свет без рата, обећавали преусмеравање средстава, дотле трошених на наоружање, за задовољавање социјалних потреба. Ратна реторика упакована је у језик морала. Никада узвишенијим речима није правдала већа нискост. Виктор Иго је написао како ниједан Француз није изрекао узвишенију мисао приземнијом речју као онај који је на Ватерлоу, чувши позив непријатеља: храбри Французи предајте се, одговорио – *merde*. Исто тако се и најприземније намере могу износити упаковане у најузвишеније речи. И то је оно што је неподношљиво и неопростиво.

15. ЦЕНА ИЛУЗИЈЕ

Када једна земља стави на дневни ред питање сопственог опстанка, тражећи од својих грађана да се о томе изјасне, не значи ништа друго већ да је то почетак њезиног краја. Ништа неће помоћи ако одговор људи буде позитиван, као што је био случај са Совјетским Савезом. На референдумско питање: „Да ли сте за опстанак Савеза Совјетски Социјалистичких република као обновљене федерације равноправних, суверених република у којима се поштују људска права и слободе?“, на референдуму одржаном 17. марта 1991. године, за опстанак државе изјаснило се 77,8% совјетских грађана. Ипак, резултат референдума није спасио земљу. Резултат је изненадио западне центре моћи, западни медији готово су прећутали резултат гласања. После свега, могли бисмо рећи да су резултатом референдума били разочарани и они који су га расписали. Онај ко постави питање о опстанку своје земље, иза које стоје векови историје, показује да није достојан да је води. Њима као да је требало покриће да је расточе, па су га потражили у вољи својих грађана.

У белоруском селу Вискули, у беловешкој шуми, на граници с Пољском, у ноћи 9. децембра 1991. године, одзвонило је Совјетском Савезу. Тамо су се састали председници три словенске совјетске републике: Борис Јељцин, Леонид Кравчук и Станислав Шушкевић. Потписали су текст, откуцан на писаћој машини, којим је Совјетски Савез престао да постоји. Председник Совјетског Савеза, Михаил Горбачов, нити је консултован нити је обавештен. Да су тројица председника одлучили о нечему за шта нису имали никакво законско и уставно овлашћење, он је сазнао тек сутрадан. Али, председник Сједињених Америчких Држава обавештен је исте ноћи. Сазнање за овај недостојни чин дугује мо историчару и тадашњем функционеру руског министарства спољних послова Анатолију Шутову (Hofbauer, 2017, 138, 139). Нећемо указивати како незаконито деловање није сметало никоме на Западу, зашто би? Морамо се запитати како је један велики и историјски народ ставио своју и судбину своје земље у руке човека као што је Б. Јељцин? У руке човека који их је привредно осиромашио и материјално упропастио, морално понизио и културно омаловажио. Вероватно ће се у будућности, не мора бити далекој, појавити неки Ричард Пајпс који ће овај случај узети као доказ руске

дефектности, тражећи јој разлоге у националном наслеђу, историји и природи руског народа.

Није тајна да су Јељцинови избори и референдуми, попут оног везаног за доношење Устава, фалсификовани, зна се да је већина народа била незадовољна. Шта може разбијена маса против мањине која располаже огромном количином новца? Иза Јељцина су стајали актери тзв. приватизације и њихови амерички саветници, њима је требао такав човек, избори су били превара (Hofbauer, 2017, 151). Резултат је дошао и од потребе људи за илузијом, нарочито људи у невољи. Ипак, остаје питање: како је то могло да се догоди? „Понекад – читамо код Виктора Игоа – народ изневери самог себе“ (Igo, 1956, 415). Упориште за ову мисао Виктор Иго је могао наћи у сопственом, свом француском народу који је често знао показати несталност у понашању и карактеру. Томас Карлајл је писао: „Одиста, занимљиво је то гледати како тај ветрогоњасти француски народ очас са **Vive le Roi!** прелази на **Vive la Republique!** и како, поигравајући се и подврискујући, с дана у дан збацује и, такорећи, гази ногама своја стара друштвена обележја, своја начела, законе свога живота, те радостан и задовољан јури насусрет ономе што је неправилно и непознато, са срцем које је испуњено надом, са уснама са којих се само чују речи: *слобода, једнакост и братство* (Карлајл, б. г., 644).

Колапсом Совјетског Савеза руски народ се нашао у позицији у каквој је био у данима пропасти царске Русије. Запажања о тим данима која је оставио Макиндер актуелизовна су у постсовјетском периоду. „У временима друштвеног превирања узајамне спреге у сфери производње се постепено кидају и друштво у целини постаје сиромашно, мада гуликоже ове или не врсте могу у међувремену да се обогате. Још озбиљнију последицу представља неуспех навикавања на дисциплину, јер он значи губитак способности оправка. Размотрите у каквом стању се нашао Русија после годину дана револуционарног превирања; њено стање је личило на парализу, када ум још увек запажа и заповеда, али нерви више нису у стању да измаме било какву реакцију мишића. Нација не пропада чак ни кад је спопадне таква несрећа, али зато читав механизам друштва мора да буде изнова изграђен, и то брзо, да људи и жене који преживе период беде не би потпуно изгубили навике и способности од којих зависи цивилизација коју су имали. Историја не може да понуди ниједан лек осим бруталне силе која би зачала ново језгро

дисциплине у таквим околностима; али организатор утемељен на сили неизбежно настоји да обнови ефикасност система као свој једини циљ“ (Makinder, 2009, 18, 19).

Учињен је удар на колективно историјско памћење руског народа. Сергеј Карамурза пише: „Оцрњени су, исмејани, побркани симболи-међаши националне историје. Затим је створен хаос у систему мера, оцена па чак и временског следа догађаја који образују историјску слику. Поткопана је способност друштва да изгради колективно памћење па чак и сасвим недавних догађаја – они су по истеку свега неколико месеци истискивани, брисани из памћења. Друштво у целини и сваки појединац изгубили су могућност анализирања прошлости и коришћења њених поука за одређивање сопственог става у сукобима садашњице“ (Кара-Мурза, 2008, 371).

Совјети су начинили грешку прилазећи информационо-психолошком рату, започетом 50-их, као да се ради о уобичајеној пропаганди. Радило се о свеобухватном пројекту демонтаже совјетског поретка и државе. У фокусу субверзивног деловања нису били ни економски поредак ни идеолошко-политичка матрица совјетског друштва, већ национални односи. Верујући да је национално питање решено једном за свагда и да као такво не постоји, совјетска политичка и интелектуална елита је то гледала с подсмехом.

Путин је дошао на чело Руске федерације када она у ствари није била федерација, већ конгломерат састављен од региона у којем су многи преузели прерогативе државне суверености, самостално наплаћивале порез, наплаћивале путарину и игнорисали федералне законе. Татарстан и Башкирија користиле су сваку прилику да нагласе своју „сувереност“. Ишло се дотле да је Аутономна република Тува за себе присвојила право да објављује рат (Hofbauer, 2017, 175).

Нестало је солидарности, попуцале су везе између људи, свако се занима једино својим појединачним интересом, нема заједничке страсти и потребе за другим, преовлађује тесногруди индивидуализам у којем замире свака јавна врлина. У таквим друштвима једина је брига прибавити новац, не пита се како, јер новац одређује ранг на друштвеној лествици. Жеља за новцем, жудња за богаћењем по сваку цену, обузимају све друштвене слојеве и све људе: образоване и необразоване, богате и сиромашне, младе и старе, мушкарце и жене. Порок који ће, уколико му се не стане на пут, исцрпети сваку врлину и искварити нацију у целини. Како га зауздати, постаје питање опстанка.

Русија није била једини губитник глобализацијске најезде, већ то важи и за друге источноевропске земље. Највећи део њихове индустрије, рудног блага, плодног земљишта и вода, продат је тзв. страним инвеститорима, што значи непрестан одлив новца у иностранство. Економија је разорена, животни стандард се срзао, јаз између богатих и сиромашних се продубио до драматичних размера, а, уз новац, уследио је и одлив младих људи.

После колапса социјализма наступили су апологети либералног капитализма, од чистача улица до универзитетских професора, готово хорски, певало се о приватном предузетништву и слободном тржишту, а гесло да је „свако ковач своје среће“, било је као рефрен; напомена да је државна својина не само неефикасна, већ је и штетна за друштво и друштвени развој, ишла је под обавезно. Ако би се појавио какав дисонантни глас, служио је за ругло, другачије опредељен човек постављан је на стуб срама или, напросто, игнорисан. Истини за вољу, другачије опредељених било је сасвим мало. И то најчешће, они који су увек против, који нападају оно што сав свет брани или бране оно што сви нападају.

Источноевропске земље постале су мека за невладине организације, а то значи јао њима – тим земљама. Међу тим државама била је и Југославија, а у Југославији, напосе, Србија. Своју мисију ове хорде описују на најразличитије начине, а најчешће као изградњу демократије и помирење нација. Главни циљ им је примање новчаних надокнада које би тешко зарадили код куће, а уз то припадници ових НВО имали су задатак да шаљу извештаје с терена према наруџбама оних који их плаћају, поготову када треба рушити владе које нису по вољи њихових налогодаваца. Петер Хандке је овим промотерима демократије и наводним миротворцима у драматуршкој форми дао морални портрет и психолошки профил изазивајући њихов бес: „У име Добра, ево, ступате ви, а ни дашка Добра нисте за собом оставили у овој земљи. Помоћ? Никад ви нисте никоме помогли. И незаинтересованост помаже више од тог вашег хуманитарног млатарања, при чему вам је десница нежна као шака Мајке Терезе, а левица млати мачем кривичног суда. Мали ђаволи Добра. Хуманитарне хијене. Нема на свету људи неприступачнијих и надуванијих према патњи од вас, вас званичних и јавних хуманитараца. Савез марсоваца који наступа као заштитник људских права“ (Handke, 2000, 66).

И на све то додаће: „Људи овдашњи су, у овом рату, постали онолико зли колико то они нису. А ви који сте овамо дошли сте,

овим ратом, постали баш толико зли колико то и јесте. Глуво-слепи – али, нажалост, не и неми, него напротив, баш говорљиви“ (Handke, 2000, 67). Прошле су деценије од рата, али помирења нема. Неће га ни бити докле год ови „миротворци“ и „хуманисти“ вршљају овим простором. „Да ли су људи који реагују тако бесно и слепо икада били у стању да створе и одрже мир? Не, мир је настајао овако: пустите да мртви покопају своје мртве. Пустите да југословенски мртви покопају своје мртве, а да живи тако опет нађу пут до својих живих“ (Хандке, 2020, 92).

Највећа превара коју су нам сервирали је да односи и правила који важе на Западу, међу својима, јесу нешто што западњаци примењују према свим људима, без разлике. Нико ову лаж, сасвим провидну, није прихватио као наши интелектуалци. Они су је, право речено, сами и изнедрили; нико са Запада такво нешто није ни протурао. „Историјска кривица интелектуалаца је у томе што нису уложили напор да схвате против чега се то буне“ (Кара-Мурза, 2008, књ. II, 405). Они нису увиђали да тај демократски свет, баш као и античка демократија, има своје робове. Понудили су се да буду робови, а сад се дуре јер им господари неће да признају њихова демократска права (Кара-Мурза, 2008, књ. I, 252, 253). Они не желе приметити оно што је очигледно – јаз између бомбастичних апстрактних теорија и конкретне праксе. Богати Запад намеће сиромашним земљама теорије које нити сам примењује, нити их је икада примењивао (Reinert, 2006, 10). Јаз између реторике и стварности постаје очигледан кад исти теоретичари користе различите теорије, а све у зависности да ли се расправљају проблеми код којих није ангажован национални интерес, па се они подводе под апстрактне принципе, или, кад није реч о удаљеним проблемима, већ се они тичу националних интереса, предност се даје искуству и здравом разуму (Reinert, 2006, 10). „Економисти, дакле, децу у Африци саветују на основу потпуно другачијих схватања од оних која користе за сопствену децу“ (Reinert, 2006, 11).

Бивше социјалистичке земље постале су рај оваквих западних саветника и академских економиста. „Замислите – казаће Џон Ралстон Сол – како је било узбудљиво тим теоретичарима што су имали земље спремне не само да се упусте у реформе већ да ризикују добробит стварних људи – целих народа – како би послужиле као егзистенцијалне студије случаја (Sol, 2011, 139).“ А у стварном економском животу, из дана у дан, дешавају ствари за које наметнута економска теорија тврди да су немогуће.

Приче о људским правима и слободама, међународној правди и миру међу народима, које гарантује један политички поредак, заснован на вишестраначкој демократији, отвореном тржишту и слободној трговини, јесу празне приче. „Христос је једини законодавалац, који је дошао на свијет, да поправи човјека, као особу, а оставио је владе, да буду онаке, какве су биле и прије и какве ће остати до сврхе свијета, имале оне облик монархијски, републикански, деспотски“ (Stojanović, 1923, 537).

Пропаст источних економија дала је шансу западном капиталу, жељном акумулације. Тржишта на која је раније био ограничен приступ, подређен строгим правилима, наједном су се отворила. Западни предузетници нису оклевали да искористе недостатак капитала и да за кратко време преузму најпрофитабилније привредне гране тих земаља. Растакању привредних структура одлучујуће је допринела приватизација, али и тзв., реституција, враћање имовине наследницима некадашњих власника, јер је и то доприносило деструкцији постојећих облика привредне активности, уз наметање трошкова држави. Бивше социјалистичке земље проглашене су земљама у транзицији, а то значи неко ко учи правила либералног капитализма. У стварности то је значило да је једна мањина добро позиционираних појединаца згрнула богатство, пребацила га на рачуне у западним банкама, док су милиони људи изгубили посао и социјалну сигурност а земља, са свим својим ресурсима, постала плен транснационалних компанија. Све области живота морале су да се прилагоде правилима тржишне привреде, а на првом месту било је успостављање тржишта рада и станова. Људи су се морали навикнути на мобилност и флексибилност, што је био један од главних задатака који су пред себе ставиле Европска унија, ММФ и Светска банка.

Треба ли бољи пример од украјинског, на чијим степским просторима, од Дњепра ка југу, налази се 32 милиона хектара црнице, најплоднијег земљишта на свету. Овај детаљ не треба занемарити када се говори о мотивима геополитичког надметања око Украјине. Да ли је ово природно богатство учинило Украјину просперитетном земљом, заједно с рудним богатство у Донбасу? И пре сукоба на истоку земље, већ по осамостаљењу, економске прилике у Украјини биле су катастрофалне. Уз Молдавију, Украјина је земља с најмањим БДП-ом у Европи. На природна богатства нагннули су странци, страни инвеститори закупуљују ово земљиште. Једна фирма

из Луксембурга закупила је више од 400.000 хектара. До краја 2015, иностране фирме запосле су 1,8 милиона хектара најплоднијег украјинског земљишта. Једно време, највећи инвеститор у украјинску пољопривреду били су Кинези, с којима је 2013. године склопљен уговор о закупу три милиона хектара плодног земљишта, али је након промене власти уговор с Кинезима ретроактивно стављен ван снаге. Нови властодршци добро знају ко их је и зашто довео на власт, сигурно не да буду администратори кинеских интереса, као ни украјинских (Hofbauer, 2017, 310-312).

Ипак, трансформација до које је дошло деведесетих година прошлог века била је нешто више од чисто економског процеса. Промена, тј. преусмерење политичке елите представљала је тежак задатак и тражила мучне и тешке припреме и одрицања. Понуђена решења носила су различита имена: *Изградња институција*, *Добра владавина* и *Правна држава*, а садржавала су иста начела као и *Источно партнерство*, које су 2008. године предложиле Пољска и Шведска и које је 2009. започело са радом, а основни циљ било је привлачење постсовјетских држава у орбиту Брисела. Пре свега, радило се о формирању домаћих елита у тим земљама које би спроводиле политику Европске уније и покоравале се правилима које диктира Брисел (Hofbauer, 2017, 234).

Укључивање у привредни и вредносни свет Запада намеће усвајање одређених правила обједињених у документу који назван *Правна тековина*, „једно правничко дело састављено од 20.000 закона и прописа, изложено на 80.000 страна и подељено у 30 поглавља. Оно садржи правила понашања која нови чланови Европске уније морају да усвоје. Наводни преговори о приступању започели су у другој половини 1998. године и нису се састојали у налажењу евентуалног компромиса између Брисела и кандидата за пријем, већ искључиво у давању налога да се европска правила понашања уведу у националне законе“ (Hofbauer, 2017, 235).

Све те реформе и институционална прилагођавања, ма како их називали, јесу јемства за инвестициону сигурност капитала западних компанија. Разлике у примањима, пореском и социјалном систему јасно указују да ту нема никаквог партнерства. „У томе се види како се у читавом процесу трансформације и проширења започетом деведесетих година прошлог века ради, пре свега, о економској конвергенцији и истовременом задржавању социјалне дивергенције“ (Hofbauer, 2017, 235).

16. БУДУЋНОСТ НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Глобализација је довела до убрзања историје, разорене су традиционалне друштвене структуре. Сељаштво, које је било основ и демографије и економије, опада и пропада, готово драматично. Већ то је довољно да кажемо како је нестало свет који смо познавали. Ни градови нису оно што су били, начин живота, комуникација и интересовања, другачији су у данашњим хиперградовима. Некадашњи град, полис, није што и данашњи мегалополис. Вишемилионске метрополе нису места где се размењују знања и духовна искуства, већ места где појединци бивају прогутани и неприметно нестају. „Полис се односи према модерном светском граду, као што се култура односи према цивилизацији“ (Лисон, 2022, 63). Са свим тим променама, мењала се и вредносна структура и однос људи према својој земљи. Најважније је како то утиче на рат, колика је послушност грађана у ванредним околностима и колико би се владе могле ослонити на њихову лојалност у рату. „Веома сумњам да би иједна држава данас могла да се упусти у велике ратове с регрутованим војскама спремним да се до краја боре и умру ‘за своју земљу’“ (Hobsbaum, 2008, 39). Потрошач нема идентитет, његово понашање је савршено предвидиво, што омогућава технократско контролисани свет. „Тако добијамо становника планете који је савршено предвидив, односно, имамо технократско контролисани свет, где сусрећемо не људе, већ само потрошаче који немају свој идентитет“ (Лисон, 2022, 40). У име чега би потрошач био спреман да умре и убије, тешко да је то идеја отаџбине.

Шта је национална држава? Свака држава своју судбину везује за војску. Национална држава своју судбину ставља у руке регрутоване масовне војске чији су припадници спремни да умру и убију за идеју своје отаџбине. Војна организација националне државе почива на општој војној обавези, што „одговара нашем појму о модерној држави као једном удружењу, које сваком свом члану пружа једнаку заштиту и једнаке користи, а у исто време има и право, да на сваког свог члана наметне и подједнаке терете“ (Голц, 1904, 17).

Појава овакве војске везује се за револуционарну француску војску, сусрет те војске са професионалном војском на Валмију 1792. значио је сусрет епоха. Нико није сумњао да исход може

бити само један – победа Пруса. Пруски официри који су кренули на Париз веровали су да ће то бити војничка шетња њихових професионалних трупа, живог наслеђа Фридриха Великог, пред којима ће се презрени санкилоти разбежати на сам поглед и не пруживши отпор. Те две војске које су представљале не само два народа већ и два света и две епохе, среле су се на Валмију. Није то била велика и крвава битка, али су санкилоти издржали, нису узмакли. Напротив, повукла се стара, педантно извезбана најамничка војска гвоздене дисциплине и строге хијерархије. На попришту је остала гомила одушевљених бораца да победнички извикује „живео народ“. Гете, присутан у пруском логору, својим проницљивим генијем, на лицу места закључује: „Од овога места и овога дана, настаје ново доба у историји света“. Нова војска значила је и нову епоху у историју – епоху националне државе.

Да ли је војска сачињена од регрута, који се одушевљено боре за своју отаџбину, завршила свој век, а то би значило да је и национална држава постала упитна, преставља кључно питање везано за кризу националне државе. Криза националне државе долази отуда што ниједна држава не сме ставити своју судбину у руке регрутоване војске, као што се види у ратовима од од Југославије до Украјине.

Шта је будућност националне државе одредиће карактер будућих ратова, ко ће их водити и како ће бити вођени. „Ако су државе двадесет првог века сада склоније да своје ратове воде професионалним војскама или чак посредством приватних извршилаца ратних услуга, то није само из техничких разлога, већ и зато што се више не могу ослонити на грађане да ће бити регрутовани у милионима и да ће умирати у борби за отаџбину. Мушкарци и жене су спремни да умиру (или још вероватније да убијају) за новац или за нешто ситније, или за нешто крупније, али у првобитним домовинама нације, не више и за националну државу.

Шта ће, ако уопште до тога дође, заменити ово као општи модел народне власти у двадесет првом веку? Ми то не знамо“ (Hobsbaum, 2008, 93). То сигурно неће бити ни империје, јер је прошло време када се власт у освојеним земљама могла вршити с малим бројем људи, јер су се могле ослонити на локалане елите и покорност поданика; а то значи и да је време империја прошло (Hobsbaum, 2008, 80-82). Не постоји ни основ легитимности империја, јер су се царства легитимисала вишом, божанском вољом.

Уколико људи нису спремни да умиру и убијају за националну идеју, за одбрану своје националне државе, то не значи да су мирољубивији и да су мање склони да умру или убију. Они ће то чинити за нешто друго, можда и са мање скрупула, јер је борба за отаџбину подразумевала и част, подразумевану и кроз однос према непријатељу.

Може ли национална држава бити потиснута, а национални идентитет, маргинализован пред транснационалним снагама, оличеним у транснационалним корпорацијама? Моћ ових корпорација је огромна, буџети су им големи, располажу усавршеним технологијама и дугорочним стратегијама, показале су се способним да не само избегну контролу националних влада већ да, захваљујући својим буџетима и техничким могућностима, који далеко превазилазе оно са чим у овом сегмент располажу националне владе, успоставе контролу над њима. Тим начином, нарочито у земљама Трећег света, успостављена је контрола укупних ресурса, људских и материјалних. Успостављена је подела рада на међународној равни и, заједно с њом, међународна хијерархија држава. Национални суверенитети су деградирани, националне културе изложене глобалном терору масовних телекомуникационих система и информационих мрежа, што прети поништавању културних разлика. Не треба заборавити ни масовне сеобе становништва и њихов допринос укупном тренду потискивања културних разлика. Све се то образлаже као постиндустријско друштво, које има своје законе – неодољиве и неизбежне.

Немогуће је да на све ово не уследи реакција и отпор, поготову што је јасно да те мултинационалне корпорације нису никакве светске корпорације, ма како оне представљале себе и своје циљеве, то су западне корпорације и њихов циљ је успостављање западне доминације над светом.

Појава и феномена највише смо свесни у тренутку када ћемо их добити или изгубити, а када сигурно у њихово поседовање држе их као нешто што се подразумева – здраво за готово. То у пуној мери важи и за нацију. „Ако држава живи у миру и ако се њоме управља онолико добро колико је могуће у једној људској заједници, онда се лични животни интереси грађанина у основи поклапају с његовом верношћу домовини, спремношћу да домовини служи својим радним способностима, ревношћу и средствима. Домовина му ту верност узвраћа безбедношћу, правном сигурношћу, понекад

чак и слободом. Тиме што испуњава патриотске дужности грађанин још не исказује љубав. Тек када је домовина у опасности, давање постаје жртвовање, служење трпљење, а верност љубав“ (Хајзинха, 1996, 86). Дакле, постоје две врсте дужности: грађанска и патриотска (национална) па прва подразумева поштовање закона, стављање на располагање својих радних способности; а то му дође као ударче за живот у миру, имовној и личној сигурности... Грађанска врлина пита: шта добијам за узврат, а родољубље, које као и свака љубав више даје него што узима, то не пита, већ кад је отаџбина у опасности приноси све на олтар њене слободе и части, па и живот. Егзистенијални изазови су прилика да друштва обнове смисао за свој национални идентитет, за своје националне циљеве и заједничке културне вредности, и да тако спрече своју пропаст и зауставе дезинтеграцију (Hantington, 2008, 19).

Општи интерес није збир појединачних интереса, само је мртво тело збир својих делова. Оно што је потребно појединцима у њиховим приватним животима тешко може бити идеал целог друштва, што се види и у питањима рата и мира. Још је Херодот писао да ниједан рат није почео јер су га људи желели, јер сви знају разлику: Крез одговара Киру: „Нико, наиме, није толико луд да пре изабере рат него мир, јер у миру деца сахрањују своје очеве, а у рату очеви децу“ (Херодот, 1988, 49). Рат никада не треба појединачним људима, народу треба: „Смрт јунака за отаџбину остаје благослов за цео народ. Њихове сени живе и међу унуцима и оне их воде на поприште истинске славе“ (Јовановић, 1911, 11).

И најдрскији завојевач и најмрскији непријатељ осећа поштовање за народ чији синови показују преданост на жртву, поштује јунаке, док презире народ који рађа издајнике, а највише саме те издајнике који су му ишли на руку и од којих је имао највећу корист. Обрачун с националном државом подразумевао је напад на нацију, а напад на нацију подразумева удар на национално самопоуздање и родољубље. „С тога спољашњи непријатељ пре него што пође да разори и присвоји чију отаџбину, он преко својих ухода, плаћеника и шпијуна, пре свега настоји да уништи родољубе, национализам у земљи, коју је намерио да освоји“ (Јовановић, 1911, 19). Наметање комплекса историјске кривике представља ставку у оквиру кампање разарање те убеђености. „Самопоштовање и убеђеност у своје колективно право на постојање представљају нужан део националне свести“ (Кара-Мурза. 2015, 361).

Симбиоза државе и нације, на жалост космопилита, показала се неопозивом. „Као чувар националног идентитета, држава је изводила своју легитимност из нације, коју је настојала да отелотвори и представља; исто тако су се само нације са сопственим државама могле осећати безбедним и аутономним у свету ‘националних држава’“ (Smit, 2010, 259). Национална држава, која је за многе народе још увек сан и циљ који се жели постићи, далеко је од тога да би се могла сматрати историјски превазиђеном. Признају то и до јуче заклетни глобалисти, они који су тврдили да је време нација прошло, да су националне државе потрошене. Шта је, уосталом, алтернатива свету састављеном од нација и њихових држава и шта би било то постнационално доба, одавно најваљивано? „Али постнационално доба у коме су националне разлике избрисане и у коме сви суделују у једној плиткој универзалној култури – гледају сапунице и CNN, једу Мекдоналдс, пију кока-колу, и воде децу у локални Дизнилед јесте пре ноћна мора него утопијска визија“ (Tamić, 2002, 260).

Да би се један народ сматрао слободним нису довољне само грађанске слободе у држави, оличене у једнакости пред ваљаним законима, већ и слобода државе, оличена у једнакости с другим државама, која је у њеној независности. „У подељености човечанства на језике, народе и расе – док се једном, можда, и преко тих преграда не пређе – само сопствена национална држава даје гаранције за самодржање и развијање“ (Дворниковић, 2000, 866). Нема слободних људи у зависној земљи. „А по чему си и био слободан – казаће нам Иван Стојановић – већ по томе што ти је влада домовине била независна?“ (Stojanović, 1923, 491).

Да би било слободе није довољно да је људи желе, већ и да су спремни да се за њу боре и жртвују. „Само је онај народ сигуран, који је сваког тренутка готов, да мачем у руци брани своју независност“ (Голц, 1904,4). Слобода се не поклања. Слобода се отима. Нико своју слободу није измудровао, нити измислио. И само дотле док су људи готови да је бране, не питајући за цену, слободе ће бити. „Невоља је, међутим, у томе, што се праве благодети слободе уоче кад је то касно, па је у том погледу – подвлачи Коста Чавошки – слобода као здравље: кад се има обично се не цени; а када ишчезне, оплакује се њен губитак“ (Чавошки, 2008, 182, 183). Све што на овом свету завређује да живи рођено је у крви. И сам човек долази на свет крвав, и с вриском. Само страст за слободом и државном независношћу од једног народа чини нацију. А то није ништа

друго до воља за сопственом државом. Јер, у коначном, судбину једног народа не одлучује количина напора коју ће људи учинити, већ колико су ти напори збирни. Збирни напори који прелазе у навику дају сталност вољи, а тога, како у политици тако и у култури, не бива без државе.

Судбина нације, дакле, везана је за спремност њених припадника да је бране с оружјем у руци. „Није лако ратовати. Много је боље живети у миру. Још од вајкада искуство људско тврди да је бољи и лош мир, него свађа. Па ипак долазе дани, кад мир постаје штетан, кад је погибаон и сраман за људе а рат, напротив, постаје живот и спасење. За таква времена Христос је казао: „ја нисам до-нео мир на земљу, већ мач“ (Мат. XXII, 16)“ (Јовановић 1911, 24, 25). Молтке је говорио: „Вечити мир је сан, и то не леп сан, а рат је део поретка по коме је Бог уредио свет. У њему се развијају најплеменитије врлине човекове: храброст и несебичност, верност дужности и пожртвовање са залагањем живота. Без рата би се свет морално заглибио у материјализму“ (Кохенхаузен, 1937, 431).

До моралне обнове не стиже се побољшањем материјалног благостања, већим комфором и бољим животним стандардом, већ патњом и страдањем. То важи, како за појединце, тако и за народе. „Од ратова има и користи. Као што патње имају за човека велики морални значај, тако и ратови враћају читавим народима душевну снагу, која је већ била почела да замире од нерада. За време мира многи замишљају да су створени само ради уживања. Где такво разњежено стање овлада, тамо се у место духа побожности јављају лукаве игре разума, надувеност и плашљивост. Уместо великих дела, корисних за све, узимају маха побуде за ситничарску корист, или лицемерно честољубље“ (Јовановић, 1911, 25). Тако је говорио Платон Јовановић, владика бањалучки и свештеномученик српски, који је сваку своју реч посведочио својим животом и својом смрћу. Без народа спремног да ратује, нема ни нације, ни националне државе, а без тога нема ни слободе.

17. НАЦИОНАЛИЗАМ – ПИТАЊЕ ЧАСТИ

Може се национализму приговарати да је неодређен, да су појмови националне воље или националне душе неухватљиви, али шта тек рећи за наднационалне идеје; тек ти идеали изгледају бледи и нејасни. Снови о космополитској култури ништа су друго до утопија, а можда и горе – маска за националну самомржњу. У свету глобалне културе ништа није пронађено што би садржавало обећање које су дали нација и национализам, са својим обећањем територијалне културне заједнице, која спаја генерације. И у светлу тога, било би више него глупо предвиђати крај национализма и трансценденцију нације. „Поред било каквих политичких или економских користи које етнички национализам може да пружи, ово обећање колективне, али земаљске бесмртности, превазилажења смрти и заорава, помогло је да се одржи толики број нација и националних држава у ери без преседана друштвених промена и да се обнови толико етничких мањина које су изгледале осуђене на пропаст у области технолошке униформности и корпоративне ефикасности“ (Smith, 1996, 160). Нација нема само политичку и економску димензију, већ је и уточиште од смрти и заорава. Тиме је нација одговор на исконску потребу човека.

Савремени свет је и даље свет нација, овом констатацијом описана је и стварност и тежња. Национализам даје принцип политичке легитимности и државотворности, ниједан други принцип не управља човечанством у мери којом то чини принцип националности. Иако је мало држава за које би се данас могло рећи да су националне државе у пуном смислу, услед не поклапања државних и етничких граница, јер је етничка популација у већини држава мешовита, услед чега су многе дубоко подељене, остаје тврдња да је данашњи свет свет нација. Принцип националности одређује политички живот и ових, национално мешовитих држава. А понајбоље је видљив кроз унутрашњу организацију ових држава, најчешће федералну. Чак су и федерације увек федерације нација) (Smith, 1987, 129). Јер и федерални статус подразумева извесни ниво државности, ако не политичког онда културног суверенитета.

Један од разлога, можда и кључни, због којег је искорењивање национализма и потискивање националних идентитета немогуће долази отуд што је пројект глобалне културе крајње неуверљив. „Не постоји глобални ‘идентитет у настајању’; глобална култура једино би могла бити конструкт без памћења или се распасти на националне елементе од којих је састављена.“ Нема глобалног идентитета, јер идентитет подразумева памћење, а сва колективна памћења су етничка и национална. „Можда се традиције могу фабриковати и слике паковати, али слике и традиције одржаће се једино ако имају неког одјека у народу, а тај ће одјек имати једино ако се могу ускладити с предоченом колективном прошлoшћу и надовезати на њу“ (Smit, 2010, 246) Глобална култура би могла бити једино конструкт без памћења, а култура без памћења је противуречност (Smit, 2010, 246). Теме постмодерног дискурса црпе садржај из ранијих народних, традиционалних и националних мотива, који се ваде из ранијег контекста, релативизују и анестетизују, излажу на ексцентричан или ироничан начин (Smit, 2010, 243).

Испоставило се да је и глобалистичка прича, која је после колапса СССР-а узимана за истину, неупитну и непорециву, била једна мода, а особина је сваке моде да се њене истине брзо мењају. Пророци глобализације ће се клети како никад нису ни помислили да би економија могла одредити ток било које цивилизације. Исти они који су говорили да националне државе треба подвргнути законима економије данас говоре да их треба поново оснажити како би се могле суочити с глобалним метежом. „Кад све постане сложеније, као што то бива, већина тих истих заговорника враћа се скромнијим захтевима, и даље инсистирајући на кључној природи њихове истине и њеној неизбежности. Многи ће љутито порицати да су икад тражили више“ (Sol, 2011, 11).

Обрасци политичког менталитета не прате промену политичких структура које се могу мењати лако, мање или више успешно. И кад се политичке промене догоде обрасци менталитета, створени навиком и васпитањем, одолевају задуго. Ма колико се неки процеси одвијали у друштву и изазивали буру у јавности, не значи да се одвијају и у народној збиљи, а у том случају они ће потонути у заборав. „Национални осећаји се не надскачу заслепљеном и надменом астралном филантропијом“ (Кнежевић, 2013, 20).

Идеја националне државе легитимисала се кроз националну културу. Идеја националне независности подстакла је рад на језику,

учинила da су многи језици, од некадашњих сељачких дијалеката, постали сложенији и изражајнији, а књижевне творевине створене на њима обогатиле су светску књижевност и путем превода постале светска баштина. Илузорно је говорити како се то могло постићи и у империјалним државама, где би језик доминантне нације био једини медијум културе. Да би се на једном језику стварало на њему ваља и мислити и сањати, није довољно говорити. Из тих разлога, Антони Смит, можда и најревноснији истраживач на тему нације и национализма, одлучно иступа с тврђом „да, упркос способностима национализма да генерише широко распрострањен терор и деструкцију, нација и национализам пружају једини реалан социо-културни оквир за савремени светски поредак. Они данас немају ривала. Национални идентитет такође остаје широко привлачан и делотворан и многи људи га осећају да задовољава њихове потребе за културним испуњењем, укорененошћу, безбедношћу и братством. Многи људи су још увек спремни да се одазову на позив нације и положи своје животе за њену ствар. Коначно нације су повезане ланцима сећања, митова и симбола са том широко распрострањеном и трајном врстом, етњијом, и то је оно што даје осећање и машту толиком броју људи“ (Smith, 1996, 159).

Лако је говорити како је национализам сувишан а национална држава непотребна, јер креативној енергији није потребна независна и суверена држава да би се изразила, уколико припадате нацији која је остварила своје своје националне аспирације, постигавши независност и јединство. И када нема бојазни да ће се, услед односа снага, догодити асимилација. А када није тако, народу преостаје да своју судбину веже за државу која ће водити националну политику, са свим оним што таква политика подразумева. „Истинска национална политика мора, чак и у границама своје државе, да подржава *не голо племе, већ она духовна начела која су повезана са историјом племена, са његовом снагом и славом*“ (Леонтјев, 1999, 11).

Уколико и постоје људи који су изнад сваког национализма, посвећени човечанству, таквих је мало, „а њихова способност да воде збиљске мушкарце и жене двојбена је. Ако одбијају да изблиза промотре националистичке страсти и предрасуде које надахњују тако велик дио човјечанства, ако се не желе потрудити ни да разликују саставне елементе национализма, да луче истину од измишљотине, позитивно од разорнога, изолирају се од стварног свијета. Бројнији су од тих несвјетовних човјекољубаца они који вјерују да

су изнад национализма, али су заправо препуни подсвјесних националистичких предрасуда“ (Seton-Watson, 1980, 430).

Увек је било људи који су одбацивали национализма у име идеја и идеала којима је приписивана већа вредност од оне коју има нација, који најчешће говоре у име човечанства, а најчешће се цела ствар сводила на гажење националног достојанства и губитак националног поноса „Било је писаца који су идеалисали национални карактер, а било их је и који су га критиковали у име извесних идеала којима су приписивали већу вредност него самој нацији“ (Јовановић, 2009, 6). Космополитизам је најчешће изговор, најузвишенији облик хипокризије, што га чини достојним највећег презира. „Космополитизам је за данашње време чист анахронизам. Он се може одомаћити само у оном народу, који је сам себе осудио на погибију; идејама космополитизма користе се само прикривени непријатељи нације“ (Јовановић, 1911, 15).

Полемика против национализма није нова, ни аргументи нису непознати. Сугерише се да је национална свест празноверица, остатак мрачне прошлости и митске свести. Националистичка страст је од многих људи учинила жртве, што је разлог, наводе ови ентузијаста, да се људи одрекну своје националности, одбаце све што уз овај појам иде: част, понос, идентитет. Они који то учине проглашавају се за пионире једног новог реда, који ће својим примером показати пут којим се стиже у један бољи и праведнији свет. „На жалост, непотпуни докази, и из повијести, и из проматрања сувременог свијета, наводе на помисао како ни једна влада која би тако поступила не би заправо придонијела рађању мирнога и бољег свијета, већ би само довела до тога да њену нацију згазе владари других држава, који би могли присилити своје послушне нације да отму богатство онима, који нису вољни да се бране“ (Seton-Watson, 1980. 442).

Одбацивање националне свести ни на који начин не може бити служење човечанству и цивилизацији, већ је дубоко антицивизацијски чин. Јер је то обацавање онога што нас чини културним људским бићима. Националне културе су продукт мишљења и памћења, онога, дакле, што човека чини човеком, по чему се разликује од животиње. Колективно памћење зове се историја. „Равнодушност према националној баштини и одбијање да се нација брани нису знаци напретка, већ пропадања, нису знаци здравља државе, већ критичне болести. Болест напада и главу и удове, и вође и масу.

Несигурни у властито право на водство, изједани осјећајем друштвено-политичке кривње, превише уморни да употрејебе машту, а истодобно пуни циничне жеље да уживају у плодовима власти, ти вође не могу понудити ништа до сировог хедонизма, никакав други циљ за своје присташе до непосредног материјалног задовољења. Такви вође могу у припадницима масе изазивати искључиво презир. Будући да не могу поштивати вође, они све више и више захтијевају за себе. Будући да се не могу поистовјетити са владом нације, потицани да вјерују како је нација измишљена, људи се то страственије хватају секташких лојалности које за њих имају врло одређено значење. Пукотине се у друштву размножавају и продубљују. Кад се процес развије предалеко, може се зауставити само ако се силом наметне нова елита жељна власти, домаћа или страна. Још није пронађена, нити је вјероватно да ће бити пронађена, никаква ‘знанствена’ мјера, која ће тачно одредити онај тренутак за поједина друштва с којег више нема повратка. Увијек је могуће покушати отклонити катастрофу, све до тренутка кад се катастрофа догоди; премда неспретни покушаји могу неуспјехом убрзати саму катастрофу“ (Seton-Watson, 1980, 442).

Народ који захвати морална криза може препородити једино снажна личност, прича о институцијама и добрим законима од мале је користи. Узалуд реформе, економске и политичке, закони и институције, ако згасне животна сила једног народа, воља за животом и вера у будућност. „Рекло би се – пише Токвил – да се у људским установама, баш као и у човеку самом, без обзира на органе који обављају различите животне функције, наводи једна средишња и невидљива сила која је сам животни принцип. Залуд органи наизглед делују као некоћ – све у исти мах вене и умире када тај животворни пламен згасне“ (Токвил, 1994, 96). Кључно је повратити веру: „Успех, како у религији, тако у политици, припада онима који верују, а никад скептицима...“ (Ле Бон, 1995, 107). Бен-жамен Констан добро је знао значај институција и форми, али и снаге личности. „Трајање сваке моћи зависи од постојеће сразмере између њеног духа и њене епохе. Сваки век чека, у неку руку, човека који ће постати његов представник. Кад се тај представник појави, или кад нам се учини да се појавио, све се снаге тога тренутка стичу око њега; ако он верно представља општи дух, успех је неизоставан; ако скрене, успех постаје сумњив, а ако истрајава на погрешном путу, опште одобравање које је чинило његову власт напушта га, и та власт се руши“ (Констан, 2000, 166).

Најмање се може очекивати да се таква личност јави из реда тзв. интелектуалаца, као ни то да такву личност подржи елита, иако би то народ очекивао. За политичара важне су три одлике: страст, осећање одговорности и мера. А ту је главни проблем: на који начин могу у истој души да се саставе врела страст и хладна мера? Главна опасност долази од сујете, јер она онемогућава дистанцираност према себи самоме, једином начину да се врела страст обузда осећањем мере. „Сујета је веома раширена особина, и вероватно нико није сасвим ослобођен од ње. А у круговима академских учењака она представља неку врсту професионалне болести. Али управо код неког научника је она, ма како антипатично било њено испољавање, релативно безазлена, у том смислу што обично не ремети научни рад. Међутим, ствар је сасвим супротна код политичара“ (Veber, 1988, 86). Уместо да стави себе у службу „ствари“, он ће, гоњен сујетом, „ствар“ ставити у службу личног самозаноса. „Јер, у последњој инстанци, постоје само два типа смртног греха у пољу политике: непрофесионалност и – често, али не увек, идентично са тим – неодговорност. Сујета: потреба за тим да се што више истакне властита личност, води политичара најпре у искушење да учини једну од те две грешке, или обе истовремено. Утолико више што је демагог присиљен да циља на ‘дејство’ – и он се стога непрестано налази како у опасности да постане глумац тако и у опасности да олако схвати одговорност за последице свога деловања и да се интересује само за ‘утисак’ који оставља. Његово губљење смисла за објективност му сугерише да, уместо стварној моћи, тежи блештећем привиду моћи, а његова неодговорност га наводи на то да ужива у моћи ради ње саме, без садржинског циља. Јер, иако, или пре: управо *зато* што моћ представља неизбежно средство, а тежња ка моћи тиме једну од покретачких снага све политике, нема погубнијег изобличавања политичке снаге него што је скоројевићко хвалисање својом моћи и сујетна самодопадљивост у осећању моћи, као и уопште свако обожавање моћи чисто као такве“ (Veber, 1988, 87).

Бенедикт Андерсон је указао на велику политичку моћ национализма и његово филозофско сиромаштво (Anderson, 1998, 16). Андерсон није једини који је приметио, већ је то готово опште место код писаца на тему нације и национализма, да национализам нема мислиоце попут Хобса, Токвила, Маркса или Вебера. И међу онима који су дали своје теорије о нацији и национализму, највише

је оних који о њима говоре негативно. Неки у томе виде знак да је национализам празна прича, а неки и да је то доказ патолошке природе национализма. Други, опет, полазећи од Хегелове максиме да „Минервина сова започиње лет у поноћ“ и да „филозофија слика сивилом по сивоме“, у томе виде знак да су нација и национализам тек на почетку, далеко од тога да би се могло рећи како су рекли своју последњу реч.

А ми видимо доказ да национализма није идеологија, већ управо питање части. За разлику од идеологија, попут либерализма или социјализма, који имају своје идеологе, национализам има нешто што идеологије немају – своје песнике. То што ћете у песничким творевинама наћи често присутну социјалну компоненту не чини их социјалистичким, већ само указује на социјалну садржину национализма.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Adler Alfred (1990) Alfred Adler, *Poznavanje čoveka*, Novi Sad, Matica srpska.
- Aleksandrov Georgij Fedorovič (1947) Georgij Fedorovič Aleksandrov, *Istorija filozofije*, Zagreb, Kultura..
- Anderson Benedikt (1998) Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, Plato.
- Aron Remon (2001) Remon Arnon, *Mir i rat među nacijama*, Novi Sad: Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Asman Alaida (2002) Alaida Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, Beograd, Biblioteka XX vek.
- Asman Jan (2015) Jan Asman, *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, Beograd, zavod za udžbenike: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Бајрон Џорџ (2004) Џорџ Гордон Бајрон, *Дон Жуан*, Београд, Политика – Народна књига.
- Баста Данило Н. (2001) *Вечни мир и царство слободе*, Београд, Плато.
- Бауер, Ото, (б.г) Ото Бауер, *Грађанска демократија*, Београд, Ослобођење А. Д.
- Бегенишић Божидар Д. (1976) Божидар Бегенишић, *Два века руске књижевности (од Куликовске битке до Ивана Грозног)*, Приштина, Јединство.
- Берђајев Николај (1990) Николај Берђајев. *Филозофија неједнакости*, Титоград, Медитеран – Октоих.
- Бернс Делајл (1993) Делајл Бернс, *Политички идеали*, Ниш, Градина.
- Bobio, Norberto, (1995) Norberto Bobio, *Liberalizam i demokratija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Brodel Fernan (2010) Fernan Brodel, *Identitet Francuske*, Podgorica: CID, Nikšić: Filozofski fakultet.
- Brodel, Fernan, (2007) Fernan Brodel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka. Strukture svakodnevice: moguće i nemoguće*, Књ. 1, Beograd: Službeni list SRJ, Novi Sad: STYLOS.

- Бубер Мартин (1997) Мартин Бубер, „Национализам“, *Градац*, 1997, бр. 126/127.
- Burdije Pjer (1999) Pjer Burdije, *Signalana svetla*, Beograd, Zavod za udžbenike.
- Burkhart Jakob (1997) Jakob Burkhart, *Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb, Prosvjeta.
- Ваничек Франтишек (1880) Франтишек Ваничек, *Историја Војничке Крајине или историја васцелог српског народа са ове и оне стране Дунаве, Саве, Уне, Врбаса и приморја*, Нови Сад, Српска народна задружна штампарија.
- Varufakis Janic (2017) Janis Varufakis, *A slabi trpe ono što moraju: Evropa, mere štednje i pretnja globalnoj stabilnosti*, Beograd, Laguna.
- Veber Maks (1988) Maks Veber, *Kritika kolektivizma*, Beograd, Filip Višnjić.
- Вебер Макс (1998) Макс Вебер, *Политика као позив*, Сремски Карловци: Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Veber Maks, (1988), *Kritika kolektivizma*, Beograd, 1988, „Filip Višnjić“.
- Вебер Макс (1976) Макс Вебер, *Привреда и друштво I*, Београд, Просвета.
- Велер Ханс-Улрих (2002) Ханс-Улрих Велер, *Национализам: историја-форме-последице*, Нови Сад, Светови.
- Вујић, Михаило, (1896) Михаило В. Вујић, *Начела народне економије*, књига друга, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Gadamer Hans-Georg (2002) Hans-Georg Gadamer, *Filozofija i poezija*, Beograd, Službeni list SRJ.
- Гелнер Ернест (1997), Ернест Гелнер, *Нације и Национализам*, Нови Сад, Матица српска.
- Geri Patrik (2007) Patrik Geri, *Mit o nacijama: srednjovekovno poreklo Evrope*, Novi Sad, Cenzura.
- Greenfeld Liah (1992) Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, London, Harvard University Press.
- Голц Колмар (1904) Колмар Фрајхер Фон дер Голц, *Наоружани народ*, Београд, Издање задужбине Илије М. Коларца.

- Greider Vilijam (1991) Vilijam Greider, *Tajne hrama: Kako Federalne reserve vode SAD*, Zagreb, Globus.
- Данилевски Николај Ј. (1994) Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Београд, Службени лист СРЈ.
- Дворниковић Владимир (2000) Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, Просвета.
- Diverže, Moris, (1980) Maurice Duverger, *Janus, Dva lica zapada*, Загреб, Globus.
- Diverže, Moris, (1966) Moris Diverže, *Uvod u politiku*, Београд, Савремена администрација.
- Diverže, Moris, (1968) Moris Diverže, *Demokratija bez naroda*, Београд, Рад.
- Дедијер Владимир (1966) Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд, Просвета.
- Ditur Žan (1999) Žan Ditur, *Sramota vrline*, Београд, ВМГ.
- Дјурант Вил (2004) Вил Дјурант, *Ренесанса*, Београд, Војноиздавачки завод: Народна књига.
- Достојевски Фјодор (1965) Фјодор М. Достојевски, *Браћа Карамазови*, Београд, Просвета.
- Достојевски Фјодор М. (1981) Фјодор М. Достојевски, *Књижев-но-критички чланци: пишичев дневник I- II*, Београд, Рад.
- Достојевски Фјодор (1983) Фјодор Достојевски, *Идиот II*, Београд, Рад.
- Достојевски Фјодор (1988) Фјодор Достојевски, *Зли дуси I*, Београд, Рад.
- Дучић Јован (1999) Јован Дучић, *Верујем у Бога и у Српство*, Београд, Дерета.
- Просвета.
- Еткинсон Родни (1997) Родни Еткинсон, *Зачарани европски круг: корпоратне елите и нови фашизам*, Нови Сад, Светови.
- Etkinson Rodni (2005) Rodni Etkinson, *Nova diktatura Evrope: ugnjetavanje i vaskrs demokratskih nacija*, Beograd, Dosije.
- Žunjić Slobodan (1992) Slobodan Žunjić, *Martin Hajdeger i nacionalizacija*, Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada.

- Зиновјев Александар (1986)
- Зиновјев Александар (2002) Александар Зиновјев, *Запад: феномен западњааштва*, Београд, Наш дом.
- Зиновјев, Александар, (1999) Александар Зиновјев, *Велика прекретница*, Београд, Наш дом.
- Igo Viktor (1956) Viktor Igo, *Jadnici*, Beograd, Rad.
- Јингер Ернест (1990) Ернест Јингер, „Гордијев чвор“, Чачак, Градац, бр: 92,93, 94, Год. 18/1990.
- Јовановић Платон (1911) Платон Јовановић, *Национализам*, Београд, Штампарија Саве Раденковића и брата.
- Јовановић Слободан (1907) Слободан Јовановић, *Макијавели*, Београд, Геца Кон.
- Јовановић Слободан (2009) Слободан Јовановић, *Културни образац*, Београд, Стубови културе
- Јовановић Слободан (1990) Слободан Јовановић, *Вођи Француска револуције*, Београд, БИГЗ и др.
- Камерон, Рондо: Нил, Лари, (2011) Рондо Камерон: Лари Нил, *Кратка економска историја света: од палеолитског доба до данас*, Београд, Службени гласник.
- Ками Alber, (1976) Alber Ками, *Робуњени човек*, Zagreb, GZH Zora.
- Кара-Мурза Сергеј (2008) Сергеј Кара-Мурза, *Манипулација свешћу књ. 1 и 2*, Београд, Преводачка радионица Русић: „Никола Пашић“.
- Кара-Мурза Сергеј (2015) Сергеј Кара-Мурза, *Демонтажа народа*, Београд, Информатика: Преводачка радионица Русић.
- Карлајл Томас (б. г.) Томас Карлајл, *Револуција француска II*, Београд, Народно дело.
- Kaseze Antonio (2011) Antonio Kaseze, *Samoodređenje naroda*, Beograd, Službeni list.
- Kasirer Ernst (1972) Ernst Kasirer, *Mit o državi*, Beograd, Nolit.
- Keduri Eli (2000) Eli Keduri, *Nacionalizam*, Podgorica, CID.
- Kenedi, Pol, (2003) Pol Kenedi, *Uspon i pad velikih sila, ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000*, Подгорица: Београд, ЦИД – Службени лист СРЈ.

- Kisindžer Henri (2008) Henri Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd, Klub Plus.
- Кнежевић Милош (2013) Милош Кнежевић, „Ослобођење, слобода и држава“, Београд, Институт за политичке, Политичка ревија, 4/2013.
- Констан Бенжамен (2000) Бенжамен Констан, *Принципи политике и други списи*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кохенхаузен Фридрих (1937) Фридрих фон Кохенхаузен, *Велики Војсковођи*, Београд, Геца Кон.
- Купер Роберт (2007) Роберт Купер, *Raspad nacija*, Beograd, „Filip Višnjić“.
- Ле Бон Гистав ле (1995) Гистав Ле Бон, *Психолошки закони развоја народа*, Нови Сад, Папирус.
- Левнизон, Рихард-Морус, (1934) Рихард Левинзон-Морус, *Новац у политици*, Београд, Космос.
- Леонтјев Константин (1994) Константин Леонтјев, *Византизам и словенство*, Београд, Логос: Ортодос.
- Леонтјев Константин (1999) Константин Леонтјев, *Исток, Русија и словенство*, Београд, Логос.
- Lenjin Vladimir I. (1949) Vladimir I. Lenjin, *O pravu nacije na samoodređenje*, Zagreb, Kultura.
- Lipset Sejmor Martin (1969) Sejmor Martin Lipset, *Politički čovek*, Beograd, Rad.
- Lopez Roberto (1978) Roberto Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb, Školska knjiga.
- Makijaveli Nikolo (1985) Nikolo Makijaveli, *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*, Izabrano djelo, Zagreb, Globus.
- Makijaveli Nikolo (1982) *Vladalac*, Beograd, Rad.
- Makinder Halford, (2009) Halford Dž. Makinder, *Demokratski ideali i stvarnost: studija politike obnove*, Beograd, Metaphysica.
- Марковић Сима (1923) Сима Марковић, *Национално питање у светлости марксизма*, Београд, издање централног одбора НРПЈ.
- Masarik Tomaš (1920) Tomaš Masarik, *Borba za samoodređenje naroda*, Zagreb, Nakladni odio jugoslavenskog novinskog DD.

- Masarik Tomaš (1923) Tomaš Masarik, *Rusija i Evropa: studije o duhovnim strujama u Rusiji*, Zagreb, „Poligrafije“ Grafičkog zavoda jugoslovenskog novinskog d.d.
- Милетић Светозар (1868) Светозар Милетић, *Беседа С. Милетића на угарском сабору у питању народности*, Нови Сад.
- Миловановић Милован (1889) Милован Миловановић, „Начело народности“, Београд, Отаџбина, књ. XXII.
- Милошевић Зоран (2014) Зоран Милошевић, *Будућност националне државе*, Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Мирковић, Мијо, (1938) Мијо Мирковић, *Развој економске мисли у XIX веку*, Београд, Геца Кон.
- Митровић Љубиша (2012) Љубиша Митровић, „Српско друштво између пауперизације и тајкунизације“, Београд, Институт за политичке студије, Политичка ревија, 4/2012.
- Митровић Милован (2011) Милован М. Митровић, *Основи социологије и социологије права*, Београд, Правни факултет.
- Митрофанова Владимировна Анастасија (2012) Анастасија Владимировна Митрофанова, „Криза националне државе у епохи глобализације“, Београд, Институт за политичке студије, Национални интерес, 1/2012.
- Monteskje Šarl (1989) Šarl Monteskje, *O duhu zakona*, Beograd, Filip Višnjić.
- Navari Kornelija (2012) Kornelija Navari „Liberalizam“, u knjizi: Pol D. Vilijams, *Uvod u studije bezbednosti*, Beograd, Službeni glasnik: Univerzitet, Fakultet bezbednosti.
- Нарочницка Наталија В. (2003) Наталија В. Нарочницка, *Русија и Словени у свијету промјена*, Београд, Богословски факултет.
- Нарочницка Наталија (2008) Наталија Нарочницка, *Русија и Руси у светској историји*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Новгородцев Павел (1996) Павел И. Новгородцев, *О друштвеном идеалу*, Подгорица, ЦИД.
- Neumann Franz (1974) Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država: Studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Zagreb, Naprijed.
- Ортајли Илбер (2004) Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга.

- Ortega i Gaset Hose (2003) Hose Ortega I Gaset, *Evropa i ideja nacije*, Beograd, Artist.
- Ofe Klaus (1999) Klaus Ofe, *Modernost I država*, Beograd, “Filip Višnjić”.
- Pamuk Orhan (2006) Orhan Pamuk, *Istanbul: uspomene i grad*, Beograd, Geopoetika.
- Панарин Александар (2007) Александар С. Панарин, *Савремени рат као борба богатих против сиромашних*, Beograd, Нова Европа: Evro Giunti.
- Панарин Александар С. (2012) Александар С. Панарин, „Манипулатори и мешетари ‘нове интернационале’“, Нови Сад, *Летопис Матице српске*, септембар 2012.
- Плутарх (1963) Плутарх, *Атински и римски државници*, Beograd, Просвета.
- Попов Нил (1870) Нил Попов, *Србија и Русија*, Beograd, Државна штампарија.
- Поповић Васиљ (2016) Васиљ Поповић, *Историја новог века: 1492–1815*, Beograd, Српска књижевна задруга.
- Reinert Erik (2006) Erik S. Reinert, *Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Beograd, Ћигоја štampa.
- Renan Ernest (1981) Ernest Renan, *Šta je nacija?*, Zagreb, Kulturni radnik br. 6.
- Ruso Žan Žak (1993) Žan Žak Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd, Filip Višnjić.
- Саундерс Стопор Франсис (2013) Франсис Стопор Саундерс, *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*, Beograd, Досије студио.
- Seton-Watson Hju (1980), Hju Seton-Watson, *Nacije i države, Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma*, Zagreb, Globus.
- Smit Antoni D. (2010) Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, Biblioteka XX vek.
- Smith Antony (1987) Antony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.
- Smith Antony (1996) Antony D. Smith, *Nation and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.

- Sol Ralston Džon (2011) Džon Ralston Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd, Arhipelag.
- Staljin Josif V. (1947) Josif V. Staljin, *Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje*, Zagreb, Kultura.
- Stojanović Ivan (1923) Ivan Stojanović, *Najnovija povijest dubrovnika*, Dubrovnik, Izdanje knjižare J. Tošovića.
- Тадић Љубомир (2006) Љубомир Тадић, *Филозофија права*, Београд, Завод за уџбенике, Службени гласник.
- Тадић Љубомир (2007) Љубомир Тадић, *Наука о политици*, Београд, Завод за уџбенике: Службени гласник.
- Tamir Jael (2002) Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Beograd, „Filip Višnjić“.
- Токвил Алексис (1990) Алексис Де Токвил. *О демократију у Америци*, Сремски Карловци-Титоград, Издавачка књижарница Зорана Стојановића и др.
- Токвил де Алексис (1994) Алексис де Токвил, *Стари режим и револуција*, Сремски Карловци: Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Толстој Лав (1981) Лав Н. Толстој, *Рат и мир III*, Београ, Просвета–Рад.
- Тојнби Арнолд (2002) Арнолд Тојнби, *Проучавање историје*, Београд: Подгорица, Службени лист СРЈ – ЦИД.
- Тојнби Арнолд (1971) Арнолд Тојнби, *Истраживање историје*, Београд, Просвета.
- Турчин Питер (2006) Питер Турчин, *Рат и Мир и Рат*, Београд, ПортаЛибрис.
- Ћопић Бранко (1952) Бранко Ћопић, *Пролом*, Београд, Просвета.
- Unamuno Migel de (1991) Migel de Unamuno, *O tragičnom osećanju života*, Beograd, Dereta.
- Фергусон, Најл (2012) Најл Фергусон, *Моћ новца: новац и моћ у савременом свету 1700–2000*, Београд, Службени гласник.
- Ferguson Nil (2010) Nil Ferguson, *Uspon novca: finansijska istorija sveta*, Beograd, Plato book.
- Фире, Франсоа, (1990) Фарнсоа Фире, *О Француској револуцији*, Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

- Fiš Jerg (2013) Jerg Fiš, *Pravo naroda na samoopredeljenje: obuzdavanje jedne iluzije*, Beograd, Albatros plus.
- Фузаро Дијего (2016) Дијего Фузаро, *Европа не постоји*, Београд, Досије студио.
- Хазони Јорам (2021) Јорам Хазони, *Врлина национализма*, Београд, Clio.
- Хајзинха Јохан (1996) Јохан Хајзинха, *Патриотизам и национализам у европској историји до краја деветнаестог века*, Нови Сад, Прометеј; Београд, Терсит.
- Handke Peter (2000) Peter Handke, *Vožnja čunom ili komad za film o ratu*, Beograd, Paideia.
- Хандке Петер (2020) Петер Хандке, *Зимско путовање до река Дунава, Саве, Мораве и Дрине или Правда за Србију*, Београд, Штампар Макарије: Новости.
- Хантингтон Самјуел (1998) Самјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Подгорица, ЦИД.
- Hantington Samjuel (2008) Samjuel Hantington, *Američki identitet*, Podgorica, CID.
- Hastings Adrian (2003) Adrian Hastings, *Gradnja nacionaliteta*, Rijeka, Adamić: Sarajevo, Buybook.
- Hegel Georg V. (1966) Georg V. Hegel, *Filozofija istorije*, Zagreb, Naprijed.
- Hejvud Endru (2004) Endru Hejvud, *Politika*, Beograd, Clio.
- Хердер, Готфрид, Јохан (2012) Јохан Готфрид Хердер, *Идеје за филозофију повести човечанства*, Сремски Карловци: Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Херодот (1988) Херодот, *Историја*, књига I, Нови Сад, Матица српска.
- Hobsbaum Erik (1996) Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd, „Filip Višnjić“.
- Hobsbaum Erik (2008) Erik Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Beograd, Arhipelag.
- Хофбауер Ханес (2012) Ханес Хофбауер, *Наручена истина – купљена правда: Колонијализам Европске уније*, Београд, Јасен.
- Hofbauer Hanes (2017) Hanes Hofbauer, *Slika neprijatelja – Rusija: istorija jedne demonizacije*, Beograd, Albatros plus.

- Црњански Милош (1999) *Есеји и Чланци II: Историја, полемике, разговори*, Београд, Задужбина Милоша Црњанског-Наш дом.
- Чавошки Коста (1989) Коста Чавошки, *О непријатељу*, Београд, Просвета.
- Чавошки Коста (1999) Коста Чавошки, *Увод у право*, Београд, Драганић.
- Чавошки Коста (2008) Коста Чавошки, *Макијавели*, Нови Сад, Orpheus.
- Чавошки Коста (2021) Коста Чавошки, *Нација и национализам*, Београд, Catena mundi.
- Чалић Мари-Жанин (2013) Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. Веку*, Београд, Клио.
- Чапо Ерик (2008) Ерик Чапо, *Теорије митологије*, Београд, Слио.
- Џонстон Дајана (2021) Дајана Џонстон, *Круг у тами: сећање на једно осматрање света*, Београд, Информатика.
- Džonston Dajana (2005) Dajana Džonston, *Suludi krstaši: Jugoslavija, NATO i obmane Zapada*, Beograd, Izdavački grafički atelje „M“.
- Šeling Fridrih W. J. (1988) Fridrih W. J. Šeling, *Filosofija mitologije*, Beograd, Opus.
- Šmit Karl (2001) Karl Šmit, *Pojam političkog – norma i odluka, Karl Šmit i njegovi kritičari*, Beograd, Filip Višnjić.
- Šolohov Mihail (1980) Mihail Šolohov, *Uzorana ledina*, Zagreb, Liber.
- Шпидлик Томаш (2007) Томаш Шпидлик, *На изворима Европе*, Београд, Партедон.
- Šulce Hagen (2002) Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd, “Filip Višnjić.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.324.8:316.722

323.1

БОДРОЖИЋ, ЂУРО, 1966-

Нација и држава у времену глобализације / Ђуро Бодрожич. -
Београд : Институт за политичке студије, 2024 (Београд : Донат
граф). - 169 стр. ; 25 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 160-169.

ISBN 978-86-7419-386-0

- а) Глобализација
- б) Национални идентитет

COBISS.SR-ID 134889481